

**АНАМАРИЈА
СОРЕСКУ МАРИНКОВИЋ**

С ДРУГЕ СТРАНЕ ГРАНИЦЕ

*Југословенска телевизија
и друге успомене из свакодневног живота
Румуна у Банату*

www.dbsr.ro

Савез Срба у Румунији
Посебна издања
Научна литература
Књига 28

Анамарија Сореску Маринковић
С друге стране границе

За издавача: **Огњан Крстић**
Директор издавачке делатности: **Горан Мракић**
Рецензенти: **Ана Јовановић, Александру Матеј,**
Биљана Сикимић
Лектор: **Миља Радан**
Технички уредник: **Светлана Банду**
Издавачки саветник: **Славомир Гвозденовић**
Корице: **Сенадин Крстић**

www.dbsr.ro

**АНАМАРИЈА
СОРЕСКУ-МАРИНКОВИЋ**

С ДРУГЕ СТРАНЕ ГРАНИЦЕ

*Југословенска телевизија
и друге успомене из свакодневног живота
Румуна у Банату*

**Савез Срба у Румунији,
Темишвар 2018.
Uniunea Sârbilor din România,
Timișoara 2018**

**Ова је књига штампана уз финансијску помоћ Департмана за
међуетничке односе Владе Румуније**

**ACEASTĂ CARTE ESTE TIPĂRITĂ CU SPRIJINUL DEPARTA-
MENTULUI PENTRU RELAȚII INTERETNICE AL GUVERNULUI ROMÂNIEI**

ДБСР

www.dbsr.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SORESCU-MARINKOVIĆ, ANNEMARIE

S druge strane granice, Jugoslovenska televizija i druge uspomene iz života Rumuna u Banatu / Anamarija Soresku-Marinković. - Timișoara : Uniunea Sărbilor din România, 2018

ISBN 978-606-004-012-5

АНТРОПОЛОГИЈА ПРЕКОГРАНИЧНЕ ТЕЛЕВИЗИЈЕ

Реч унапред

Упркос томе што на румунској телевизији није било програма на српском или бугарском, ови језици су у једном тренутку постали веома популарни на југу и западу Румуније. Иако популарност часова страних језика није никад била превелика, језици суседних земаља су и те како били важни за све Румуне који су могли да гледају државне канале бугарске, југословенске, мађарске, па чак и руске телевизије, све док се параболичне антене нису појавиле, после 1985. године.

Ова књига попуњава празнину – географску и методолошку. Географску јер смо научили да пишемо историју политичких и лингвистичких валидираних простора, а заборављамо да ти простори имају своју динамику и да се територије константно развијају. Критика националне методологије није више новина и нећу се задржавати на томе: *world literature* и *socialist television studies* су само две области у којима ова критика преовладава, од тренутка када писана и аудио-визуелна култура више немају мисију да потврде и одомаће конструкцију нације. Али ова критика постаје одједном ефикасна кад је реалност на терену оправдава. Терен Анамарије Сореску-Маринковић је трансгранични: рез је приближан, флуидан, а „раствор“ који га развија је сама телевизија.

У Европи телевизија се појављује истовремено са развојем културе, почевши од идеје нације, а истовремено се храни и елементима хуманистичке идеологије просветитељства. Други светски рат скреће пажњу на важност аудио-визуелног у политичкој безбедности, на основу чега политичка контрола над телевизијом постаје суштинска. Овај процес се догодио током педесетих и шездесетих година, а (нео)либерална економија брзо се преноси и на телевизију. Гледање телевизије је приватно, ограничавају га

само економски фактори, а сама телевизија плод је индивидуалног буржоаског капитализма. Она подстиче на демобилизацију, инерцију, летаргију и напуштање савести. Укратко, телевизија не иде у прилог комунистичком режиму који захтева мобилизацију, дисциплину, колективни живот и напуштање ега.

Политички режими са истока Европе су се у почетку упуштали у илузију телевизије као средство пропаганде. Ипак, нису имали начина да тачно одреде правац и ефекте пропаганде. Од 1960. па надаље ствари су постајале јасније и у наредној деценији телевизија на истоку следи два правца. Први је био омиљен сателитима СССР, осим Румуније и, делимично, Албаније: телевизија је средство социјализације које омогућава да се национални и културни идентитет лакше изразе и које толико опушта гледаоце да они заборављају ограничења (ипак репресивног) режима. Јавна телевизијска култура се шири свуда – а о томе су говориле Кристин Рот-Еј и Анико Имре, Сабина Михељ и Дана Мустаца. Југославија, која је имала посебан режим, покушавала је више него остале источноевропске земље да телевизију претвори у средство забаве. Ово се може сматрати логичним, с обзиром на то да је реч о јужној балканској земљи са највећим туристичким потенцијалом у односу на друге социјалистичке земље.

На супротном полу се налази Румунија, у којој Чаушеску покушава да постигне (цитирам Сиорана, али бих исто могао да цитирам Бергсона) „еволутивни корак којим ова земља, увек последња у Европи, постаје просечна снага на континенту“. Захтеви су огромни, а Чаушеску заврће славину домаће потрошње још 1970. године. Румунска државна телевизија се развија у истом ритму са другим европским националним телевизијама све до средине 1970. Док телевизија свуда еволуира, у Румунији изгледа да је завршила своје и функционише из чисте инерције. Укратко: не уводи се телевизија у боји; други канал се не емитује на више од 2.500 квадратних километара око Букурешта (Румунија има свега 236.000 квадратних километара); сати емитовања остају исти – око 5.000 годишње; седиште телевизије се не шири, што доводи до

недостатка простора (на пример, нема места за архиву). У раним осамдесетим ситуација постаје озбиљна, поготово зато што култ личности заузима значајно место у садржају програма. Почевши од 1983. године телевизијски програм је додатно скраћен, а у боји се преносе само извештаји и уживо емисије са Чаушескуом. Румунска телевизија ће функционисати на „параметрима кvara“ све до краја режима.

Становништву преостаје само да нађе решења ван система. Најозбиљнија илузија букурештанског режима била је да је културна политика херметички национална. Међутим, на прагу двадесет првог века то престаје да буде могуће. Ван система је истовремено значило и ван националног оквира. Румуни из Баната и са југа земље почели су да гледају програме суседних држава, уче кључне речи, а неки чак и језик. Почели су да се прикључују другој културној мрежи, коју су у исто време имали прилику да упореде и са америчком, која је стигла у Румунију путем видео-трака.

Данас знамо да је „медиархија“ (Ив Ситон) први агент глобализације. Глобалној слици света доприносе различите области путем онога што се зове бренд, међутим, ова слика света умотана је тако да је публика која нема националне културне корене лако конзумира. Ова врста глобализације појављује се истовремено са телевизијом, односно са потрошњом виртуелне реалности на рачун стварности, што постепено мења перцептивне навике. Очигледно, „србизација“ Румуна у Банату о којој Анамарија Сореску-Маринковић говори у својој књизи је синоним за глобализацију о којој говоримо данас. Деведесете године прошлог века су прикључивале публику право на западне телевизијске изворе, тако да је капиталистичка либерална логика још једном победила. Један од основа носталгије за златним добом прекограничне телевизије је управо противљење систему којем је допринео и који је изразио. То је био неискоришћени извор добити. Иако су Бугари и Југословени знали да се њихови програми гледају преко граница, то они нису могли препознати. На тај начин се улази у анархистичку урбану антропологију, коју промовише у том периоду и Мишел де Серто

у *Практиковање свакодневног живота* и која је можда последњи покушај да се предложи социјална нарација како би се избегла доминација власти пре доласка свеупијајућег интернета.

Ова прва анационална деклинација аудио-визуелне масовне културе данас спада у историју која се зове светском и која сама по себи може да се студира по областима или по моделу центар–периферија, што истовремено окупља Фернана Бродела и историчаре *Annales*, с једне стране, и Имануела Валерштајна и историчаре економије, с друге. Оно што Анамарија Сореску-Маринковић постиже овом књигом није вредно само због методолошке агенде постнационалног. Реч је о књизи на српском језику, чије локално читање нема само универзитетске атрибуте, већ може изазвати јаке емоције. То је веома емоционална књига, другим речима више од чистог академског производа, који би био постигнут да је на енглеском језику. „Пукотине“ су фасцинантне, а ми који смо рођени пре 1990. знамо историју интерстицијалног искуства, обојену пројекцијама које су наш тадашњи узраст, а и крај одређене историје обележиле реалност. Сањам историју трансграничне телевизије или, још боље, антропологију телевизије, за коју мислим да још увек није написана.

Александру Матеј

УВОД

Последњих десетак година румунске социјалистичке власти живот Румуна је обележила општа криза. Осамдесете су означавале почетак краја комунистичких идеја и режима који је све више гушио грађанске слободе. Како су скоро све резерве земље биле исцрпљене да би се отплатио страни дуг, стање у већ осиромашеној Румунији је постојало неподношљиво. Свакодневни живот се одвијао у страху и општем сиромаштву, пресечене су везе са остатком слободног света. Легитимна реакција људи на овакве животне околности је било систематско поткрадање државе, развијање стратегија за преживљавање, али и задовољавање потребе за информисањем, забавом и културом ван система. Пола Румуније је на видео-рекордерима гледало касете шверцоване са Запада, док је друга половина, у близини државних граница, гледала програме телевизија суседних земаља. Румуни рођени пре 1980. године знају све то из личног, болног искуства. Они рођени после 1980. године много су слушали, гледали и читали о томе. За Србе и бивше Југословене, ово су скоро непознате чињенице.

Ову књигу чине разговори са Румунима из западног дела земље о гледању југословенске телевизије осамдесетих година прошлог века, која им је омогућила завиривање у невероватан свет личне слободе и конзумеризма, а и о другим упечатљивим успоменама везаним за Југославију. Разговори су вођени на румунском и снимљени између 2011. и 2014. године у Темишвару, а после су преведени на српски. Књига је састављена углавном за читаоце са простора бивше Југославије, са циљем да се упознају са улогом и значајем југословенске телевизије у буђењу свести о слободном свету код Румуна из румунског дела Баната (и шире) осамдесетих година двадесетог века. Како је Банат био најближи тадашњој Југославији, људи „са ове стране границе“ су са дивљењем у то време свакодневно гледали програме југословенске телевизије,

када је румунска државна телевизија драстично редуковала свој програм на само два сата дневно. Мали екран је за велики број људи постао прозор ка лепшем и слободном свету. Телевизија суседне земље им је помогла да на тренутак пробију гвоздену завесу, подигнуту између затворене Румуније и остатка слободне Европе. Сви који су гледали југословенску телевизију („Србе“, како се каже у Банату) заљубили су се у „лепши свет“ са друге стране границе, а Југославија је дуго била идилична слика обећане земље, Запад у малом.

После скоро три деценије, та слика је и даље жива. Сви наши саговорници су са одушевљењем говорили о том периоду и о процесу сопственог сазревања уз Југославију и југословенску телевизију, истовремено нудећи оштро виђење румунског друштва осамдесетих година. Ова књига је посвећена њима.

Иако је тежиште на збирци интервјуа, ова књига се састоји из три дела. У првом, аналитичком делу, дат је кратак историјски осврт на румунски социјалистички режим, са посебним акцентом на последње године Чаушескуове владе, време које је обележила акутна криза економије и друштва. Потом, указујемо на то како је румунска државна телевизија постала један од најапсурднијих медија у Европи, губећи све улоге осим пропагандне. Даље, разматрамо феномен гледања страних телевизија у пограничним подручјима Европе, у другој половини прошлог века, како би се на крају фокусирали на гледање југословенске телевизије у западном делу Румуније, на учење српског језика помоћу телевизије и успомене из свакодневног живота становника ове зоне. Такође, представљамо наше лингвистичко истраживање из 2011, које је показало да се српски језик у Темишвару осамдесетих година двадесетог века учио углавном гледањем југословенске телевизије, а и непосредним контактима са Србима или Југословенима.

Други и најобимнији део књиге садржи интегралне преводе једанаест интервјуа са румунског језика на српски. Седам разговора је снимљено у Темишвару 2011. године, а један је исте године послат мејлом. Ови разговори су били део претходно

поменутог лингвистичког истраживања, а за потребе појашњења контекста учења српског као страног језика, наративи саговорника садрже фрагменте усмене историје са илустративним приказима свакодневног живота на западној граници социјалистичке Румуније. То нас је и подстакло да наставимо интервјуисање, тако да смо снимили још два разговора, 2012. и 2014, исто у Темишвару, али овог пута са Румунима који су одрасли у Дробета-Турну Северину, граду на левој обали Дунава, преко пута Кладова. Последњи текст нам је био послат мејлом 2014, а реч је такође о особи која је детињство провела у Дробета-Турну Северину, пратећи југословенску телевизију. Интервјуи се овом приликом објављују по први пут, док се аналитички део књиге делимично ослања на већ објављене студије на ову тему (Sorescu-Marinković 2011a, 2011b, 2012, 2015).

Трећи део књиге представља анекс, који садржи језички тест из српског језика који је био укључен у првобитно лингвистичко истраживање, као и пет решења теста. Од осам испитаника који су учествовали у истраживању само пет је решило језички тест, док остали нису били сигурни у своје знање и тврдили су да њихов ниво познавања српског није довољно добар да би се упустили у решавање теста. Од тога, три саговорника је решило тест непосредно после интервјуа, док је због временског ограничења двоје послало решење накнадно, електронским путем.

Интегрални транскрипти разговора и решења језичког теста се објављују у нади да ће послужити не само као илустративни материјал методичарима наставе страних језика и лингвистима који се баве механизмима учења страног језика, већ и као поуздана грађа историчарима савременог доба (пре свега за период транзиције и позног социјализма), теоретичарима усмене историје и комуникологије, и не на последњем месту – антрополозима који се баве конзумеризмом, свакодневним животом и студијама границе.

Када саговорници у интервјуима, који чине срж књиге, говоре о учењу српског језика гледањем југословенске телевизије,

преовладава, с једне стране, њихов критички став према румунском тоталитарном режиму а, с друге стране, дивљење социјалистичкој Југославији и њеном систему вредности, које се данас назива југоносталгијом. Југоносталгија може бити широко дефинисана као „носталгија за фантазијом у вези са једном земљом, Социјалистичком Федеративном Републиком Југославијом, која је постојала од 1945. до 1991“, где „не постоји неопходни однос између временски и просторно фрагментисаних сећања на југословенску прошлост и садашњих жеља, изражених и кроз југоносталгична представљања ове прошлости“ (Lindstron 2006: 233). Познато је да се југоносталгија најснажније манифестује међу бившим Југословенима, од којих су многи напустили југословенски простор после распада федерације, почетком деведесетих година прошлог века (Марковић 2009: 205). Међутим, многи банатски Румуни су такође југоносталгични, тачније, они су сентиментално и емотивно везани за либералнији и попустљивији југословенски режим, за идеализоване и пожељне аспекте живота у бившој Југославији, међу којима су: економска сигурност, мултикултурализам и бољи животни стандард. Ови разговори, у којима се преиспитује и анализира лична прошлост, имали су дејство неке врсте терапијског признања које је помогло саговорницима да можда боље разумеју велики историјски заокрет којем су били сведоци. Сви саговорници су били веома расположени да говоре о овом периоду; разговори су често били емотивно обојени, што указује на висок степен емпатије саговорника и активан процес памћења. Југословени као Други постали су део ауторефлексije, а однос саговорника према њима се може посматрати и као вежба у којој различитост представља значајан реални и симболички ресурс.

1. Румунски социјалистички режим и румунска државна телевизија, „најапсурднији медији у Европи“

Успостављање социјалистичког режима у Румунији у марту 1945, доласком на власт прве комунистичке владе на челу са Петруом Грозом, несумњиво обележава почетак новог периода у савременој историји Румуније, периода који карактеришу политичке, економске и друштвене промене на националном нивоу, као и још дубље промене на индивидуалном. У другој половини двадесетог века комунизам је постао „доминантна чињеница живота Румуна“ (Hitchins 1992: 1080), која ће више од четрдесет година представљати идеолошки параван за политички и економски систем који је Румунију удаљио од Западне Европе и усмерио је ка Истоку. Ова совјетски оријентисана држава Источног блока све до 1965. године звала се Народна Република Румунија, а након тог датума, до Румунске револуције у децембру 1989, носила је име Социјалистичка Република Румунија. Године 1965. Николаје Чаушеску постаје председник Комунистичке партије Румуније, а две године касније, и шеф државе; новоуспостављену улогу председника Румуније преузима 1974. године. Захваљујући његовој осуди совјетске инвазије на Чехословачку 1968. и кратком попуштању унутрашње репресије, стиче позитиван имиџ – како код куће, тако и на Западу. Међутим, убрзани економски раст подстакнут страним кредитима постепено је замењен оштрим мерама штедње и огромном политичком репресијом, која је довела до пада социјалистичке власти у децембру 1989.¹

За већину Румуна осамдесете године двадесетог века биле су период екстремног сиромаштва. Свеопшта економска криза била је појачана болним процесом отплате дугова и спровођењем нових мегаломанских пројеката стаљинистичког типа: канал Дунав – Црно море, изградња новог Букурешта, општа урбанизација,

¹ За више детаља о историји румунског социјалистичког режима, видети у: Verdery 1991, Deletant 1997, Cioroianu 2005, Tismăneanu 2005.

реорганизација и изравнавање руралних области итд. Сви ови подухвати били су предузимани науштрб животног стандарда: рационализација робе широке потрошње, несташица струје и хране, недостатак медицинске помоћи и лекова – биле су нове социјалистичке реалности. Наравно, Комунистичка партија Румуније се суочила са акутним недостатком легитимитета и подршке народа. Чаушеску је покушао да контролише ситуацију повећањем репресивних мера и националистичке пропаганде.

Крајем Чаушескуове владавине ситуација у Румунији постаје изузетно лоша: „Широко распрострањена *fin-de-régne* атмосфера била је прожета незнањем, корупцијом и универзалним страхом. Незадовољство је било раширено, али је у целини изгледало да Чаушеску успева да задржи стриктну контролу над земљом, да затре у корену сваки облик неслагања и отпора. Његов култ је био јединствен у својој апсурдности и помпезности“ (Tismăneanu 1999: 159). Од преузимања власти 1965. године Чаушеску је покушао да персонализује своју снагу, док је руковођење Комунистичком партијом и Владом постало породична ствар.

Свакодневни живот је био обележен страхом, застрашивањем, сумњом да би свака особа могла бити доушник и изузетно насилном политичком репресијом. Као и у већини социјалистичких држава, сматрало се да је пропаганда највеће и најефикасније средство за ширење комунистичке идеологије. Стога, током последњих деценија Чаушескуовог режима пропаганда је постала природни део свакодневног живота, истовремено је служила као средство за пружање легитимитета режиму и за образовање „маса“, а сам механизам пропагандне машинерије по својој структури је био сличан војном устројству (Kligman 2000: 108–112).

За обичне људе у социјалистичкој Румунији велики део свакодневног живота се састојао у потрази за основном робом широке потрошње и чекању у редовима, укључујући и чекање у редовима за храну. Прича о вишесатном чекању да би се купило месо или кромпир има у изобиљу, као и прича о хроничним несташицама лекова и средстава за личну хигијену. Млади људи

су проводили дане у школи, где су рутински слушали лекције зачињене марксистичко-лењинистичком идеологијом и хвалоспеве Совјетском Савезу. Мало је људи могло себи да приушти аутомобил; већина се ослањала на преоптерећени јавни превоз или се у школу и на посао одлазило пешице. Живело се у малим становима, у бетонским вишеспратницама, у којима је понекад и више породица делило две или три мале собе. Систематско поткрадање државе и развијање стратегија за снабдевање домаћинства јасан су одраз општег сиромаштва и недостатка робе широке потрошње.²

Социолози сматрају да управо недостатак робе широке потрошње, који је дуги низ година био карактеристичан за социјалистичке земље, може проширити теорију о потрошњи у несоцијалистичком окружењу. Да би описао стратегије коришћене за суочавање са оскудицом која је у Румунији постојала на макронивоу, румунски социолог Ливју Келча наводи податке из једног румунског села са мађарско-румунске границе, чији су становници у великом броју учествовали у сивој економији: немогућност да се роба шаље у удаљене крајеве, дужина временаведеног чекању у редовима и употреба сопствених друштвених веза и привилегија да би се заобишла таква ограничења довели су до парадоксалне ситуације у којој су државне продавнице и супермаркети у Румунији били празни, а многи људи поседовали ствари које практично нису постојале у продавницама (Chelcea 2002: 17).

Један од израза општег сиромаштва било је и драстично скраћивање телевизијског програма. Због „уштеде струје“ коју је Чаушеску иницирао 1985. године, и која је трајала до 1989. године, програм Румунске државне телевизије (TVR) био је ограничен на само два сата дневно, и то од 20:00 до 22:00, од којих је већи део био посвећен култу личности Николаја Чаушескуа и његове супруге Елене. Изузетак је представљала субота, када се програм

2 За више детаља о свакодневном животу у комунистичкој Румунији, видети у: Budeancă / Olteanu 2010, Dragomir 2008, Neculau 2004.

могао пратити од 13:00 до 15:00 и од 19:00 до 22:30, као и недеља (са истим распоредом као и суботом, али са програмом за децу између 11:30 и 12:30). Половина двочасовног емитовања је била пропагандне природе, а половина општезабавног карактера. Радним данима, програмска шема је изгледала овако: 19:53 – Комунистичка национална химна „Три боје“ (*Trei culori*); 19:57 – Химна социјалистичког јединства „На тробојки пише Јединство“ (*Е scris pe tricolor Unire*); 19:59:30 – Почетак програма (часовник који одбројава 30 секунди); 20:00 – Вести (*Telejurnal*); 20:20 – Посебни програми посвећени Чаушескуу (документарни програми или музичка емисија); 21:00 – једна епизода позоришне представе, опере или филм социјалистичке продукције; 21:50 – Вести (*Telejurnal*); 21:58 – Завршетак програма, „Коло Јединства“ (*Hora Unirii*).

Поред овог стриктног временског ограничења, радио и телевизија, заједно са филмовима, позоришним и другим облицима уметничког стваралаштва, морали су да прате смернице изнете у „Јулским тезама“.³ Циљ је био да њихова образовна и идеолошка улога надвлада естетску вредност како би уметнички програм био доступан радницима и сељацима, као и да би се зауставио прилив „декадентних“ производа са Запада.

Чак и пре 1984. године, када је идеолошка и културна, а потом и економска политика Комунистичке партије, претворила TVR у „најапсурднији медиј у Европи“, како бележи Александру Матеј у монографији посвећеној румунској државној телевизији (Matei 2013: 53), култ личности Чаушескуа, који се развио после 1973, дефинитивно је изменио програме TVR-а. Харизма такозваног

3 Јулске тезе“ је назив познатог говора Николаја Чаушескуа одржан пред Извршним комитетом Комунистичке партије Румуније 6. јула 1971. године. Комплетан наслов говора гласи „Предлози мера за побољшање политичко-идеолошког деловања, марксистичко-лењинистичког образовања чланова Партије и свих радних људи“. „Тезе“ су обухватале 17 'предлога' о којима је требало да се расправља на пленуму Централног комитета Комунистичке партије Румуније у јесен 1971. Овај говор је означио почетак „културне миниреволуције“ (Verderey 1991: 107) у комунистичкој Румунији: способност и естетика требало је да буду замењене идеологијом, стручњаци у различитим областима – агитаторима, акултура је требало да постане инструмент политичко-идеолошке пропаганде (Bozoki 1991: 57). „Тезе“ су означиле крај периода релативног „омекшавања“ у култури и почетак периода тешких забрана и тоталитарних мера, који је носио карактеристичну ознаку „чаушизам“.

спаситеља народа је била, у суштини, само „пролазна, несигурна и сумњива конструкција“ (Tismăneanu 2012). Тисманеану сматра да ниједан други источноевропски вођа у постстаљинистичком добу, осим Енвера Хоџе, није успео да изгради толико „театралан, систематичан и принудан култ личности“ (*idem*). Са друге стране, Данијел Урспрунг пореди култ личности Стаљина, Хоџе и Чаушескуа и закључује да код Чаушескуа елементи друштвене интеграције нису били тако изражени као код остале двојице, док су централни мотиви његове иконографије били „уздизање и хвалоспеви“ (Ursprung 2010: 71). А овај апсурдан култ личности се био успоставио и помоћу телевизије, „огромног идеолошког полипа, са милионима антена“ (Matei 2013: 149), која је постала средство наметања комунистичке идеологије и етике. Дана Мустаца, у есеју о тајном праћењу страних медија у комунистичкој Румунији, тврди да су „медији играли кључну улогу у трансформацији Чаушескуа у идола“ (Mustata 2013: 155).

Након пада социјалистичког режима у Румунији, објављени су бројни мемоари о свакодневном животу, а многи од њих се баве и питањем рестрикције телевизијског програма осамдесетих година прошлог века. Румунски писац Павел Чернат се, на пример, сећа: „Гледао сам комплетан телевизијски програм, чак и најглупље пољопривредне емисије, све ми је било интересно. У Плоештију код бабе и деде, на старински начин, бих заједно са њима одгледао читав програм“ (Cernat et al 2004: 25), и детаљно описује „задовољство пуно радозналости са којим бих пратио на ТВ-у сахране важних комунистичких председника држава“ (*idem*), у недостатку било чега другог. Говорећи о социјалистичкој Румунији, румунски публициста и политиколог Јоан Станомир наводи да је Чаушескуова ера била ера телевизије у којој је објектив камере био свеprisутан: осмех и ентузијазам су били обавезни, било је потребно да репортаже прикажу странице из „књиге новог живота“, док су Партија и њен вођени вођа били светла лица која је телевизијски екран доносио у сваку кућу (Cernat et al 2008: 261).

2. Гледање телевизије суседних земаља⁴

Као легитимна реакција на драстично скраћивање телевизијских програма и свеприсутну пропаганду све више људи је почело да тражи ван система могућа решења која би испунила њихове потребе за информацијама и забавом. Како су телевизије суседних држава у пограничним подручјима имале добар пријем у Румунији, гледање програма бугарске, мађарске и југословенске телевизије за многе Румуне је постало начин да се избегне усамљеност, изолација и самодовољност, које је наметнула Чаушескуова политика, као и да се разбије имагинарна гвоздена завеса, која је одвајала социјалистичку Румунију од Запада, па чак и од других, мање репресивних комунистичких држава у региону.

Матеј износи запажање у вези са тужном реалношћу осамдесетих година, кад TVR губи сваку улогу, осим пропагандне, а њено место заузима **парателевизијска мрежа у земљи**:

Предмет студије о медијима у Румунији осамдесетих година, које су се монотono вукле из дана у дан, требало би да буде парателевизијска мрежа у земљи: гледање страних филмова на видео-магнетофонима, сателитске антене, чије постављање је било дозвољено (бар у Трансилванији, где се ниједан државни програм није могао другачије гледати), као и масовно праћење, у близини граница, телевизијских канала суседних телевизија (најпознатији је случај бугарске телевизије, свакодневног госта букурештанског гледаоца) (Matei 2013: 40).

Гледање програма „буржоаских“ телевизија из суседних земаља је био феномен који се често сретао у граничним подручјама држава Источног блока. „Западне“ телевизије (а пре тога, радио) омогућавале су становницима Источне Европе да упореде свој животни стандард са много већим стандардом у западноевропским земљама. На тај начин, гледаоци су се привикли на функционисање демократије и „опробавали“ су слободу непознату у комунизму.

⁴ Ово поглавље је делимично преузето из Sorescu-Marinković 2015.

На дуже стазе, програми западних телевизија су подржавали продемократске ставове и поткопавали су јавну подршку комунизму (Kern / Hainmueller 2009: 379). Транснационални проток информација који је омогућио радио, а касније и телевизија, играо је значајну улогу при крају комунистичког периода и подстицао је процес демократизације. Распрострањено је мишљење да су Западни медији значајно допринели паду комунистичких режима у Источној Европи (Nye 2008).

Примера ради, већина источних Немаца је регуларно гледала програме телевизије из Западне Немачке, која је била далеко популарнија од њихове сопствене државне телевизије. Постоје бројне студије на ову тему, где аутори истичу снагу демократизације коју имају медији на страном језику. Државна телевизија Западне Немачке, на пример, је константно нудила гледаоцима поређење између западног и источног животног стандарда, и тако саботирала политички легимитет источнонемачког режима (Kern / Hainmueller 2009, Kern 2011, Grdešić 2014). Како су Источна и Западна Немачка имале исти језик и сличну културу, ово је вероватно допринело великом утицају телевизије Западне Немачке, која је посебну пажњу посвећивала политичким питањима суседне државе.

На другој страни континента, иста се ствар дешавала на северу Естоније. Финска телевизија је увела Естонце у шарени свет забаве и конзумеризма, учила их је о западним вредностима и охрабривала их да сањају о бољој будућности (Lepp / Pantti 2012: 76). Почетком деведесетих година се расправљало о улози финске телевизије у олакшању транзиције ка демократији у Естонији, како у популарним дискурсима, тако и у службеним дебатама о овој земљи. Сматра се да је финска телевизија главни фактор који је допринео паду комунистичког режима и изложио Естонце вредностима Запада (*idem*: 77).

Иста ствар се дешавала у Југоисточној Европи – у Албанији Енвера Хоџе, осамдесетих година прошлог века, телевизије суседне Италије, Грчке и Југославије постале су скоро једина веза између екстремно изолованог албанског друштва и остатка континента.

Иако строго забрањено, гледање страних телевизија је било веома распрострањена појава у пограничним подручјима социјалистичке Албаније. За разлику од других источноевропских земаља, у Албанији је монтирање пријемника или праћење страних програма било кажњавано са 3–10 година затвора. Такође, после 1973. године у граничним зонама Албаније инсталирани су генератори који су блокирали сигнал страних телевизија, али у већини случајева је њихов ефекат био минималан, зато што је често могао да се гледа програм и без антена (Idrizi 2013).

Дана Мустаца бележи да је 1982. године јавна архитектура у Румунији потпуно променила изглед, кад су се телевизијске антене појавиле на крововима зграда као реакција на забрану преноса Светског првенства у фудбалу у Шпанији (Mustata 2013: 156). Потпуно изненађујуће ова пракса је прећутно прихваћена у Чаушескуовој Румунији, где је Државна безбедност све контролисала: „У јавном простору земље нису биле предузете репресивне мере против пријема страних телевизија, а није се развила ни (функционална) инфраструктура која би блокирала сигнал страних радио-станица“ (*idem*: 157). У документу TVR-а од 4. јула 1982, под насловом „Информације о пријему страних телевизијских програма у нашој земљи“, објављена је мапа коју је Државна безбедност саставила те године. На тој мапи су означене „пријемне зоне“ у Румунији где је било могуће гледати стране телевизијске програме (*idem*: 162). У једној белешци је стајало да је на југу Румуније 6–8 милиона становника гледало програме бугарске телевизије, на југозападу 3–4 милиона је пратило југословенску телевизију, док су Румуни са севера и истока гледали совјетску телевизију. Према том документу, Југославија је имала највећи број предајника у близини границе усмерених ка Румунији.

Од свих наведених телевизија југословенска је била далеко најлибералнија и имала је најразноврснији и најзанимљивији програм. Додатно, имала је врло јак сигнал, који је покривао цео Банат, више делова Трансилваније, као и део Мунтеније и Олтеније, где се преклапала са бугарском телевизијом.

У последње две деценије у Румунији цвета књижевни корпус (есеји, приповетке, романи, итд.) о свакодневном животу под комунистичким режимом, чији су аутори банатски писци, и у којима су најупечатљивије успомене везане за југословенску телевизију⁵ („Срби“,⁶ како је била названа) и за контакте са суседима Србима. Роберт Шербан, писац, новинар и ТВ водитељ, рођен у Дробета-Турну Северину, а живи у Темишвару, каже у једном интервјуу:

Читава моја младост се одвијала под утицајем контаката са нашим суседима преко Дунава, са нашим 'рођацима', како смо их назвали. У Турну Северину је постојао српски бувљак, где су Срби долазили са „пепсијем“, фармеркама, кафом и многим другим реткостима – незамисливим стварима у последњим годинама комунизма.

Али све то није било толико важно као српска телевизија, где сам имао прилику да гледам велике филмове, емисије и музичке концерте [...].

Српска култура је била веома либерална. [...] Дакле, ја сам културно сазрео много брже него они који су живели у подручјима у којима су једино могли да гледају два сата Чаушескуовог програма (Şerban 2009).

Раду Павел Гео, румунски романсијер и есејиста, рођен у Оравици у близини српске границе, а данас живи у Темишвару, описује своје детињство, младост и почетак зрелог доба у пограничном граду, који је био ближи Новом Саду, Београду или Сарајеву него Букурешту. Временом је Гео постао више везан за југословенски простор него за своју земљу, јер је представљао далеко 'лепши свет':

Пре 1989. године покушавали смо да бирамо, у комунистичком румунском свету који је искључивао сваку могућност избора.

⁵ Сличне успомене о бугарској телевизији имају људи са југа Румуније, с тим да су те успомене знатно блеђе, пошто се квалитет бугарских програма није могао поредити са југословенским (Cernat et al 2004: 7, 127).

⁶ Југословенска телевизија је краће названа „Срби“, јер би се праћење тог програма једноставно најавило као гледање „Срба“.

Партија је била једна, вођа је био један, шећер и уље – једни једини, одећа – слична, музика – све више уједначена и све глупља. А ми, они који смо то могли, кренули смо према једном свету који је физички био тешко доступан, али је био лепши, и на тај начин смо окретали леђа сивом и непривлачном простору у којем смо живели. У то време све више људи радило је исту ствар, на простору поред границе са Југославијом настао је читав мали свет у транзицији, настањен људима који су живели у Румунији, али су више осећали Југославију, дивили се Југословенима и желели да буду као они. Оно што нам је недостајало у Румунији пружала нам је Југославија. Та је земља била најопипљивија и најближа слика Запада. Да, тако је било. Не могу и нећу то да заборавим. Тада, на почетку осамдесетих, тако смо видели Југославију. Имитирајући је, доживели смо асимилацију. Растући близу њих почели смо се у мислима премештати са друге стране границе. На почетку ми се свиђала слобода која се могла чути у њиховој музици, а после сам и сам почео радосно да певам „Пљуни и запевај, моја Југославијо“, убеђен да је Југославија на неки начин и моја (Gheo 2005: 383).

Многи Румуни који пишу о свакодневном животу под комунизмом на граници са Југославијом тврде да су научили српски гледајући југословенску телевизију. Тако, на пример, писац Роберт Шербан сведочи: „Ја сам научио српски, јер си гледајући по цео дан – у једном тренутку морао да научиш“ (Şerban 2009). Иста ствар се може чути у свакодневним разговорима и са другим становницима Темишвара, за које није неубичајено да поздраве људе који долазе са бившег југословенског простора са „Добар дан! Како сте?“ или да гласно певају „добре старе песме“ Бајаге и Бијелог дугмета на дочеку Српске нове године.

3. Југословенски социјалистички режим и његов западни изглед

Социјалистичка Федеративна Република Југославија је постојала од краја другог светског рата све до 1992, на територији данашњих држава Босне и Херцеговине, Црне Горе, Хрватске, Македоније, Словеније и Србије. Југославија је представљала, са више тачака гледишта, модел социјалистичке мултинационалне државе. Комунистички период федерације су карактерисале, поред апсолутног ауторитета Комунистичке партије, а нарочито председника Тита и њиховог круга подређених, бројне социјалне, политичке и економске реформе („самоуправљање“), које су имале за циљ да претворе земљу у функционалну државу, са задовољним држављанима, који не доводе у питање комунистичку догму. После прекида веза са Совјетским Савезом Југославија је постала „несврстана држава“, која не припада ни Источном, ни Западном блоку, него представља неку врсту амортизера између њих. Захваљујући томе што је била део Покрета несврстаних, Југославија је интензивно учествовала у међународним односима.⁷

Више него било која друга европска држава, Југославија је била отворена за утицај Запада. Почевши од 1970, физички контакт са Западом је знатно олакшан. Заједничка жеља за бољим животним стандардом, повећање очекивања грађана, као и потешкоће у проналажењу посла или стана у земљи – све ово је убедило више од милион југословенских становника да од друге половине седамдесетих година тражи посао у иностранству, нарочито у Немачкој, Француској, Аустрији и Шведској. Новац који су они слали назад у Југославију је био огroman. После економске стагнације у Западној Европи, у покушају да амортизује повратак гастарбајтера, југословенска влада је подстакла економију, највише мала и приватна предузећа, и створила нова радна места. При крају Титовог режима Југославија се претворила из државе са

⁷ За детаље о историји Балкана после Другог светског рата, са посебним акцентом на социјалистички режим у Југославији, видети у: Crampton 2002. За шири балкански контекст, видети у: Jelavich 1983.

крутом централизацијом у републику са растућим федерализмом и конфедерализмом, која је покушавала да изглади међуетничке напетости и да одржи земљу у функционалном стању. За све ово време, животни стандард и социјална безбедност су достигли ниво виши него у било којој другој социјалистичкој земљи у региону.

Југославија је још од почетка педесетих година била подељена идеолошким разликама између капиталистичког Запада и социјалистичког Истока. Налазећи се између та два блока, стално је осцилирала између њих. Под притиском политичких околности, руководство земље је изабрало сопствени пут ка социјализму, тако што је усвојило концепт радничког самоуправљања, који је југословенским становницима преносио идеју да не припадају ниједном од два блока, која је гвоздена завеса раздвајала. Иако је на почетку био промовисан као израз аутентичног марксизма, овај јединствени политички пројекат је неминовно водио ка све већем отварању према Западу. Смањење централизоване контроле над привредом, отварање граница, слобода кретања унутар и ван земље, слобода компанија да послују са иностранством, обезбеђивање приватне својине итд., дозвољавали су лако продирање елемената конзумеризма са Запада.

Историчар Предраг Марковић сматра да је југословенски систем остао у суштини „источна“ конструкција, упркос чињеници да је још од почетка педесетих година добио западни изглед – одређени степен плурализма у оквиру државе и Партије, приватну иницијативу у привреди и отварање друштвених и културних кругова. Партија је и даље имала политичку и економску моћ, а водила ју је доминантна комунистичка идеологија и „харизматичан“ вођа (Марковић 1996: 513). Критика је била допуштена само ако није кршила ову основну премису и није представљала претњу за монопол моћи Партије.

4. Покрајина Банат, Темишвар и учење српског језика помоћу телевизијских програма

Банат је у географском и културолошком смислу имао привилегован положај, који се и током румунском социјалистичког режима манифестовао у прихватању плурализма и критичког односа према ауторитарности. Румунски Банат је имао специфичну отвореност, пре свега због близине Централне Европе, приступа мађарским и југословенским медијима, али и због јаких контаката тамошњих Румуна са српском, мађарском и немачком дијаспором, као и економских контаката са становницима тадашње Југославије и Мађарске. У покушају да опише разлоге за редефинисање односа банатских Румуна са другим етничким групама у комунистичком периоду, румунски социолог Ливију Келча тврди да је један од разлога економска криза и недостатак робе широке потрошње током осамдесетих година двадесетог века (Chelcea 1999). Келча такође сматра да је за Румуне било добро што имају блиске личне контакте са банатским Немцима, јер су на тај начин имали приступ роби која практично није постојала у Румунији. Такође, недостатак робе широке потрошње изазвао је редефинисање етничких односа не само са Немцима, него и са Мађарима и Србима из региона: „Почевши од 1960. године суседна Мађарска и Србија су имале много либералнију и потрошачки оријентисану политику у поређењу са румунском политиком тешке индустријализације. Локалне дијаспоре, али и становништво из пограничних подручја двеју земаља, омогућили су промет робе и симбола са Запада“ (*idem*). Темишварски историчар Виктор Нојман примећује да су комуникација и контакти Немаца, Мађара и Срба из румунског Баната са онима из Немачке, Мађарске и Србије допринели одржавању протока информација између ових земаља и Румуније. Током економске кризе, „близина бивше Југославије и Мађарске је представљала отвореност за различитост. До 1989. године Румуни су могли да виде свет помоћу ТВ програма из Будимпеште, Београда и Новог Сада“ (Neumann 2000: 122).

Осим тога, Банат је имао јаку традицију мултикултурализма и међуетничке толеранције тако да је спонтано усвајање језика било честа појава. У поређењу са другим градовима Централне и Југоисточне Европе, где је већинска култура језички асимиловала културу сваке мањине, Темишвар се истиче својом културном разноликошћу. Вишејезичност и мултиконфесионалност су представљале доминантну ноту овог града више од три века и имале су јак утицај на обликовање менталитета његових становника и функционисање друштва. Иако су се званични језици временом мењали (немачки у осамнаестом веку, мађарски у деветнаестом и румунски од 1919. наовамо), у Темишвару је увек постојала склоност ка учењу више језика (Neumann 2008: 160).

Банатска вишејезичност је константно била подршка добрим односима међу мањинама у овој покрајини. Мађари су говорили румунски и немачки; Срби и Бугари су одувек били двојезични и усвајали су румунски као други језик у породицама; Јевреји су генерално били вишејезични, док је словачка мањина уз словачки говорила и румунски и мађарски. Нојман истиче: „друштвени односи међу мањинама су били разноврсни и преузимајући су облик културне сарадње, прихватања и поштовања традиције других подручја. Широки распон њихових језичких средстава омогућио је локалним културним мањинама да стекну темељно разумевање посебног наслеђа Баната“ (Neumann 2000: 123).

Упркос обиму и важности, феномен учења српског језика помоћу телевизијских програма до сада није био анализиран са лингвистичког становишта. У студијама Sorescu-Marinković 2011a и 2011b начињен је покушај да се процени језичка компетенција Румуна из Темишвара који су научили српски језик гледајући југословенску телевизију током последњих година комунизма у Румунији. Конвенционално је мишљење међу развојним психолозима, психолингвистима и лингвистима да гледање телевизије не доприноси значајно учењу језика. Постоји веома мали број студија посвећен спонтаном учењу језика искључиво гледањем титлованих телевизијских програма на страном језику

у оквиру експеримената (d'Ydewalle / Van de Poel 1999, Koolstra / Beentjes 1999, d'Ydewalle 2002), али још увек не постоје опсежна истраживања о свим аспектима учења језика путем гледања телевизијских програма.

За разлику од наведених експерименталних студија, наше истраживање није спроведено непосредно после посматрања видео-материјала од стране испитаника, него нешто више од две деценије након што је већина њих престала да гледа југословенску телевизију.⁸ Како у случају румунског и српског језика не можемо говорити о семикомуникацији,⁹ очекивали смо да је интензивна изложеност различитим телевизијским програмима представљала контекст за учење речи, али смо претпоставили да је немогуће савладати граматичка правила без формалне наставе. Такође, очекивали смо да је данас степен знања српског језика много нижи него пре двадесет година уз бојазан да ће временски јаз између учења српског језика и спровођења истраживања значајно омести резултате и довести до неуспеха нашег подухвата.

5. Језичко тестирање

Истраживање на коме се заснива ова књига је обављано 2011. године у Темишвару, највећем граду у румунском делу Баната. У истраживању је учествовало осам особа, рођених између 1969. и 1980, што значи да су у периоду кад су интензивно гледали програме

8 Већина учесника у студији престала је да гледа југословенску телевизију након Румунксе револуције (децембар 1989), која је обележила пад тоталитарног режима. После тог датума Румуни су могли слободно да гледају стране телевизијске програме преко кабловске телевизије, а национални програми су такође постали богатији и разноврснији.

9 Термин *семикомуникација* је увео лингвиста Ејнар Хауген како би означио међусобну разумљивост дијалеката, која дефинише језичку ситуацију у Скандинавији. Према Хаугену, комуникација не захтева да учесници говоре истим језицима, пошто се они могу разумети упркос великим разликама, ако су воља за разумевањем ин сличност језичких варијанти присутни. Концепт семикомуникације се може применити на чешки и словачки језик, српски и бугарски, румунски и италијански, итд.

југословенске телевизије имали између 10 и 20 година.¹⁰ Сви учесници су или рођени и одрасли у Темишвару, или су у Темишвар дошли на студије, па су ту и остали. У тренутку истраживања сви учесници су живели у Темишвару, високо су образовани и никада раније нису учили српски у формалном, институционалном контексту. Први испитаници су били пријатељи или познаници истраживача, док је касније примењено умрежено узорковање.

За оцењивање језичких способности учесника, користили смо:

1) полуструктуриран наративни интервју на румунском о периоду у коме су почели да гледају југословенску телевизију, о омиљеним програмима, о начинима учења страног језика, о другим контактима са српским језиком, пре, у току и после периода гледања телевизије;

2) језички тест, који је укључивао питања са више понуђених одговора, превод речи са румунског на српски и са српског на румунски, превод два кратка текста са румунског на српски и обратно, као и читање непознатог текста на ћирилици;¹¹

3) неvezани разговор на српском са саговорницима који су показали виши степен компетенције за српски језик.

Тест је решило пет испитаника: три непосредно после или у току интервјуа, а два су послали решење електронским путем, пар дана касније. Упркос временском размаку од више од двадесет година од момента излагања српском језику до спровођења интервјуа, резултати истраживања су били изненађујући. Степен познавања српског језика релативно је варирао међу испитаницима, и то у зависности од активног коришћења српског пре и после 1989. године, али је неколицина испитаника показала веома високу комуникативну компетенцију,¹² с тим да поједини

10 У време учења српског језика неки од испитаника су били деца, други адолесценти или млађи људи, тако да су различити испитаници активирали различите обрасце учења језика.

11 Језички тест је представљен у анексу, заједно са решењима испитаника.

12 Према Canale / Swain 1980, комуникативна компетенција укључује граматичку, социолингвистичку и стратешку компетенцију.

саговорници нису имали поверења у своје знање, па су одбили да решавају језички тест. Овај податак је делимично противуречно нашој почетној хипотези и показао да је интензивно излагање српском језику путем телевизијског програма током дужег временског периода резултирало усвајањем широког фонда речи, као и граматичких структура.

Први задатак језичког теста се састојао од 10 реченица на српском (написаних латиницом), где су саговорници морали да допуне реченицу једним од пет понуђених решења. Тест је имао за циљ да оцени употребу инструментала и локатива (ови падежи не постоје на румунском), различитих облика личне заменице, градацију придева, употребу поздрава итд. Без обзира на то што саговорници често нису могли да изаберу тачан одговор, важно је напоменути да су разумели контекст и могли да преведу све реченице, што указује на висок степен разумевања страног језика. Нећемо овде детаљно коментарисати резултате, само ћемо рећи да је постојало неколико типичних грешака, као што је употреба инструментала са предлогом *са* – *са возом* уместо *возом* – и употреба акузатива уместо локатива. Саговорници су показали високу компетенцију у употреби личних заменица и степена поређења придева.

Други задатак се састојао од превода 34 речи са румунског на српски. Најважније запажање је да језичко знање саговорника карактеришу они облици који се најчешће срећу у неформалним разговорима. Такође, нису знали да преведу инфинитив, нити футур. Инфинитив два понуђена глагола – *a cânta* ('певати') и *a merge* ('ићи') – превођени су различитим глаголским облицима: презентом, и то првим лицем једнине (*идемо*), конструкцијом *да* + презент, у трећем лицу једнине (*да хода*, *да пјева*), императивом другог лица једнине (*ходај*, *певај*), презентом трећег лица множине (*иду*, *певају*). Важно је напоменути да смо резултате тестова упоредили са стандардним српским језиком, а не са дијалектом српског језика који се говори у Темишвару (а којем су саговорници могли бити изложени), јер је путем телевизије пласиран стандардни

српски језик. Резултати теста указују на то да су саговорници научили и ијекавицу, односно да су ијекавске облике научили на основу матрице оних садржаја које су гледали или слушали (нпр. *Запјевај моја Југославијо*), те да не познају екавске варијанте истих речи.

Већина саговорника је без проблема преводила именице које означавају конкретне појмове (*carte* 'књига', *noapte* 'ноћ', *alune* 'кикирики', *pâine* 'хлеб', *mâine* 'сутра'). Ипак, у недостатку речи на српском језику, саговорници су посезали за ингениозним преводилачким решењима, као што су, на пример, *desculț* 'бос' – без ципеле или без чарапи. Један саговорник је, уз превод тражених речи, додао у загради и „контекст“ одакле их је „извадио“: *desen* је преводио као *цртани* (филм), *albastru*: *плави* (мој сафиру), *roși*: *црвена* (звезда).

За трећи задатак саговорници су морали да преведу 17 речи (именице, придеви, глаголи, прилози, заменице и предлози) са српског на румунски. Анализа показује да су речи које нису адекватно преведене углавном апстрактне именице (нпр. *олакшање*) и групе речи са истим кореном (*вечера, вече, вечерас, увече*) – ово је изгледа збунило саговорнике и већина њих је одустала од превода последње или последње две речи. Такође, речи истог облика на српском и румунском, али различитог значења (тзв. „лажни пријатељи“, нпр. *таван, под*) биле су погрешно преведене, то јест саговорници су им приписивали значење које имају на румунском.

Четврти задатак, превод текста са српског на румунски, саговорници су решили са највећим успехом, што иде у прилог тези о асиметрији између разумевања и продукције у усвајању како матерњег, тако и страног језика (Clark 2003: 127–130, Hendrix/Koster 2010). Грешке које су се у решавању овог задатка појавиле, односе се на превод изражавања часовног времена: пола седам су преводили, сви осим једног, као *șapte jumate* ('пола осам') уместо *șase jumate*, што указује на утицај румунског језика, у коме се сати изражавају другачије.

Пети задатак, превод текста са румунског на српски, био

је најпроблематичнији – само три саговорника су успела да га реше. Само ћемо напоменути да су два саговорника која су успела да преведу текст, пре свега, креативно користила своје знање српског језика (види решења бр. 1 и 4 у анексу). Веома мали број реченица је био правилно преведен, али текст на српском језику у целини је био разумљив. Ниво знања српског језика се процењује као елементаран, али довољан за потребе основне и једноставне комуникације са изворним говорницима српског језика, на шта указује анекс на крају ове књиге.

Последњи задатак језичког теста било је читање кратког текста писаног ћирилицом. Занимљиво, већина испитаника – чак и они који нису учили руски у школи, па самим тим нису научили ћирилицу – могла је да прочита задати текст на ћирилици, иако су нагласили да су само препознали речи. Испитаници су истакли да су на југословенској телевизији само неке рекламе биле на ћирилици, док су филмови, које су они пратили, били титловани на латиници. Очекивано, испитаници нису разликовали изговор гласова /ђ/ и /ћ/, а неки ни /љ/ и /њ/.

Слободан разговор на српском првобитно није био укључен у план истраживања, пошто нисмо претпостављали да саговорници имају тако висок степен језичке компетенције. Међутим, два саговорника су сугерисали да разговарамо и на српском (види интервју бр. 4 и 8). Дужина ових делова на српском је варијала, а фрагменти разговора су у целини наведени, без икакве интервенције, за разлику од превода разговора, у којима је језички интеревенисано ради лакшег праћења садржаја. Учесници су углавном говорили о прошлим и садашњим догађајима, као и о својој интеракцији са говорницима српског језика; речник им је био релативно редукован и користили су једноставне синтаксичке структуре. Код једног саговорника (интервју бр. 4) смо приметили велики број синтаксичких калкова према румунском: *Мој брат има пет година старије него мени* (рум. *Fratele meu este cu cinci ani mai mare decât mine*). Исти саговорник је често уметао румунске речи у српске реченице: *Bags Bani ima ženski comportament*

(’ронашање’). Оба саговорника су користила различите стратегије – понављање додатних питања како би добили више времена за размишљање, тражење потребне речи коришћењем питања *Како се каже?* итд. Саговорници нису показали потешкоће у изговору српских фонема: један од њих је чак могао да направи разлику између изговора гласова /ч/ и /ћ/.

6. Успомене на Југославију и Србе на западној румунској граници

Интервјуи из ове књиге садрже првенствено социјални контекст учења српског језика, а представљају и драгоцене фрагменте усмене историје који откривају јединствени поглед саговорника на последње године комунистичког режима, на период непосредно после Румунске револуције 1989. године, као и на искуства која су обликовала њихов свакодневни живот.¹³ Важно је напоменути да када саговорници говоре о том периоду, они у ствари говоре о процесу свог одрастања. Такође, треба истаћи да су сви саговорници били веома расположени да говоре о том периоду, што је у великој мери олакшало истраживање.¹⁴ Сви су одмах разумели сврху нашег рада, схватили су колико је важно да се истраживање спроведе, чак су имали иновативне сугестије за наставак рада: упутили су нас на друге људе, предлагали су да се окупе у што већем броју, како би им се памћење лакше активирало итд. (види Sorescu-Marinković 2011: 26–27).

Као што је познато, најконтроверзнија и најболнија осећања која настају у процесу преиспитивања комунистичке прошлости су она која се односе на политичку репресију (Kaneva 2006), такозвани *наративи преживелих*. Што се комунистичког периода у румунском Банату тиче, емотивно најосетљивији наративи су вероватно они који се односе на депортације у Бараган 1951.

¹³ За више детаља, видети у: Sorescu-Marinković 2012 i 2015.

¹⁴ Видети Sorescu-Marinković 2007 за детаљну анализу препрека и проблема са којима се истраживач сусреће на терену, у току разговора са особама из традиционалних руралних заједница.

године (види, на пример, Vultur 1997, Števin 2002, Spijavca 2004) и депортације хиљаде граничара, људи који су покушавали илегално да пређу границу са Југославијом или Мађарском, или наративи чланова породица погубљених (Steiner / Maghefi 2009, Armanca 2011).

Међутим, за многе људе из Централне и Источне Европе живот под комунизмом је био њихов „нормалан“ начин живота, испуњен емоцијама и борбама једнако као живот под било којим другим тоталитарним системом (Kaneva 2006). Наративи саговорника су управо такви: свакодневни, обични наративи о искуствима која су им обликовала живот, са посебним акцентом на начин на који су они доживљали „слободни свет“ са друге стране границе, који се могао видети преко телевизијских екрана.

Анализа транскрипата интервјуа открива неколико идеолошких чворишта око којих су структурисани наративи испитаника. Даље ћемо представити специфичне структуре и теме за разговор са саговорницима, које стављају акценат на јединствени карактер њихових искустава у комунистичкој Румунији на западној граници, најближој тачки Западу, слободном свету, и које у најбољем светлу говоре о Југославији.

На наш захтев, на почетку разговора испитаници су говорили о гледању југословенске телевизије, с обзиром на то да је већина тврдила да су управо тако научили српски језик. Они су практично „одрасли“ са југословенском телевизијом на којој су гледали све: почевши од цртаних филмова и музичких емисија, преко спорта, документарних филмова, вести, едукативних програма, па до разних филмова и серија. Сходно томе, испитаници су били изложени различитим регистрима српског језика, од формалног (у вестима) до свакодневног и интимног (у филмовима, интервјуима, директним спортским преносима, итд.). Имали су могућност да чују књижевни језик, али и разговоре о реалним животним ситуацијама, често на дијалекту, или поједностављеном језику спортских преноса.

Многи су одлучили да започну своју причу описујући

логистику гледања телевизије, наиме да говоре о ручно прављеним телевизијским антенама. Сви су се са радошћу и узбуђењем присећали како су изгледале антене „за Србе“, ко их је производио и како су их инсталирали на кровове зграда или на терасе станова, знали су чак и имена дата овим пријемницима. Саговорници причају о томе како су се људи, који нису знали ни мађарски ни српски, ипак одлучивали да гледају југословенску телевизију, пошто су лакше разумели језик, а програми су били занимљивији. Неколико испитаника је чак споменуло да су и Мађари из Темишвара гледали југословенску телевизију и тако научили српски језик.

Сви наши испитаници су нагласили изузетно информативну природу гледања југословенске телевизије, пошто су вести на румунској државној телевизији биле искључиво фокусиране на афирмацију активности диктаторског пара. Занимљиво, скоро сви су, без изузетка, говорили о *вестима*, не превodeћи никад термин на румунски. Исто важи и за *цртани филм и филмски маратон*. Неки учесници у истраживању се чак сећају да је гледање телевизије феномен који је природно следио слушање југословенских радио-програма. Године 1986, на Другом каналу београдске телевизије почео је *филмски маратон*, на ком су били приказивани филмови, један за другим, од петка до недеље. Људи у Темишвару, а и у другим мањим градовима румунског Баната, проводили су ноћи гледајући телевизију и снимајући филмове на видео-касете. У погледу врсте филмова – америчка продукција је била међу омиљенима. Филмови и серије су били титловани (за разлику од мађарске и бугарске телевизије, на пример, где су страни филмови синхронизовани) и тако, користећи знање енглеског, људи су правили асоцијације и учили речи на српском – „могао си много да научиш, мало по мало“, као што један од саговорника каже. Што се серија тиче, испитаници се сећају како су гледали „Династију“, „Шогун“, „Ало, Ало“ и „Меш“. Један саговорник је чак навео да је његов друг и колега добио надимак по лику из југословенске серије „Врућ ветар“ – Шурда, а „темишварски Шурда“ је то у каснијем разговору и потврдио.

Већина саговорника је на југословенској телевизији гледала различита спортска такмичења и првенства. Један од испитаника је чак признао да је почео да тренира кошарку „због Срба“, након гледања њихових првенстава и због дивљења њиховој страсти за спортом. Европска или светска првенства у фудбалу су такође представљала разлог да се људи окупе на једном месту, прво код оних који су имали најбоље ТВ пријемнике, а после код оних који су набавили телевизоре у боји.

Морамо напоменути да су путем југословенске телевизије саговорници по први пут ступили у контакт са западним друштвом и тако побегли из сиве комунистичке свакодневице, иако само на неколико сати, док су на малим екранима гледали „Србе“. Визија напреднијег друштва и сусрет са његовим вредностима (појављивање потрошачког менталитета, где друга правила постају битна – такмичење и предност сопственог интереса, индивидуализам насупрот социјалистичке солидарности итд.), потпуно су променили слику света испитаника. Они се сећају чак и текстова, музике и реклама које су гледали на телевизији, и поред тога што нису увек знали шта се рекламира.

Друго живо сећање је везано за ТВ водич: српски конзулат у Темишвару добијао је српске новине са ТВ програмом, секретарице у конзулату су га прекуцавале, а после су га мреже људи дистрибуирале по целом граду. Нико не би кренуо кући са посла петком увече пре него што би добио откуцан програм југословенске телевизије.

Међутим, мора се имати у виду субјективност сећања. Саговорници говоре о догађајима од пре више од двадесет година, тако да је њихово сећање веома субјективно, селективно и фрагментарно. Међутим, сви они веома похвално, па и са пијететом говоре о југословенским програмима. Могу чак и да визуализују делове емисија, филмова или реклама које су гледали, што изазива таласе интензивних, позитивних емоција. Можемо закључити да је југословенска стварност, коју су наши испитаници упознали гледајући југословенску телевизију, постала за њих веома

симболично *lieux de mémoire*.

Поред гледања телевизије, испитаници се такође сећају како су из Југославије добијали, на различите начине, касете и дискове са страном или југословенском музиком. Један учесник у истраживању је сведочио о томе како је сам доносио касете из Србије и тако снабдевао своју музичку радњу у Темишвару – ту активност назива „интелектуалним шверцом“, како би се разликовала од обичног кријумчарења робе широке потрошње. Сви учесници говоре са ентузијазмом о музици коју су слушали на југословенским радио-станицама или на телевизији. Здравко Чолић, Оливер Мандић, Лепа Брена, Бијело дугме, Рибља чорба, Бајага и инструктори и Магазин најчешће су помињани југословенски извођачи чије су се песме знале напамет. Како пише Бет Деник, бивша Југославија је представљала специфичан културни простор, заснован на социјалистичкој култури свакодневног живота. Међу најзначајнијим референтним тачкама југословенског идентитета су били, поред пањугословенских медија и филмова, спорт и специфични производи широке потрошње, као и јединствен југословенски рокенрол (Denich 1994). Према учесницима у истраживању, југословенска или српска музика, тачније рок музика, значајно је уобличио музички укус људи из Темишвара. Обиље (стране и домаће, тј. југословенске) музике које су саговорници слушали и набављали из Југославије попуњавало је празнину у Румунији, где су до краја седамдесетих година државни радио и телевизија скоро потпуно престали да емитују страну музику.

Већина испитаника се такође сећа темишварског концерта Лепе Брене из 1984, за који је било продато више од 40.000 карата. Био је то јединствен догађај у комунистичкој Румунији, у којој ниједан страни извођач није могао добити дозволу за наступ. Музиколог Ана Хофман говори о Лепој Брени у контексту реполитизације „музичких успомена“ на Југославију и сматра да је она била меинстрим културни пројекат, прва стварна балканска звезда. Концерти које је Лепа Брена одржала осамдесетих година

у Румунији и Бугарској сматрају се не само изузетним музичким остварењима, него и политичким догађајима пар ехцелленце, пошто су у овим земљама Брена и њена музика представљале специфичан „прозор“ према Западу и знак степена либерализације и демократизације (Хофман 2012: 24).

Иако су на почетку нагласили да су пасивно учили српски, гледајући југословенску телевизију, учесници су током разговора открили бројне друге стратегије и контексте учења језика и описивали друге облике интеракције који указују на много ситуација у којима се може догодити спонтано усвајање језика. Једна таква ситуација је била интеракција са српским комшијама (у Темишвару постоји велика српска заједница), док се друга саговорница сећа да је њен први дечко био Србин и да јој је преводио југословенске песме, што је она сматрала изузетно романтичним. Интеракција на бувљацима у Темишвару, где су Срби пре Румунске револуције продавали веома тражену робу широке потрошње у периоду интензивне економске кризе (нпр. фармерке, чоколаду, слаткише, мајице, касете итд.), била је друга ситуација у којој су Румуни могли да вежбају своје знање српског језика. „Бувљачка комуникација“ се наставила и касније, током санкција против Србије, почетком деведесетих година, кад су Румуни почели да прелазе границу суседне државе и да у њој продају најразноврснију робу широке потрошње.

Код неких саговорника смо приметили велику жељу да опишу и ове касније догађаје иако је иницијални временски оквир за истраживање био ограничен на осамдесете године. Као што су била жива сећања на године пре Румунске револуције, кад је Југославија била синоним за слободу, тако је било и са периодом после распада СФРЈ. Емоције су биле подједнако интензивне, иако су у првом случају биле позитивне, док су у другом доминирали туга и саосећање.

Као што смо поменули, истраживање је било конципирано да открије контекст учења српског језика током осамдесетих година прошлог века, и интервјуи су били само делимично

структурисани, па је снимљено све оно што су испитаници сматрали важним за ову тему. Тако се, пре свега, говорило о томе како су „открили“ Југославију после Румунске револуције 1989. године и отварања граница. Неки од њих су после Револуције наставили или почели активно да користе српски језик: неки су радили у невладином сектору и започели сарадњу са српским невладиним организацијама, други су радили у Србији и ступили у контакт са локалним становништвом, итд. Један од саговорника се сећа југословенских колега у Русији, док је други, након што је дипломирао на Медицинском факултету у Темишвару, планирао одлазак на специјализацију у Београд, ослањајући се углавном на знање српског језика које је стекао гледајући југословенску телевизију.

У току интервјуа саговорници су се дотицали и питање српске мањине у Банату или Срба уопште (које су упознали лично или путем телевизије), што је неминовно водило до генерализација. Један учесник је транспоновео пословични карактер Мексиканаца на Србе: „Страствени су, испољавају сва осећања и страсти врло очигледно, дакле, некако претерано. Знаш шта се каже за Мексиканце, исто би се могло рећи и за Србе: нико није тако тужан као тужни Србин, нико није тако весео као весели Србин, нико није тако зао као зао Србин“. На наш захтев, и други учесници у истраживању су репродуковали стереотипе о Србима распрострањене у Банату: „Овде код нас у Банату се каже да нема зеленог коња и мирног Србина, знаш? (смеје се) Ова изрека је специфична за румунски Банат. Такви су они, будале и тврдоглави. Али су океј људи“. У дискурсу свих саговорника смо приметили да Румуни, народ који је пословично познат по својој пасивној природи, високо цене стереотипне карактеристике Срба (тврдоглавост, одлучност, жестина, способност да изразе своје емоције, итд).

7. Могуће паралеле

Слична истраживања могла би бити спроведена у јужној Румунији са циљем расветљавања контекста учења бугарског језика помоћу телевизијских програма у истом историјском периоду. Такође, занимљиво би било видети до које мере су становници Бугарске и Албаније учили српски гледајући југословенску телевизију седамдесетих и осамдесетих година прошлог века.

Подједнако интересантно би било анализирати и обрнуту ситуацију, тачније, начин на који су Власи североисточне Србије разумели стандардни румунски језик (веома различит од њихових матерњих дијалеката), који су слушали у румунским радио-програмама из Букурешта, почев од шездесетих година прошлог века. У фрагменту наратива који следи може се уочити како је наш саговорник, веома духовити Влах, доживљавао стандардни румунски језик и колико је далека била „бојарска“ Румунија од „сељачке“ источне Србије:

Ево чега се сећам из тога времена, и како смо ми, сељаци, то доживљавали. Спикер је говорио: „Аич Букурешт! Дам ора егзакта!“¹⁵ а ми смо се кикотали од смеха јер смо то разумели као да Букурешт „даје издато коло“, јер се оно „ора“ у нашем дијалекту изговара „уара“, а значи „коло“, „игра укруг“, а оно „егзакта“, будући апсолутно непозната реч, ми смо, свакако с дозом хумора, тумачили као „издато“, односно нешто што је последица издајства! А онда је следило: „Штимац аскултатори“¹⁶ што смо ми разумели као „прљава послуго“, јер је „штимац“, такође једна од непознатих речи, нама личила на „имац“, „прљави“, а пошто је „аскултатор“ назив за послугу на свадбама, ево објашњења зашто је „прљава услуга“ заменила „поштоване слушаоце“! После тога је спикер, озбиљан дубок мушки глас, изговарао „Дам булетин де штир!“¹⁷ што нас је доводило до праве провале смеха, јер је то нама, опет због потпуно непознатих речи, звучало као да нам даје „штир“, врсту

15 Рум. *Aici București! Dăm ora exactă!* („Овде Букурешт! Тачно време“).

16 Рум. *Stimați ascultători* („Поштовани слушаоци“).

17 Рум. *Dăm buletin de știri* („Емитујемо вести“).

корова из баите! Када на ово додам да нам је и румунска народна музика, заснована на нама непознатом звуку и ритму вибратона, и превише фијукавој Пановој фрули, деловала страно и туђе, ево основа да се ни преко те дрвене кутије у „бојарској“ Румунији нису могле пробудити никакве емоције. Штавише, никада нећу заборавити како је снажно и дубоко на све нас деловала бугарска народна музика! (снимљено 2012)

8. Закључна разматрања

У својим разматрањима околности учења српског језика путем телевизије, саговорници се сећају епизода из свог детињства и младости: сви описују са великим задовољством и позитивним емоцијама оно што се може назвати процесом сопственог сазревања. Пошто су емоционалне процене важне за когнитивна достигнућа, што је јачи емотивни ангажман учесника, јача ће бити њихова сећања и знања. Ово јединствено искуство својеврсне афективне заједнице може бити разлог за вишејезичност и отвореност једне генерације која је иначе била образована у духу етноцентризма и једнојезичности, карактеристичне за Чаушескуов режим.

Саговорници у својим наративима са великим успехом илуструју активни процес сећања (ситуације, контексте, слике, текстове, музику, итд.) и придавања смисла прошлим искуствима. Опозиција око које се граде њихови наративи јесте: „ми нисмо имали ништа – они су имали све“; она функционише као лајтмотив и представља основ за изражавање југоносталгије.

На крају, морамо напоменути да су многе појаве и предмети југословенске културе и свакодневног живота о којима говоре и наши саговорници (на пример, „еурокем“, „ципирипи“, Здравко Чолић, Лепа Брена, итд.), укључени и у *Leksikon YU mitologije* (Arsenijević et al. 2005), лексикон креиран са циљем да се спречи преправљање или брисање југословенске историје, које се одиграло током деведесетих година прошлог века. У овој 'књизи сећања', на преко 400 страница могу се наћи на стотине података

о југословенској реалности у форми параенциклопедијских одредница. На исти начин, приче наших саговорника се могу читати као својеврсни носталгични лексикон југословенске митологије, с тим што информације које садрже представљају великим делом познавање југословенске реалности посредством телевизије.

Literatura:

Марковић 1996: Предраг Марковић, *Београд између Истока и Запада 1948–1965*, Београд: Службени лист.

Хофман 2012: Ана Хофман, „Лепа Брена: Реполитизација музичких успомена на Југославију“, *Гласник Етнографског института САНУ* LX(1): 21–32.

Armanca 2011: Brândușa Armanca, *Frontieriștii. Istoria recentă în mass-media*, București: Curtea Veche.

Arsenijević et al 2005: Vladimir Arsenijević, Iris Andrić, Đorđe Matić (yp.), *Leksikon YU mitologije*, Beograd: Rende.

Bozóki 1991: Bozóki András, *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Budapest: Central European University Press.

Budeancă / Olteanu 2010: Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (yp.), *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, București: Polirom.

Canale / Swain 1980: Michael Canale, Merrill Swain, “Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing”, *Applied Linguistics* 1: 1–47.

Cernat et al 2004: Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *O lume dispărută: patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici*, București: Polirom.

Cernat et al 2008: Paul Cernat, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *Explorări în comunismul românesc* (3. том), București: Polirom.

Chelcea 1999: Liviu Chelcea, “Why Did Banat Region Became ‘Multicultural’? Social Transformations and Collective Memory in a Region from Romania”, студија представљена у оквиру Socrates Kokkalis Graduate Student Workshop “New Approaches to Southeastern

Europe”, Harvard University, 12–13. фебруара 1999, <http://www.hks.harvard.edu/kokkalis/GSW1/GSW1/07%20Chelcea.pdf> (преузето 15. фебруара 2010).

Chelcea 2002: Liviu Chelcea, “The Culture of Shortage during State-Socialism: Consumption Practices in a Romanian Village in the 1980s”, *Cultural Studies* 16(1): 16–43.

Cioroianu 2005: Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, Bucureşti: Curtea Veche Publishing.

Clark 2003: Eve Clark, *First Language Acquisition*, Cambridge University Press.

Crampton 2002: Richard Crampton, *The Balkans Since the Second World War*, Harlow: Longman.

Deletant 1997: Dennis Deletant, *România sub regimul communist*, Bucureşti: Fundația Academia Civică.

Denich 1994: Bette Denich, “Dismembering Yugoslavia: Nationalist ideologies and the symbolic revival of genocide”, *American Ethnologist* 21(2): 367–390.

d’Ydewalle 2002: Géry d’Ydewalle, “Foreign-Language Acquisition by Watching Subtitled Television Programs”, *Journal of Foreign Language Education and Research* 12: 59–77.

d’Ydewalle / Van de Poel 1999: Géry d’Ydewalle, Marijke Van de Poel, “Incidental Foreign-Language Acquisition by Children Watching Subtitled Television Programs”, *Journal of Psycholinguistic Research* 28/3: 227–244.

Dragomir 2008: Corneliu Dragomir, „Viața cotidiană în comunism: biografii sociale. Studiu de caz: Drobeta-Turnu Severin”, *Sociologie românească* 1: 90–104.

Gheo 2005: Radu Pavel Gheo, „Bila jednom jedna zemlja“, *Sarajevske sveske* 8-9: 381–393.

Grdešić 2014: Marko Grdešić, “Television and protest in East Germany’s revolution, 1989–1990: A mixed-methods analysis”, *Communist and Post-Communist Studies* 47(1): 93–103.

Hendriks / Koster 2010: Petra Hendriks, Charlotte Koster, “Pro-

duction/comprehension asymmetries in language acquisition”, *Lingua (Asymmetries in Language Acquisition)* 120/8: 1887–1897.

Hitchins 1992: Keith Hitchins, “Historiography of the Countries of Central Europe: Romania”, *The American Historical Review* 97/4: 1064–1083.

Idrizi 2016: Idris Idrizi, “‘Magic Apparatus’ and ‘Window to the Foreign World’? The Impact of Television and Foreign Broadcasts on Society and State-Society Relations in Socialist Albania”, 227–256, y: J. Obertreis, S. Grampp, K. Bönker (yp.), *Television Beyond and Across the Iron Curtain*, Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Jelavich 1983: Barbara Jelavich, *History of the Balkans. Twentieth century*, 2. том, Cambridge University Press.

Kern 2011: Holger Lutz Kern, “Foreign Media and Protest Diffusion in Authoritarian Regimes The Case of the 1989 East German Revolution”, *Comparative Political Studies* 44(9): 1179–1205.

Kern / Hainmueller 2009: Holger Lutz Kern, Jens Hainmueller, “Opium for the Masses: How Foreign Media Can Stabilize Authoritarian Regimes”, *Political Analysis* 17: 377–399.

Lepp / Pantti 2012: Annika Lepp, Mervi Pantti, “Window to the West. Memories of watching Finnish television in Estonia during the Soviet period”, *VIEW* 3(2): 76–86.

Kligman 2000: Gail Kligman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, București: Humanitas.

Koolstra / Beentjes 1999: Cees M. Koolstra, Johannes W.J. Beentjes, “Children’s Vocabulary Acquisition in a Foreign Language through Watching Subtitled Television Programs at Home”, *Educational Technology Research and Development* 47/1: 51–60.

Lindstrom 2006: Nicole Lindstrom, “Yugonostalgia: Restorative and reflective nostalgia in former Yugoslavia”, *East Central Europe* 32(1–2): 231–242.

Matei 2013: Alexandru Matei, *O tribună captivantă. Televiziune, ideologie, societate în România socialistă (1965–1983)*, București: Curtea Veche.

Mustata 2013: Dana Mustata, “Geographies of Power: The case of

foreign broadcasting in dictatorial Romania”, 149–176, у: A. Badenoch, A. Fickers, C. Henrich-Franke (yp.), *Airy curtains in the European Ether. Broadcasting and the Cold War*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

Neculau 2004: Adrian Neculau (yp.), *Viața cotidiană în comunism*, Iași: Polirom.

Neumann 2000: Victor Neumann, *Between Words and Reality: Studies on the Politics of Recognition and Regime Changes in Contemporary Romania*, Washington D.C.: The Council for Research in Values and Philosophy.

Neumann 2008: Victor Neumann, *Essays on Romanian Intellectual History*, Timișoara: Editura Universității de Vest.

Nye 2008: Joseph Nye, “Public diplomacy and soft power”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 616: 94–109.

Sorescu-Marinković 2007: Annemarie Sorescu-Marinković, “To be or not to be Romanian: Field emotions in Romanian speaking communities from Serbia”, 55–66, у: E. Marushiakova (yp.), *Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration*, Cambridge Scholars Publishing.

Sorescu-Marinković 2011a: Annemarie Sorescu-Marinković, „Usvajanje trećeg jezika u specifičnom istorijskom kontekstu: srpski u Temišvaru“, 39–55, у: J. Вучо, J. Филиповић (yp.), *Филолошка истраживања данас. I. Језик и друштво*, Универзитет у Београду: Филолошки факултет.

Sorescu-Marinković 2011b: Annemarie Sorescu-Marinković, “Serbian Language Acquisition in Communist Romania”, *Balkanica XLI* (2010): 7–31.

Sorescu-Marinković 2012: Annemarie Sorescu-Marinković, “The World through the TV Screen. Everyday Life under Communism on the Western Romanian Border”, *Martor – The Museum of the Romanian Peasant Anthropology Review* 17: 173–187.

Sorescu-Marinković 2015: Annemarie Sorescu-Marinković, „Privind cu (sârbo)nostalgie la anii '80. Viața cotidiană în comunism la granița de vest“, 205–238, у: M. Gheorghiu, M. Mateoniu (yp.),

Supraviețuind comunismului. Istorie, memorie, iertare (studii, mărturii, portrete), București: Eikon.

Spijavca 2004: Elena Spijavca, *Munci și zile în Bărăgan*, București: Fundația Academia Civică.

Steiner / Magheți 2009: Johann Steiner, Doina Magheți, *Mormintele tac. Relatări de la cea mai sângeroasă graniță a Europei*, Iași: Polirom.

Șerban 2009: Robert Șerban, „România a fost o pușcărie”, <http://dupa20deani.radiocultura.ro/2009/12/robert-serban-romania-fost-o-puscarie.html> (преузето 10. јуна 2010).

Ștevin 2002: Silvestru Ștevin, *Desculț prin propriul destin*, Timișoara: Mirton.

Tismăneanu 1999: Vladimir Tismăneanu, “Understanding national Stalinism: reflections on Ceaușescu’s socialism”, *Communist and Post-Communist Studies* 32: 155–173.

Tismăneanu 2005: Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași: Editura Polirom.

Ursprung 2010: Daniel Ursprung, „Personenkult im Bild: Stalin, Enver Hoxha und Nicolae Ceaușescu im Vergleich“, 50–73, y: B. Ennker, H. Hein-Kircher (yp.), *Der Führer im Europa des 20. Jahrhunderts*, Marburg: Verlag Herder-Institut.

Verdery 1991: Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu’s Romania*, Berkeley: University of California Press.

Vultur 1997: Smaranda Vultur, *Istorie trăită – Istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951–1956*, Timișoara: Amarcord.

ИНТЕРВЈУИ

www.dbsr.ro

1. За моју генерацију, Југославија је била једини оријентир у том тренутку.¹⁸

Казивачи: Михај (р. 1969), Данијела (р. 1974)

Снимљено 2011. године

М: Па, ти знаш како је било. Имали смо ручно прављене антене, како су се беше звале, имале су и имена.

Д: Јаги.

М: Јаги, Јаги, да. Јаги један и Јаги два. Било је људи који су правили такве антене различитих модела, илегално наравно. Можеш да ме исправиш, у зависности од модела антене могао се ухватити Београд један, Београд два, Нови Сад, који су имали одвојен програм. На каналу из Новог Сада био је програм на мађарском и неколико сати на румунском језику. То је било све.

(Зашто Јаги један и Јаги два?)

М: Била су то лична имена, мислим да су то нека имена из електронике или ко зна шта већ. Ја само претпостављам, вероватно ћеш се смејати кад откријеш да је то име неког електричара из комшилука.

Д: Што је најбоље, имала сам колегу који је био јако висок, а надимак му је био Јаги. Дали су му надимак баш по тим антенама.

М: Шта да ти кажем? Ја нисам имао пуно времена, ишао сам код других да гледам. Она је имала времена.

Д: Да, да, гледала сам *цртани филм*. Био је велики телевизор и мали телевизор, они су најављивали емисије које следе. И, кад би се појавио мали телевизор и заиграо би, знали смо да следи *цртани*. Зар није било тако, са телевизором?

С¹⁹ : Да, да. Мислим да је то била емисија из Сарајева. Имали

18 Све речи и изрази које су саговорници изговорили на српском језику означене су курзивом, док су питања истраживача у загради. Наведена су само имена испитаника и година рођења, ради поштовања њихове приватности. У првом интервјуу учествују два саговорника. Сви интервјуи су преведени са румунског језика, и стилски су адаптирани за потребе лакшег читања садржаја разговора. У том смислу, адаптирани преводи не осликавају одлике говорног језика.

19 Супруг истраживача, Србин из Србије, такође учествује у разговору.

су из свих градова.

М: Пошто су то биле федеративне републике, сваки главни град је имао свој програм.

С: Да, да. И овај мали телевизор долази код великог, који спава.

Д: И удара га ногом.

С: Да, пошто спава. Онда се пробуди и почиње цртани филм.

Д: *Цртани*.

(Али *цртани* филм је био синхронизован на српски, зар не?)

Д: Да, на српски, да. *Душко Дугоушко*.

(И могла си да разумеш?)

М: Па да, разумела сам, мада не верујем да се превише причало у цртаним филмовима.

Д: Али, знаш, у америчким филмовима се говорило на енглеском и они су били преведени и титловани.

М: Као у нормалним земљама.

Д: И онда си могао да научиш неколико речи. *Шта радиш*, шта ја знам, *како се зовеш*.

М: Да, могао си много да научиш, мало по мало.

(Да ли су филмови били титловани на ћирилици или?)

Д: Не, никада на ћирилици.

М: У наше време није било ћирилице.

Д: Мислим од осамдесет шесте наовамо.

М: Мислим, али нисам сигуран. Неки су били на ћирилици, ја сам учио руски у школи и знам да су неки разумели, а неки не.

Д: Али нису били титловани. Било је ћирилице на рекламама, али не у филмовима.

М: Вероватно си у праву. Видиш, тога се не сећам. То је било једино место на ком си могао да се информишеш. Југословенска телевизија је била невероватна.

(Значи гледали сте филмове и цртани и...)

М: Све, све. Па, ми смо имали програм само између осам и десет.

(Вести...)

М: Само вести.

Д: *Вести*.

М: *Вести*. Имали су тако неке тачкице и ритмичну мелодију и тик-тик-тик-тик-тик, тако би се *вести* најављивале. Било је невероватно лепо. Тамо смо сазнавали шта се у ствари догађа. Ми смо имали само два сата програма, између осам и десет, а после тога су га скратили још више, а све вести су биле само о Чаушескуу. Не бисмо знали шта се догађа у свету да нисмо слушали Слободну Европу. А родитељи нам нису давали да слушамо, пошто се није смело. Касније, кад смо мало порасли, слушали смо, али пола тога нисмо разумели. Прво смо слушали радио, а потом смо почели да гледамо ТВ. Први контакт са Србима је био радио, не ТВ. Слушали смо радио годинама, све ново што се појављивало у музици ја сам слушао на српским радио-каналима. После 1979. у Румунији нисмо имали више ништа.

Д: Мирча говори скоро течно.

М: И не само Мирча. Пола мојих другова течно говори српски. А Букурештанци су знали бугарски. Много речи. То је одвратан језик, стварно ми се чини да је тежи.

(Бугарски? Ја мислим да је Румунима лакше да науче бугарски него српски.)

М: Можда, можда на неком вишем нивоу. Али на нивоу речи мени се чинило да је тежак. И немој да заборавиш да смо у Банату, где имамо српске речи, од ципеле до богзна чега, баш много. На југу Румуније нема бугарских речи, ја бар не знам ни једну једину, можда турске, које срећеш и на једној и на другој обали Дунава. А ми овде у Банату користимо много српских речи. Па кад кажемо рина, нико не зна. И сигурно долази из српског.

(Рина?)

М: Да. Не, немогуће да долази из другог језика. *Рина* је олук. Овде сви Срби кажу рина. Моје комшије Срби. Можда је регионализам.

(А кажи ми, кад си слушао радио, да ли си ишта разумео?)

М: Па могао си да разумеш ако те занима певач или група.

И слушали смо много, посебно *Радио двеста два* и друге радио-програме, како да ти кажем, знали смо све топ-листе, знали смо њихов програм. После тога су се појавиле неке новине са српским програмом. Те новине стизале су у српски конзулат, програм из њих би прекуцавали на писаћој машини, и после...

Д: Ширило се целим градом.

М: Ширило се. Сви смо знали да петком стиже програм и нико не би отишао са посла док не добије прекуцан ТВ програм.

Д: Ми смо имали српског фризера који нам је доносио програм.

М: Шест-седам секретарица би то прекуцало и после се ширило градом, тако да, до пет сати, цео град је имао програм српске телевизије.

(Које године је то било?)

Д: До осамдесет девете.

М: Ово са програмом после осамдесет и неке до 1989. Осамдесет шесте се први пут појавио прави програм, не прекуцан, него су Срби донели гомилу програма у конзулат. И онда би добио званични програм у новинама. Не сећам се које су новине биле у питању, али знам да сам имао колекцију и секао сам слике из тог програма нон-стоп. Папир је био лош, рецимо као што су данас ТВ програми који иду уз новине петком. Е, такав програм смо ми добијали. И онда, тих последњих година, они који су имали везе, имали су програм у рукама. Кћерка конзула је била код нас у школи. За нас је то била велика ствар, исецали смо све редом. А добро, најбитније је и даље било гледање ТВ-а. Не радио и не читање, пошто нисмо читали из тог програма превише. А знам да су била два писма, другачије написана. И једно си теже разумео. А гледали смо све! Па они су имали бољи фудбал него ми, имали су кошарку, имали су ватерполо. Све ове тимске спортове у којима су били најбољи. Зар не?

Д: И имали су јако добре рекламе. Ја сам прво научила рекламе.

М: Кажи две.

Д: Кики, „ли купер“ фармерке.

М: Све „ли купер“ рекламе су имале секс. Јако смо их волели.

Д: Тачно. Карамеле, *Еурокрем*.

М: *Ципирипи*.

Д: *Ципирипи*.

М: А, да, и та је била позната.

Д: Рекламе за сокове.

М: И остала ми је у сећању још једна, *крпе за кућу*, али не знам шта су тачно рекламирали. И биле су оне са словом *Ц*, са вашим маркетинга.

(*Ц маркетинг*.)

М: *Ц маркетинг*. И многе друге рекламе за које нисмо знали шта рекламирају, али смо ипак на крају сазнали. Било је неколико реклама за лекове. И онда је почео „Далас“ код нас, а одмах после тога је почела „Династија“ у Србији. То је било то, сви су почели да гледају.

Д: То је било 1985.

М: Значи, тада није било особе која је гледала нешто друго осим „Династије“. Сви су говорили само о „Династији“. А кад се „Далас“ завршио, „Династија“ је била нешто што си морао да пратиш и једина серија о којој се говорило у Темишвару у свако доба и чије смо све ликове знали.

(Чекај, „Далас“ је био емитован после Револуције, зар не?)

М: Не, „Далас“ после Револуције је био реприза. „Далас“ је почео седамдесетих година, не знам тачно, седамдесет седме-осме.

Д: Ја сам била мала.

М: Тад је био први део „Даласа“. Па, постоје теорије да се у Румунији „Далас“ емитовао јер је Елена Чаушеску, на не знам ком путовању, гледала „Далас“ и много јој се допао. Можеш мислити каква је револуција била седамдесет осме године када си могао да видиш да у Америци постоје луксузна кола и људи који сипају себи виски сваки дан, пију, варају и праве милионе! И имају приватне авионе, а ти живиш у социјализму, где ништа, ама баш ништа са Запада није било доступно. И одједном се појави „Далас“. Било

је баш неусклађено. До тада смо гледали само светла и сенке, и одједном „Далас“. То је био једини контакт са Западом који смо имали. А кад се „Далас“ завршио, остали смо у мрклом мраку, светла су се скроз угасила. И онда се појавила „Династија“. А после тога филм Џејмса Клевела „Шогун“.

Д: Поред тога, биле су оне серије, са Алфом, је л' се сећаш Алфа? Јао, са оним носом, Боже, како сам га волела!

М: *Нул проблема!*

Д: Гледала сам још неке серије, „Меш“, „Ало, ало“, али ништа нисам капирала тада.

М: „Ало, ало“ је такође био. И фудбалске утакмице су биле закон. Сваке друге године смо имали неко првенство, ми смо можда преносили полуфинале и финале, док су Срби преносили све. Све. Утакмицу за утакмицом. И онда смо гледали фудбал, код комшије Пупе. Цео комшилук би отишао тамо, десеторо-дванаесторо људи, упалили би телевизор и гледали. Као што се тридесет година раније слушао радио, тако смо код комшије сви гледали српску телевизију. Гледали смо светско првенство и европско првенство. Прво првенство које сам гледао, а да га се сећам, било је у Аргентини 1978. Исто сам ушао код комшија да гледам. И после тога Светско првенство у Шпанији 1982. Нисам пропустио ниједну утакмицу са Светског првенства у Шпанији.

(Ти си имао десет година 1978.)

М: Да. Гледали смо фудбал са десет година. Све чега се сећам са тог првенства јесте да су викали „Гооол“ јако дуго и још две-три реченице. Али бих могао да ти препричам утакмицу по утакмицу из Шпаније, инсерт по инсерт, да имам још неког поред себе. Урадио сам то једном, једно вече са Ромеом. Сећам се састава тимова. То је био најјачи утисак мог живота до тог узраста. И добро, телевизори су били црно-бели, нису се још били појавили у боји. А после тога, четири године касније, значи 1986, имали смо телевизор у боји, купили смо га баш у мају, а у јуну је било Светско првенство у фудбалу и онда су се сви преселили код нас. Ако смо до тада, осам година, сваке друге године ишли код комшија да гледамо

Светско или Европско првенство, сада су сви били код нас, пошто смо имали први телевизор у боји у комшилуку. Тада сам почео да играм кошарку. До тада сам играо само фудбал. Кад смо почели да гледамо српску телевизију, видели смо са каквом страшћу они играју кошарку и какве су добре тимове имали, тако да смо знали све. Све играче у тимовима, све. Боље сам знао њихово првенство него наше. Кошаркашко првенство.

Д: А Лепа Брена је била феномен. Замисли да осамдесет четврте доведу Лепу Брену на концерт овде, на темишварски стадион.

М: Мислиш да је то било осамдесет четврте?

Д: Ја сам имала десет година осамдесет четврте. Вратила сам се са оцем са мора и ушла сам у град. Био је хаос. А на стадиону „Дан Палтинишану“ Лепа Брена је имала концерт.

М: Слушали смо сву српску музику, од Здравка Чолића до разних других.

Д: Да, али ипак да организују концерт, тих година.

М: Да, ниједан други забављач није долазио. Ниједан на стадиону.

Д: А да ли је још увек жива?

М: Је л' знате нешто о њој, је л' се пише још увек о Лепој Брени? (Да, наравно! И даље пева, има концерте.)

Д: Замисли! Као Мадона.

М: И онда, сву ову музику коју сте ми ви дали ми смо слушали.²⁰ Имали су музичке емисије, била је једна у којој су лансирали младе таленте или како се то каже, сад ми је тешко да се сетим. Био је лик са капицом као онај са „мајнл“ кафе.

С: Ааа, Оливер Мандић.

М: Оливер Мандић!

Д: Да!

М: И после тога бендови: Бијело дугме, Рибља чорба, Бајага и инструктори.

²⁰ Реч је о дисковима са југословенском музиком које смо им претходно однели.

Д: Магазин.

М: Магазин. Прва два сам волео пошто су свирали рок, Магазин је био мелодичнији. И још много много других, било их је јако много. И онда певачице. Добро, ја сам слушао више рок и можда Магазин, да бих играо, али били су и ти забавни певачи, као што сам ти рекао, Здравко Чолић и други.

(И Здравко Чолић је жив и има концерте.)

М: Још увек пева? Па мора да има сто година!

(Да ли си знао и речи?)

М: Све, све. Нисам разумео. Ни сад кад певам Бајагине песме не разумем половину речи. Али ми речи долазе, и имам лош изговор. Као човек који пева, а не зна шта пева.

Д: Сећам се журке коју смо организовали код једног колеге, код куће. А кад су пустили српску музику, сви су певали, знали све речи. Било је лудо.

М: Најлуђе је било кад су студенти из других места долазили у Темишвар да студирају, а ја, иако сам пао на пријемном, ишао сам са студентима на журке. Ми смо им доносили српску музику, а после је цела Румунија знала српску музику и играла уз њу. Недавно, на некој журки у Букурешту, лекари који су студирали у Темишвару питали су ме да ли још увек имам ту музику. Остала им је у сећању. У Румунији се ништа више није певало. Био је Савој, са оним рајфом, тај кретен, и онај други, не знам како се зове, лакше памтим српска имена него наша. И то нешто говори. Тодан, Тудан, Раду Тудан. Тако нешто, Тудан, низак лик, са лицем морке.

(Не знам, нисам чула за њега.)

М: Ето, то су били једини бендови. И Роџу џи негру, али они касније више нису свирали. И онда су Срби дошли са овом страва музиком. Осим тога, они су имали све стране топ-листе, све песме. Од Срба сам први пут чуо Депеш мод, код Срба сам слушао све шта су странци слушали. Радио Клуж је прекинуо емитовање 1982, а он је имао једину реалну топ-листу у Румунији. У последној емисији коју су емитовали први пут сам слушао Принса.

(А да ли сте гледали и мађарску телевизију?)

М: Мађарску не, из више разлога. Потребна је била друга антена, а мој отац је боље разумео српски него мађарски. У његовој школи је био и српски разред, учествовао је и у српском фолклору и једина земља коју је посетио је била Србија. Једном је два дана провео у Београду. Разумео је српски боље него мађарски, који му нешто није био омиљен, из различитих разлога (смеје се).

Д: А програми нису били тако динамични и атрактивни.

М: Нису били, јасно.

Д: Уз то, Мађари су све синхронизовали.

М: Све су синхронизовали и нису имали никакву драж. Нису имали ништа занимљиво. Мислим да су 1986. почеле филмске ноћи.

Д: Маратон.

М: Тамо сам гледао прве филмове са правим еротским сценама, тамо сам први пут гледао нешто што се звало „Америка, Америка“. Не могу да ти опишем каква је то еманципација била. Неописив осећај да целе ноћи гледаш филмове. Тамо сам гледао све филмове са Робертом де Ниром. Било је невероватно. Све смо снимали, наравно, на видео-рекордер и онда си могао да их имаш.

(А чекај, да ли ти разумеш сад кад ми говоримо српски?)

М: Сад у колима сте користили неке речи које више не разумем, чак доста њих. *Филмски маратон*. Тако су најављивали. И сви су имали програм два дана унапред. Сви су имали програм.

Д: Није се спавало, нико није спавао. И моји исто, нису мрдали из куће.

М: Следећи дан су сви долазили у школу са надувеним очима. Ми смо радили, ишли смо у школу и суботом. А ово је било од петка до недеље. А суботом смо сви били ћорави. И препричавали смо по цео дан филмове. Пошто код нас највећа еманципација је био филм „Борилац са ешарпом“, кинески филм са теквондоом.

Д. Да, или индијски филмови.

М: За индијске не знам, да ли си ти гледала индијске?

Д: Да, гледала сам. Ишли смо чак са школом.

С: Дали сте гледали и српске филмове? У ствари, југословенске?

М: „Дом за вешање“ је тада снимљен.

С: Да, крајем осамдесетих година.

М: Да, осамдесет шесте-седме, тако нешто, да. Уосталом, могу да ти изрецитујем целе фрагменте из филмова. И српски филмови су чак имали много еротских сцена. То је оно што памтиш у том узрасту. Такве сцене сам увек тражио, и кад би стигао неки српски филм, сигурно бих видео неку сису. Док код нас, никада. Да, да, знам ту фазу српских филмова где су се глумице обавезно скидале. Било је то опште весеље за нас. А онда и производи. Веселила нас је сама чињеница да носимо нешто српско. Била је мрежа људи који су чекали воз из Београда да нам донесу пиво, *ципирипи, пез*.

Д: Недељом, недељом смо ишли у Очко.²¹

М: Неко време је тамо био бувљак, после не.

Д: Ја говорим о тим годинама, пред саму Револуцију. Ишла сам са оцем и тамо сам куповала фармерке, слаткише.

(Срби су долазили у Очко?)

Д: Да, недељом.

М: Да, и у Оравици, на пример, и у Карансебешу су били велики бувљаци.

Д: Да, па суботом се радило и ишло се у школу. Недељом ујутро смо се снабдевали.

(И како сте се споразумевали са њима, да ли су они знали румунски?)

Д: Па не знам, имали су производ тамо, доле, на земљи.

М: Али тада смо говорили српски много боље него сад. Српски је био жив језик, у разреду су се причали вицеви. Можеш мислити. Шербана смо звали Шурда. Шурда је лик из серије. То је била серија из седамдесетих или осамдесетих година. А Шурда је носио шешир. Није то био неки филм, није имао неку тему, није био ни полицијски, ни љубавни, ни хорор. То је била серија о животу. А главни лик се звао Шурда и носио је карирани шеширић. Неки комунистички Шерлок Холмс. И тај шешир је одмах ушао у моду. У том моменту, индустрија шешира у Румунији је почела да производи Шурдин шешир и сви су га носили. Тада је тај шешир

21 Један од најпознатијих темишварских бувљака пре Румунске револуције 1989.

био баш тражен.

(Невероватно!)

М: И први из нашег разреда који је носио тај шешир је био Шербан, ето. И онда му је остао надимак Шурда (смејемо се). Не могу да се сетим много детаља, али знам да је то била серија о животу. Са јасном хумористичком нотом. Ти си била тада јако мала.

Д: Ја не знам.

М: Ми смо били у деветом разреду, значи, осамдесет четврте. Било је важно што сам имао и српске школске другове. Имао сам српске школске другове у гимназији. Они су одувек имали спортске тимове, и то одвојене, нису се нешто мешали са нама, фудбал нису играли са Румунима, само Румуни против Срба. Сви су знали да свирају хармонику. То је била породична ствар. Сви дечаци су морали да свирају хармонику (смејемо се). Да. И били су онако, еманципованији, баш зато што су долазили из средине које је знала више, имала више, читала више и због тога су били уображенији и мало агресивнији. Агресивни и спортисти. И нормално да су наше ћурке биле луде за њима. Али, неки су били јако фини. Двојица су ми баш добри другови. Кажи ми (према Данијели) да ли знаш некога са бољом душом од Драгише? Стварно предиван човек. И добар, и фин. Рекао сам ти, српски утицај се огледао у гардероби, али и у многим другим стварима, све смо доносили из Србије. Од чоколаде и креме до вегете, нема смисла ни да причам. А доносили смо и српске винил плоче, имам их и сад. За моју генерацију Југославија је била једини оријентир у том тренутку. Не Слободна Европа. Осим „Метронома“, музичке емисије, нисмо имали и нисмо слушали ништа. Шта сам ја знао о албумима песама, ништа, ништа. Док Срби, рекао сам ти већ.

2. Није постојала журка без српске музике. Ако на журки ниси слушао Ђурђевдан, онда то ниси могао назвати журком.

Казивач: Хорацију (р. 1971)

Снимљено 2011.

Моја прича је доста занимљива. Моји баба и деда и са мајчине и са очеве стране су из српског Баната.

(Одакле тачно?)

Из Локава и Николинаца. То су чисто румунска села. Мој деда је имао осморо браће. Он је са једним братом дошао у Румунију, у завичај. Тај брат је у Араду, а мој деда је остао у Темишвару. И моји, кад су се узели, схватили су да су њихови из истог места. Али ја нисам знао ни реч српског, није се говорио у кући, можеш мислити. Ни у тим румунским селима није се говорио српски. Ако и чујеш српски, онда је то покварен српски, тако, комбиноване српске и румунске речи. И онда сам рекао себи: Човече, ја да не знам српски? Моји су из тих места и сва моја фамилија. Ја немам никога овде, сви су тамо, сви, сви. Имам стотину, две стотине браће и сестара, разних. И имао сам амбицију да научим српски. У Темишвару смо гледали само српску телевизију. Код нас, на румунској телевизији није било шта да се гледа, мислим, осамдесетих година. И онда сам рекао: Ја ћу, бре, да купим румунско-српски речник и почећу сам да учим. И тако сам и урадио. Купио сам речник и гледао сам ТВ. Слушао сам. Филмови су били титловани на српском, а ја сам слушао на енглеском или француском или неком другом језику и читао, читао сам како се преводи. И онда сам правио асоцијације. Аха, *хвала*, у реду. И тако, мало по мало, гледао сам у речник, преводио сам филмове, а уз то постојали су ти програми, на *Трећем каналу*, од петка до недеље само филмови, нон-стоп. Говорим и даље о осамдесетим годинама. Тако сам научио. Поред тога, било је лудило са српском музиком. Бијело дугме, Горан Бреговић, Црвена јабука, Неда Украден. Боже, шта да кажем, било је лудило са генерацијом Лепе Брене. Била је баш популарна и дошла је у

Темишвар 1986. на концерт на стадиону. Било је препуно!

(Јеси ли био тамо?)

Не, нисам, био сам превише мали. Али имам снимке и после сам на Јутјубу нашао делове концерта. Било је феноменално. Замисли препун стадион, а кад кажем препун, то значи 50.000 људи. Било је људи и на трави, и на трибинама. Све је било пуно. Лепу Брену су подигли краном за струју, оним којим се поправљају улична светла. Тамо је певала. Лудило, лудило! Певала је ону песму, ако је знаш, мада је сигурно знаш, *Живела Југославија*. И тако сам почео да учим српски. А после тога сам имао контакте са Србима, они су долазили овамо, и говорио сам: Хајде да говоримо српски, да се глупирамо. И глупирање је постало нешто озбиљно. На крају сам научио. После 1990, кад су се границе отвориле, прошао сам целу Југославију, с краја на крај. Ови из моје фамилије су имали камионе. Имали су на десетине хектара земље коју су обрађивали и онда су камионом ишли у Босну, пошто је земља сиромашна и немају ништа, а Банат је плодан. Ишли смо у Македонију, у Штип, или на Мокру гору, тамо, код Сарајева.

(И ти си ишао са њима?)

Наравно, све време, можеш мислити, целу Југославију с краја на крај смо прешли. И камионом, и колима. Где год су они имали послове, ја сам ишао са њима, помагао сам им. Плус, ишли смо куд год смо стигли, у сва летовалишта. У Хрватску, Словенију.

(Јеси ли био тамо пре 1990?)

Моји су били, ја не, нисам успео. Али моји су били. Рођаци су хтели да их убеди да оду у Швајцарску, пошто је већина наше фамилије била тамо. Отишли су да раде, знаш како. Имали су већ тридесет-четрдесет година радног стажа у Швајцарској, и враћали су се само да би обрађивали земљу или да би изградили куће. Човече, какве кућерине! Ако си била у Локвама, знаш каквих кућа има.

(Има пуно пентакосталаца тамо.)

Има и пентакосталаца, да. Знам да је део моје фамилије православан, а део је прешао у пентакосталце, један је чак пастор.

Код назарена, тако они кажу. И јако су строги. Само да их видиш кад седну за сто, цела фамилија, тридесетак људи тамо, за великим столом, рекао би човек да је тајна вечера. И клањају главом, јако су озбиљни, „Еј, сад треба да се молимо“, знаш. И моле се и после тога се чује као уздах, тако: оххххх. И тек после почињу да једу. Занимљиви су ми. Свађамо се понекад око верских тема, нема сумње, али ми прихватамо њихову визију, они морају да прихвате нашу, немаш куд, мораш да нађеш неку средину. А ја сам практично научио српски кроз филмове и музику. Ето, самоук, буквално сам сâм научио. Донели су ми и њихов буквар (смеје се), буквар за први разред, да учим ћирилицу, пошто нисам знао то писмо. Нисам учио руски у школи. Моја сестра је, на пример, учила руски, њој је било много лакше да научи. И она је, као и ја, преко телевизије научила српски.

(Ти си учио енглески и француски у школи?)

Енглески и француски, тако је. Говорио сам веома добро француски и то ми је помогло. Или енглески. Слушао сам како се каже у филму, онда сам читао превод на српски и то је била најлакша метода учења језика. Такође, после 1990, све распусте сам проводио тамо, у Србији, месецима. И било је неизбежно да имам контакте са Србима. И тако, ако стално идеш у продавницу и они те шаљу у куповину, некако си приморан да научиш, знаш. А ја сам волео српски језик, учио сам га из љубави, а ја немам ништа, ја сам Румун, могу тако да кажем.

(Знам да су овде гледали и мађарску телевизију, зар не? Мађарску и српску. А већина је више волела српску.)

Већина је волела српску телевизију, пошто су имали невероватну музику. Није постојала журка без српске музике. Ако на журки ниси слушао *Ђурђевдан*, онда то ниси могао назвати журком. Или шта је било у моди тада, *Хајдемо у планине* и све те старе песме, ако их знаш. Бајага. За Бајагу си сигурно чула. И за Здравка Чолића. Јој, имао сам проблеме са хрватским језиком, требало је да пазим да се не откријем кад сам путовао у Хрватску. Знаш да они имају другачије речи, не кажу *хлеб*, кажу *крух*. Нисам

имао проблема, али сам се чувао. Пазио сам и ето, свима сам рекао да сам научио језик преко ТВ-а, у сваком случају, нисам ништа лагао, тако је и било. А сви су били јако изненађени што знам да говорим.

(Где у Хрватској, на мору?)

Па дуж целог далматинског приморја, где би нам се свидело, тамо бисмо стали. Мене су увек слали да преговарам (смеје се). „Јао, како је лепо, овде ћемо спавати вечерас“. Добро (смеје се). И ја бих куцао на врата у десет, једанаест, дванаест ноћу, „Да ли нас примате?“ „Хајде, ту смо. Јој, а одакле си ти?“ (смеје се) „Па, из Темишвара“. „А какве везе имаш са овим Србима?“ А поред тога сам имао другове Србе.

(У Темишвару, зар не?)

Да, да. Овде постоји јако занимљива мешавина националности. У Темишвару има 28 националности. Срби, Бугари, Словаци, Чеси, 28. Мама је живела у општини Фабрик и имала је за комшинице Српкињу, Мађарицу, Рускињу, Јеврејку. Ишле су једне код других по цео дан, једне од других су училе псовке, пошто прво научиш језик кроз псовке. Добро, добијала је и батине због њих, зато што је говорила непримерене ствари (смеје се). „Шта знаш да кажеш, да те чујемо“. И кад би изговорила псовку, Боже ме сачувај! (смејемо се) Ето, тако је то било са српским језиком. Ја мислим да је то моја велика љубав.

(Ниси ишао у српску гимназију?)

Не, не, уопште. А мислим да имам нешто у крви, мислим. Има нешто, глас крви, има нешто тамо. И био сам мотивисан. И свидело ми се, страшно ми се свидело. А нисам имао никакве додирне тачке, капираш, никакве. Све сам учио по слуху. И глаголска времена исто. Само са ТВ-а. Уз то биле су и серије. Ниси их гледала, али биле су одличне серије, тако да се човек стално бавио тиме.

(Српске или...?)

Српске, српске серије, много добре. Чекај да ти кажем са ким, са Шурдом, типа „Шта се згоди кад се љубав роди“ или, шта ја знам, „Династија“, шта је још било. Феноменалне су.

(Баш сам причала са човеком, са другом мог брата, и знаш који му је надимак? Шурда.)

Шурда (смеје се). Док је трајала та серија, тај шешир је био у моди, поломио сам се да имам шешир као Шурда. Цео Темишвар је био пун таквих шешира.

(Наводно је он први имао такав шешир, па су га због тога звали Шурда.)

Овде у улици Алба Јулија је био шеширџија који је добијао наруџбине, па је правио само Шурдин шешир. Преплавио је Темишвар тим шеширима. Кажем ти, људи су гледали те серије као лудаци. И моји су гледали, иако нису разумели. Можда су разумели пола од онога што се говорило у серији, али гледали су фасцинирани.

(Имали сте заједничку антену или?)

Нашу. А после тога су направили заједничку, за целу зграду. А наравно, заједничком антеном си могао да ухватиш само два-три програма, не више.

(Шта сте хватали? Београд један, Београд два и?)

И *Трећи канал*.

(Јесте ли гледали и Нови Сад?)

Јесмо. Нови Сад је у једном тренутку имао програм на румунском језику. Да, да, био је и Нови Сад. Само то. Та три или четири програма. Београд један, Београд два, Нови Сад и *Трећи канал*. То су били једини програми које смо хватали.

(А после осамдесет девете, после деведесете, нисте више гледали, је л' тако?)

Како да не! И сад гледамо без проблема. Морамо да будемо у току са оним што се догађа (смеје се). А ја свакако морам, због посла, немам куд.

(Ти радиш на PRO TV-у.²²)

Прошле недеље супруга конзула, или аташеа, не знам која му је била функција, супруга аташеа Амбасаде Конга у Србији је била ухваћена овде са цигаретама. Овде је у притвору 29 дана.

²² Једна од најпознатијих румунских приватних телевизија.

И она, и Срби који су били са њом. И, кажем, прва ствар на коју сам помислио, кажем: Ја ћу да зовем Амбасаду Конга у Београду. Тамо сам разговарао са неком женом, на српском, наравно, она ме је повезала са секретарицом, секретарица је говорила енглески језик, каже: „Ја знам да говорим само енглески“. Добро, причао сам са њом на енглеском, објаснио сам јој да хоћу да разговарам са господином аташеом. Нисам секретарици рекао о чему се ради. Тек кад ме је повезала са конзулом, или аташеом, тек тада сам му рекао у чему је штос, да не би знао унапред. Да сам рекао, секретарица ме вероватно не би повезала. Секретарица ми је рекла: „Повезаћу Вас, али знате, он говори само француски“. (смеје се) И онда сам прешао на француски, француски ми најбоље иде. И испричали смо се. А било ми је јако корисно, јако је добро да знаш неки страни језик, да говориш српски кад имаш посла са полицијом, са службеним органима. Сећам се, прошле године кад је Поли²³ играо против Партизана у Београду, било је на хиљаде навијача из Темишвара. Дошли су у колони, и на мосту на улазу у Београд, зауставили су их, није могао нико да прође. Сатима су чекали да се полиција организује, да им отвори пут. Ја сам отишао напред, причао сам са пандуром и рекао сам му: „Види, ми смо из Темишвара, новинари смо“. Објаснио сам му да идемо на утакмицу, и био је јако предусретљив, пустио нас је да обиђемо целу колону, да идемо слободно. Знали смо да се снађемо у Београду, Београд је једноставан као град, не можеш да се изгубиш, нема шансе.

(А за време санкција јесте ли ишли у шверц на другу страну?)

Ја сам лично ишао само једном (смеје се). Ишли смо аутобусом до, где то беше? Отишао сам у три лепе материне, чекај, где сам отишао, после Ниша, тамо негде. А нема везе, иначе сам био само један дан и рекао сам себи: Ово није за мене, нема шансе.

(Тако далеко?)

Да, да!

(Ја сам имала утисак да су људи ишли много ближе граници.)

Добро, сви су ишли у Вршац, нормално, или у Панчево,

23 Фудбалски клуб Политехника Темишвар.

најдаље. У најгорем случају у Београд. А ми смо ишли још даље, да тестирамо тржиште (смеје се).

(Чиме сте путовали?)

Аутобусима, ишли су препуни аутобуси, знаш, са *шверцерима*, чекали су. Ја да чекам на граници двадесет сати, замисли. „Never“. Не бих поново ишао ни за шта на свету. Не, за тако нешто, не. Али сам имао колеге са факултета који су шверцовали за време санкција. И зарадили невероватне паре. То је било такво време, да знаш да нису празне приче. Омотали су дуван у новчанице од десет марака, тада су биле марке, и тако су пушили. Имали су пара, а како су паре дошле, тако су и отишле. Нису знали паметно да их искористе.

(Јесу ли шверцовали и бензин?)

Да, и бензин, имали су резервоаре са бензином испод кола и обрнули су солидне паре. Углавном у Клисуре, човече, ишли су чамцима. А и одавде су стално ишли. Понекад и два пута у току ноћи. Имали су људе и, не, не би ни стигли до Вршца. Како улазиш у Србију, одмах после границе, чекали су их, узимали бензин, а онда би се враћали, па још једна тура.

(Аха, знам те пумпе пре границе.)

Да, биле су стратешки позициониране, разуме се. У то време је то био невероватан бизнис, људи су тамо зарадили благо, благо. Па лик који је држао тај ланац пумпи је данас један од најбогатијих Румуна.

(Да ли си гледао и цртане филмове?)

Па наравно, *цртани филм*, како другачије? И моја сестра је гледала.

(Да ли је старија од тебе?)

Не, две године млађа, али иста прича. И она зна да говори српски. Понекад не уме да погоди падеже, али за некога ко се трудио да сам научи, добро говори. Ни она није ишла на часове српског. И она је као и ја научила српски из песама и са телевизије. Тако можеш да разумеш колико је важна њихова улога била, не само за образовање, него за ширење видика, и ми смо гледали

телевизију као луди. Биле су неке јако занимљиве серије о Србима из иностранства, била је тако нека емисија. Заправо, био је неки репортер који је обилазио српске заједнице у Швајцарској, у нордијским земљама, у Шведској исто има пуно Срба, у Немачкој, у Америци, у Канади, у Аустрији, наравно, не могу свега да се сетим сада, пошто су расејани свуда по свету. И живео је са њима. Човече, какве су журке правили, каква славља, приказивали би народна јела, као: „Видите, то је наша традиција, видите како ми правимо ћевапе“, и они имају *ћеванчиће*, и шта још имају, како се зову, *пљескавице*. Има једно место у Београду где се продаје *пуњена пљескавица*, невероватно, у животу нисам јео ништа укусније. Не знам тачно да ти кажем, близу Партизановог стадиона је. Не знам да ти тачно објасним, пошто се не сећам, кад бих видео, знао бих. Имам јако добро визуелно памћење и сналазим се. А, овде је, да, лево, десно, никад нисам се изгубио. Калемегдан, Кнез Михаилова, волим те терасе. Кад год могу, свратим тамо.

(А којим поводом идеш за Београд?)

Тек тако. Видео сам да може да се иде у једнодневне екскурзије и јако је јефтино, 60 леја. Волим да обиђем места која нисам обишао раније, волим да будем тамо где се улива Сава у Дунав. Феноменално је тамо на Ушћу, да. Имам у плану, и биће сигурно овог лета, да пловим Дунавом бродом, до сада то нисам радио. И желео бих да уживам у миру, једно вече, на неком сплаву.

Био је то јако леп период мог живота и остало ми је у сећању много лепих ствари. Ја сам генерација 1971. И дан-данас имам доста пријатеља који су шокирани кад виде да стављам на Фејсбук много српских песама. И коментаришем на српском. И сви ме питају: „А како знаш српски?“ Можеш да ме питаш било шта о њиховим песамама, разуме се да сам све речи знао напамет. Ууу, човече, ово сам заборавио да ти кажем. Дакле, био је „Ciao“ часопис и шта још, неки глупи телевизијски програми. Не могу тачно да се сетим, *ТВ рекламе*, не знам тачно, тачно. Стизали би у конзулат, сваког четвртка или среде, не сећам се ког дана, били су редови тамо, сви су чекали да добију програм. И није био само ТВ програм, него и

нека врста вести о ТВ звездама, типа шта ради Лепа Брена, шта ради ова, шта ради она. И разни трачеви тог типа. Поред тога, био је сажетак филмова, знаш. И то нам је пуно значило. Јер, одмах бих се активирао и, пошто сам имао речник, одмах сам тражио да видим шта значи ова реч, шта значи друга и повезивао сам их тако добро. Ти часописи нису били богзна шта. У ствари, чекај, не, нису били сасвим безвредни, били су у боји, а ми нисмо имали часописе у боји (смејемо се). Тада сам био луд за Харијем Мата Харијем. У ствари, другови су ме тако и звали (смеје се).

(Стварно?)

Да, да, па знао сам све његове песме, од А до Ш. Каква времена. И дан-данас, можеш да ме питаш за било коју песму од Бајаге, Бијелог дугмета.

(Јеси ли био на Бреговићевом концерту?²⁴ Пре две недеље.)

Нисам био пошто сам љут на њега. Откад се уортачио са Саламом. Са Флорином Саламом.²⁵ Ја то не могу да поднесем. Ма дај, то је шок. Не могу да прихватам ту идеју. Да, разумем да Бреговић пева са Бугарима, са Циганима, али како је нашао баш овог турбофолкера? И одмах, два дана након што је најавио да ће певати и свирати заједно, Флорин Салам је изјавио на свим ТВ станицама: „Немојте ме више назвати турбофолкером, пошто ја не певам тако нешто, ја сам сад прешао на други ниво уметничког развоја“ и бла-бла-бла. А прошли пут кад сам говорио српски је био прекјуче, била је епидемија антракса, а ми имамо партнерске телевизије у Србији, послали су нам репортаже из Новог Бечеја, ако се не варам, и ја сам превео све репортаже.

(Сам си успео да их преведеш?)

Да, реч по реч, све. Знаш, пошто иде титловано. То сам урадио прекјуче.

(Је л' имаш неку диплому из српског језика?)

Одакле? Не треба ми. Иако волим стране језике, али не.

24 Разговор је био вођен неколико недеља после концерта који је Горан Бреговић одржао у Темишвару 2. јуна 2011.

25 Флорин Стојан, познат широј румунској публици као Флорин Салам, популарни је певач манела (румунски турбофолк) ромског порекла.

Једноставно волим да знам. И знам да осећам као они. А они то осећају. Они то знају. Једном, у поноћ, кад су ухапсили Цецу, зове ме продуцент из Букурешта, ноћу, у поноћ: „Да ли знаш Цецу?“ (смеје се) Како да је не знам, сви су луди за њом (смеје се). И каже: „Помози ми, бре, слушај. Знаш, позвали су је на суд, због те приче са фудбалским клубом“, бла-бла-бла. И исто тако, прочитао сам све српске новине, „Блиц“ и шта сам могао тада ноћу у журби да пронађем, одгледао сам неке снимке и написао сам им текст да га имају ујутру. И преузели са Јутјуба неке њене песме, *Кукавица* и не знам шта је још певала (смеје се). *Знам овај град, зове се Београд*. Да, и то су ставили. Тако да, српски ми је од помоћи, видиш да јесте?

(Да ли овде има стереотипа о Србима? Пошто сам чула већ неколико.)

Стереотипа? Мислиш да су тврдоглави или тако нешто? Да, како да не! Тврдоглави су, јако добри у тимским играма, велики швалери. А пре свега су тврдоглави. То је на првом месту. И та изрека, са зеленим коњем и мирним Србином,²⁶ то сви знају сто посто. Шта још, осим што су тврдоглави? Мислим да сам тврдоглавост преузео од њих (смеје се). И знаш шта је занимљиво? Мени се не свиђа како Срби из Темишвара говоре српски, на пример. Потпуно је различит језик од оног који се говори на ТВ-у. Некако има посебну интонацију, која нема везе са књижевним српским. Ја сам научио књижевни српски, ја не знам дијалекат. Вероватно они говоре неки дијалекат. Наравно да их разумем, али одмах укапираш да то није то. Потпуно је другачије, знаш?

(Да ли су ти икада рекли да говориш другачије од њих, кад си имао прилику да разговараш са њима?)

Не, не, пошто не говорим српски, немам с ким. Иако сам се ужеleo. Баш бих хтео, хтео бих да говорим, али видиш да немам с ким. Само једном сам имао девојку Српкињу. Али праву Српкињу из Србије, знаш? И још сам имао, могу да се хвалим мало овим, спријатељио сам се са Србима из Новог Сада који су дошли у

26 Изрека из румунског Баната гласи: „Не постоји зелени коњ и миран Србин“.

Темишвар да студирају, знаш. Упознао сам их у групи другара који су студирали медицину, знаш, ја сам завршио медицинску школу пре новинарства. Е, и нису знали ни реч на румунском. Ја сам Србе научио да говоре књижевни румунски, знаш. И била ми је велика сатисфакција што сам успео у томе. Прва ствар коју сам их научио била је да кажу „Љубим руке“.²⁷ Нису центлмени, мало су грубљи, не поклањају цвеће дамама, не отварају им врата, нису пажљиви према девојци или супрузи. И немају учтиве заменице. Човече, како ми је то било тешко! Не можеш да кажеш ти професорки! У реду, уместо *ти* почели су да говоре *Ви*. Пошто *’dumneavoastră*²⁸ на српском значи *Ви*. Не *ви*, бре, *ви* само значи две особе (смеје се).

3. Имали смо мали црно-бели телевизор који је тата повезивао на акумулатор и тако смо „хватали Србе“, на врху брда, на излету.

Казивач: Лаура (р. 1976)

Послато 2011.²⁹

Драга Ане,

Схватам да је моје сећање већ почело да „архивира“ одређене аспекте везане за Румунију, посебно у последњих неколико година у Америци; архивирала сам речи, догађаје, људе (имала сам веома добру визуелну меморију; имала сам), имена и рођендане (и тога сам се добро сећала пре). Пре шест година би ова прича вероватно била шири. Али покушаћу да се сетим.

Кренућу хронолошки. Године 1979. били смо у Решици, где је рођен мој брат. Преселили смо се тамо пошто је мој отац био професионални фудбалер у CSM Решици.³⁰ Од малена сам имала контаката са Србима, нарочито преко мог оца, који је рођен у Сикевици, у Караш Северину, у малом селу на Дунаву. Дакле, моје

27 Овај учтиви поздрав се и данас користи у Румунији.

28 Заменица за учтивост на румунском.

29 Лаура тренутно живи у САД-у, а текст је послат мејлом.

30 Фудбалски клуб у Решици, град на западу Румуније.

комшије су били Срби.

Мој тата, будући да је био фудбалер, био је отворенији према Западу, Запад му је био приступачнији него другим Румунима. У Решици смо имали и једног рођака, мислим да је био даљи рођак моје мајке, а био је ожењен Наталијом, Српкињом. Звао се Јосиф Вагнер (Јожи), Мађар са немачким именом, ожењен Наталијом, Српкињом. Етничка преплитања су специфична за ову област. А имам, имала сам још и далеку фамилију која је говорила српски, мислим да су били из Нове Молдове, из Караша, али не знам више ко је шта био – могу да сазнам ако те интересује.

Док смо живели у Решици, телевизија је била најважнији облик контакта са Србима, барем мени која сам била дете. У Решици бисмо се аутом возили до неког брда да гледамо српску телевизију, пошто је тамо пријем био много бољи и без сметњи. Имали смо мали црно-бели телевизор који је тата повезивао на акумулатор од кола и тако смо „хватали Србе“, на врху брда, на излету, и не само тамо. Понекад смо заједно гледали и најважније фудбалске утакмице. Знам да су моји такође гледали неке познате филмове, можда и серије, али се не сећам које тачно – можда би требало да питам мајку. И код куће смо „хватали Србе“. Наравно да сам знала кад је *цртани филм* и спремно сам га чекала испред телевизора.

Исто тако, у овом периоду је један рођак, мамин рођак из Решице, радио у Југославији – не знам шта тачно, можда на железници? Сазнаћу. А кад је викендом долазио кући, била је то велика радост, пошто је долазио са торбом. Све је било крајње егзотично и фасцинантно када би мама добила „рексона“ дезодоранс или скупе сапуне, или ми – *ципирипи, ерокрем, пез* и необилазну *вегету*. Осим српских производа, доносио је и робу из „фри-шопа“ – сећам се како су моји руковали свим тим стварима са највећом пажњом. И мислим да би и дан-данас, кад бих питала маму о томе, изговарала реч „фри-шоп“ истим тихим, шапутавим гласом. Није се смело. Мислим, било је легално, али си морао да будеш опрезан да не би привукао пажњу. Сећам се да сам у

’периоду из Решице’ „скупљала“ метални новац (као бајаги, пошто су то биле само паре преостале са путовања мог оца и његове тетке у иностранство). И наравно, имала сам неколико динара – можда један, два, и још неколико страних новчића. А једном нам је неко дошао у посету, и ја сам хтела да им покажем своју колекцију девиза. Хахаха! Јадни моји, скочили су и упозорили ме да не сме да се зна да имамо девизе у кући. „Well“!

Онда смо се негде 1981. преселили за Темишвар, и тамо смо наставили да гледамо српску телевизију. Тата је увек мајсторисао око антена и правио разне импровизације да бисмо имали што бољи сигнал. Била сам већ у гимназији кад су почели филмски маратони, сваке суботе, и у једном тренутку сам чак прескакала часове – пошто смо ишли у школу и суботом – да бих остала код куће да гледам филмове. А сваког петка, ноћу, био је неки филм – почео би у 11:30, а ја сам остајала будна или бих се пробудила да гледам филмове са каубојима, комедије итд. Тада сам знала више речи и некако сам генерално све разумела, али српски нисам никада говорила. Понекад би нестало струје и тата би опет импровизовао са акумулатором, на који је повезивао телевизор, само да бих ја могла да гледам те филмове. Обично, кад смо сви били код куће, највише смо гледали српске програме – било шта, музику, вести, документарце, цртане филмове. Румуни нису нудили богзна шта – мислим само неколико сати увече, а и тада је све било о Чаушескуу и по не знам који пут о Конгресу.³¹ Упомоћ! То је оно што ме је јако забављало код Морнара Попаја, када би га Олива позвала. А, и била сам луда за Лепом Бреном! Фасцинирана њом, боље речено. Била сам и на концерту, када је певала у Темишвару, тата се поломио да купи карте.

Исто тако, у темишварском периоду смо добијали слаткише од бабе са татине стране и њене сестре; обе су биле фризерке, а изгледа да су фризерски салони били најважнија места за лансирање српских производа или производа који су стизали из

31 Реч је о годишњим комунистичким конгресима који су представљали најважније политичке догађаје у социјалистичкој Румунији.

Србије – шампони, *вегета*, *еурокрем*, жваке, ментол бомбоне итд. Друга фасцинантна ствар коју су моји добили од стрица из Решице биле су кутије са шибицама са сликом неког града из Југославије. Те боје, ти градови, углавном туристичке дестинације, рекла бих сада, били су са друге планете – бар сам их ја тако доживљавала! И свака кутијица је имала на себи слику и име тог града. На једној од кутијици био је град Пула³² из Хрватске! Мислим да су се одрасли лудо забављали, али нас нису пустили да се играмо том кутијом и нисам знала зашто. Али знала сам да је нешто срамотно и забрањено, и знала сам да се налази у чаши у дневној соби. Хехехехе! Показивала сам је понекад другој деци, кришом.

Затим је дошао период после Револуције. Са 16–17 година сам имала првог дечка, звао се Војте и био је Србин. И тако сам сазнала ко су Бајага, Магазин и не знам ко још, не могу да се сетим, али знам да ми је Војте преводио песме – јако романтично – пошто тада није постојао Гугл. Ето! Мислим да сам одувек волела Србе и били су ми драги. А Војте је био јако добар дечко. Родитељи су му били Срби и у породици су много говорили српски.

А онда, мислим да смо имали и кројачицу – Делију, Српкињу, екстра девојку. А највише сам волела како старије особе, Срби и Српкиње, говоре спорије, била ти је милина да их слушаш. А изговарали су „л“ некако палатално / дентално, са малчице савијеним језиком и наглашено; као у „îți place“, „multe“ итд.³³ Хм, не знам да ли је правилно – палатално / дентално – моја фонетика је исто у „архиву“. Ми смо их звали Србима и Српкињама, иако су они били Румуни српског порекла, али тако смо их одувек звали.

Исто тако, после Револуције смо покушали и ми – тата и ја – да идемо у шверц у Србију, али безуспешно, јер ниједно од нас није рођени трговац. Тако да се све свело на један излет у Београд, где смо продали шиваћу машину, неколико кухињских крпа, а ја сам остала без текста и доживотно фасцинирана (све док нисам стигла у Тексас, где је све троструко веће) натприродно великим

32 На румунском, *pula* је колоквијални термин за мушки полни орган.

33 „Свиђа ти се“, „много“.

малинама које сам јела на том излету.

На основу мог искуства са нашим Србима, све је било лепо. Стереотипи... Хм, мислим да је тата понекад говорио, када би описивао некога, „То је Србин” (са веома наглашеним је). То би значило да је тај човек јако тврдоглав, нефлексибилан кад науми нешто. Ја то видим као неку врсту одлучности, непоколебљивости³⁴ (хм, ова реч чак и звучи српски). И међу друговима, кад би неко рекао нешто типа „Еее, Зоран је Србин”, знало се да се та особа не шали кад је реч о остваривању идеје, дела, да изнесе свој став, итд. Други клише – у Банату се зна како се проводе Срби, да се ломи много чаша на журкама, за Нову годину, итд. Да, то подразумева и конзумирања алкохола.

То би било све чега се сећам у вези са Србима.

А! Сад сам се сетила да сам у Решици имала другове Србе, Јасмину и Дарка, живели смо у истој згради. Она је била моја вршњакиња, он је био старији. Онда сам у Темишвару упознала Марика, свештеника у српској цркви на Тргу Уједињења и преко њега сам научила да је српска заједница, бар у Темишвару, уједињена и некако лепа. (А ово сам схватила тек кад сам упознала румунску заједницу у САД).

„Hugs“!

Лаура

4. Приступ српској култури, који смо ми имали, за нас је значио слободу.

Казивач: Мирча (р. 1973)

Снимљено 2011.

Не знам колико добро говорим српски, мислим на граматички аспект. Неко ми је једном рекао да говорим српски као Београђанин, а ја сам му одговорио да можда говорим српски са београдским нагласком, али да ми језик није баш граматички исправан. Иако

³⁴ Рум. *dărjenie*, чита се држеније.

се може рећи да ми је речник релативно океј, повезујем речи потпуно погрешно. Вероватно би све то било смешно некоме ко би анализирао мој језик. Ипак, прихватам то без проблема, и радујем се кад ме неко исправља да не почнем да лупам.

(А београдски нагласак си усвојио са ТВ-а.)

Да, да, од Бајаге или како год већ. Код нас на ТВ-у се говори букурештански румунски. Не говори се ништа друго. А банатски дијалекат је најудаљенији од књижевног румунског. Ја имам 37 година. Мислим да сам почео да гледам српску телевизију вероватно кад сам имао неких 7–8 година, што значи осамдесетих година, у периоду између 1980. и 1989. После 1989. Румунска телевизија је експлодирала.

(Да ли си купио речнике и остало?)

Имао сам речнике у кући, од родитеља.

(И они су исто гледали ТВ.)

Да, и они су гледали ТВ, али не верујем да су били превише радознали да преводе. На почетку сам гледао *цртани филм*. Гледао сам све живо кад бих имао времена, али нисам био велики љубитељ ТВ-а, знаш.

(А после Револуције си одмах почео да сарађујеш са Србима?)

Не баш одмах, прошло је доста дуго док нисам почео да сарађујем са Србима.

(И тад си поново активирао пасивно знање.)

Јесте. У првој етапи, негде 1995, рецимо, кад сам почео да склапам партнерства са спортистима из Суботице који се баве борилачким вештинама. Са њима сам радио на такмичењима и вежбао српски језик. А после тога, две хиљадите почео сам да пишем пројекте из области културе заједно са Србима, и имао сам прилику да идем у Србију.

(Сад говориш само српски са српским партнерима?)

Да. Ако хоћеш, можемо да говоримо српски, ако ти је од

помоћи.³⁵

(Ок. Онда, рекао си да причаш српски са њима.)

Покушам.

(И они немају проблема да те разумеју.)

Ја мислим да не. Понекад они кажу: Ок, ово не се каже овако.

Али ја мислим да они разуме све шта кажем ја.

(Аха, само би хтели да граматички буде правилно.)

Није баш ова форма.

(А колико су чести ваши контакти?)

Па, можда причамо пет-шест пута на годину.

(Аха. И то уживо.)

Да.

(А преко мејла?)

Не.

(А преко телефона?)

Преко телефона да. Без проблема. Али нисам покушао ни да... не сећам како се каже...

(Да пишеш.)

Да пишем, да.

(А кад смо били заједно на новогодишњој журци, пре неколико година, видела сам да разумеш све речи, Бајагине, на пример. Сви су невали Бајагу.)

Да, али то не значи да они и разумеју. Може и да буде као...

(Као песма, коју су научили напамет.)

Да, да.

(Ти си имао антену за српску телевизију кад си био мали. Је л' била твоја или је припадала свим станарима зграде?)

Не, ове су биле приватне. Није било дозвољено да имаш.

(И ти си је држао на тераси или где?)

³⁵ Од овог тренутка, разговор је текао на српском, са уметањем неколико румунских речи. Конверзација на српском је означена курзивом, док су румунске речи наведене стандардним фонтом и преведене на српски у фуснотама. Упркос великом броју граматичких грешака, текст је разумљив, па смо одлучили да га објавимо без измена. Објављивање текста у целини показује одлике научног српског језика посредством телевизије, показује не само научене лексеме и термине, већ и језичке конструкције у целини, што може бити предмет посебног истраживања.

Па ја не сећам. Моја фамилија има, ја сам био клинац. Мој брат, који има пет година старије него мени, он је био као мали мајстор. Он је правио те антене, ја нисам био интересантно. То ми није интересало и не знам како да...

(Је л' се сећаш неке рекламе које си гледао?)

О, наравно. Од „пец“ до „ципирипи“, све.

(А од цртаних филмова?)

Да, гледала сам много цртани.

(Шта си гледао?)

Па био је Густав, био је... Српски не сећам се како су имали српски оригинал. Мислим да мој фаворит је био Багз Бани. „Gay item“. Знаш?

(Не.)

Да, да. Сећаш да он љуби тај ко жели да га пуца. И има тај женски comportament.³⁶

(Сад си ми отворио очи (смејемо се). А је л' си гледао неки српски филм?)

Ја мислим да, и не само ја... То је један парадокс. Ја мислим да овај приступ који смо ми имали у српску културу био је за нас као... Не само нешто ко дође из Occident³⁷ и је забављен, је био и нешто који смо ми радили неке асоциације са... libertatea.³⁸

(Слобода.)

Слобода. Као, нешто, comportament de răzvrătire.³⁹ Овај је парадокс за нас. Историја је само мало... încurcată.⁴⁰

(Запетљана.)

Сада не можеш да кажеш ок, тако је био. Ми смо, то је био наш „feeling“. И да, гледао сам много филмови. И имам кучи. Видео сам једно који ми се много свиђао, „Лепо село лепо горе“. Гледао сам тај... „Скупљам перије“?

(А, „Скупљачи перија“.)

36 „Понашање“.

37 „Са Запада“.

38 „Са слободом“.

39 „Побуна“.

40 „Запетљана“.

„Скупљачи перја“. Есма Реџепова и тај, *imnul țiganilor*,⁴¹
 „Ђелем, ђелем“. Знаш?

(Знам.)

У тај филм први пут је био тај... *cântec*.⁴²

(Песма.)

Та песма. И то је био интернационални химн.

(Знаш да је тај филм снимљен у Апатину...)

Да, и чује се румунски. И наравно, гледао сам ове филмове који је радио Кустурица. Сећам се први пут кад сам видео „Дом за вешање“. Мени јако ми се свиђао „*Arizona dreams*“. Ту је баи интересантан.

(Само ми још то кажи: Да ли си имао контакте са Србима пре Револуције?)

Не, не. Ва,⁴³ имао сам! Знаш да ми смо били у школу где су били заједно румунски и српски. Био је једну класу где су били само Срби и они имали су све класови само у српски језик. Ми смо били заједно.

(*Colegiul Bănăţean?* ⁴⁴)

Да. Кад је дошао Револуцију, они су... И имали смо контакти, радили смо „party“ заједно.

(И нешто сте причали на српском?)

Да, али не много. Чули смо како они причају и то.

5. Онај ко каже да у Темишвару није одрастао са српским роком, тај лаже.

Казивач: Ромулус (р. 1974)

Снимљено 2011.

У Темишвару сам се родио и одрастао, да се зна од почетка. Имам 36 година. Почео сам да гледам српску телевизију у тренутку кад су почели интензивније да пуштају MTV, то је било негде

⁴¹ „Циганска химна“.

⁴² „Песма“.

⁴³ „Ма“.

⁴⁴ „Банатска гимназија“, једна од најпознатијих темишварских гимназија.

осамдесет седме. У почетку, сећам се и сада, од 9 до 12 сати преносили су без дозволе. И онда сам рекао океј, то је канал који треба да гледам. Српска телевизија је имала пуно документарца, *филмски маратон* који је почињао петком и завршавао се недељом. То је било осамдесет пете, осамдесет шесте, осамдесет седме, осамдесет осме. Сећам се и сад да су програми за *филмски маратон* били прекуцавани на писаћој машини, преко индига. У неком тренутку се више није ни могло разумети шта је било написано (смеје се).

(Али после неког времена су их доносили из Београда, зар не?)

После неког времена, после деведесете, више ме није интересовало. Интересовало ме је у време кад смо ми овде имали само два сата програма, а чини ми се да би им викендом промакло неких четири сата, али и то је било резервисано за обожавање и славу.⁴⁵ Шта си имао? „Teleenciclopedia“.⁴⁶ У неком тренутку више није било ни „Михаеле“ Нела Кобара.⁴⁷ А са друге стране си имао *Душка Дугоушка, Пају Патка, Перу Детлића* и сличне, зар не? У том узрасту сам био довољно велики кретен да лижем креду да би ми скочила температура, да останем код куће. Моји би дошли: „Имаш температуру, добро да ниси отишао у школу“. И гледао сам српску телевизију, док ми не би испале очи. Пробао сам и мађарску, али мислим да би они могли само са Јапанцима и Финцима да се споразумеју.

(Ниси знао српски, зар не?)

Не, али сам учио руски у школи.

(И знао си ћирилично писмо.)

Ћирилицу, тачно. И нисам имао никаквих проблема. Чак ми је било много лакше да читам српску ћирилицу него руску. Руси имају дуже речи, сложене, у односу на Србе. Чак и бугарски могу

⁴⁵ Мисли на Чаушескуову славу.

⁴⁶ Једна од популарних емисија националне румунске телевизије, документарног карактера.

⁴⁷ Нел Кобар, румунски режисер анимираних филмова и карикатуриста, творац популарног цртаног лика Михаеле.

да читам, није велика разлика. Код њих се користи тврди знак, на пример, Бџлгариа, а не Булгариа, како ми кажемо. Само што они много умекшавају. Не пусте речи да теку, скраћују их.

(А да ли си гледао српске филмове?)

Како да не! У том периоду су биле дечије серије, али сам заборавио како су се звале. Сећам се музике из „Седам величанствених” (певуша). Они су били на обали Саве, долазили су, били су браћа, фамилија, обучени као каубоји и тако. Било је то, у ствари, о животу те породице. И *Бранко коцка коцка коцкица*.

(То ја гледам сада.)

(Смејемо се) У реду је. Ја и даље гледам цртани, тако да се није пуно променило. Ипак, кад сам порастао, а још увек није постојала кабловска телевизија, интересовање за српску телевизију је почело да опада. То је било после деведесете. Још увек су постојале заједничке антене. Био је *Гаражни рок*, где сам видео много бендова. Много бендова. Онај ко каже да у Темишвару није одрастао са српским роком, тај лаже. Или са балканским роком.

(А да ли си разумео све речи песама или си их певао тако, по слуху?)

Па разумео сам их, зар не? Слушао бих неку песму све док је не бих сасвим разумео. Више није било потребно да преводим.

(Да ли си куповао речнике?)

Речнике су куповали моји родитељи. Али ја сам имао много стрипова од моје сестре, која је за три месеца научила српски како би збрисала у Аустрију да се уда за Србина. А од једног направише се двојица, Бранко и Ранко, не знам само како их је нашла (смејемо се). И од ње су ми остали *стрипови*. Углавном вестерн, наравно. *Страх и трепет* и сличне ствари.

(Стрипови су били на ћирилици?)

Не. Били су написани латиницом. Гледали смо и српске филмове са еротским сценама. Била је нека позната глумица, Аница Добра. Код нас је била Тора Василеску. Кад је показала сисе у „*Probă de microfon*”,⁴⁸ то је био делиријум. Чак су и Срби

48 „Микрофонска проба”, румунски филм снимљен 1980.

са поштовањем преузели тај филм, управо због те сцене (смејемо се). Добро, сад о *Трећем каналу*, много нам је помогао да лакше прегурамо пубертет. Велика је ствар што је српска телевизија нудила комплетно образовање. Разумеш ме? Од одређеног узраста и, како си одрастао, наилазио си и на друге ствари. Кренуо би од *Бранка и цртаног филма* и *То је то Био-про* и од *Палачинке палачин*, *економски проблемни програм*,⁴⁹ зар не, и на крају би стигао тамо где су те хормони одвели, на *Трећи канал*.

(Плус фудбалске утакмице.)

Прва утакмица коју сам гледао на српској телевизији била је са Ливерпулом, не могу да се сетим против кога је Ливерпул играо. Од тада навијам за Ливерпул, томе има више од 20 година. Најбоље је било кад је водитељ заурлао: *Један нула за Ливерпула*, то је позната реченица у Темишвару. Као тајна формула у неком братству. Знаш, кад то изговараш, значи да већ знаш, онај други ти се смешка, значи да и он зна о чему је реч. Култура предграђа. И после тога кошарка. Сад ћу да се хвалим, ја сам тренирао кошарку осам година. Кад су преносили кошаркашке утакмице, био сам залепљен за телевизор, ниси могао да ме одлепиш, боље да си ме тукао или тако нешто, ја сам и даље био пред телевизором. Поготову кад је Партизан играо. Али не говорим сад о Србима, говорим о Југославији. Не треба заборавити да је у једном тренутку тим био састављен од Хрвата, а не од Срба. Касније су укључили много Срба из Партизана и Звезде. Сећам се Комазеца, који није био богзна какав играч. И стони тенис, био је неки лик из српског Баната, Лупулеску, котрљао им се језик у устима док су то изговарали. Превише „Л“ одједном (смеје се). Код свих Словена постоји то гутурално „Л“. Људмила није ту да каже нешто, у Кишињеву је. Само јој кажем: Људмила, кажи „älälält“⁵⁰ или њено име, превише је тешко за њу (смејемо се).

(Да ли си имао прилику да говориш српски са неким?)

Па говорим скоро сваког дана.

(Је л' имаш другове Србе овде?)

Да.

49 Вероватно мисли на Економско-пропагандни програм.

50 „Други“.

(Али основа за српски који си научио је била телевизија.)

Имам слуха. А ни граматика није тако тешка. Немачки, на пример, дабе ти слух за немачки. За немачки ти треба посебан слух, а не „балкански“ (смејем се).

(Јеси ли икада био у Србији?)

Први пут кад сам био у Грчкој, а то је било негде деведесет четврте, прошао сам кроз Србију, да? Преко Стаморе, и одмах сам на граничном прелазу са Србијом почео да говорим српски. Одвели су ме на страну, држали су ми пасош у рукама и рекли: „Ти си Румун?“ „Па, пише у пасошу“. „А где си научио, одакле знаш српски?“ Кажем: „Са ТВ-а“. „Па ти не говориш српски који се говори овде, ти говориш књижевни српски“. „Па да, нема начина да знам регионализме“. На пример, кад говорим са Србима одавде, они користе пуно регионализама. Можда су неки од њих пре архаизми. Ето, и увек има проблема. И те важне, чувене 2000. године, тада сам много пута ишао у Србију, нарочито у СКЦ.⁵¹ Тамо је био музички сајам, сваке недеље. И одлазио сам, размењивали смо музику, куповао сам музику. Исто питање: „Како говориш српски тако добро?“ „Па научио сам са ТВ-а“. Био сам већ као покварена плоча. То гађење, знаш, да сваки пут понављам, да им објасним зашто, као да они нису знали да смо ми имали само два сата телевизијског програма дневно.

(Доста њих не зна.)

Па добро, ови одавде знају, можда ти из Београда не знају. *Атеље 202*⁵² и *Стотка*. То је било основно.

(Ово пре ТВ-а?)

И после. И после тога су се ови радио-програми још увек чули. Вредело је слушати их. Ако их ухватиш, наравно. За то треба да импровизујеш, да вежеш неки сулфид за радијатор и, поред тога, на врху планине у Ваљугу⁵³ извадиш жицу из антене и вежеш је за олук. Остајали смо све до јутра и слушали смо музику. Није било реклама, само би се у једном тренутку чуло: *Тачно поноћ*. И

⁵¹ Студентски културни центар.

⁵² Саговорник мисли на Радио 202, а повезује га са позориштем Атељеом 212.

⁵³ Село у западној Румунији, у жупанији Караш-Северин.

пичи музика. Један сат ујутро. Два сата ујутро. Три сата ујутро. Целе ноћи су пуштали музику. Гласови српских водитељки су румунским мушкарцима били нешто веома секси, невероватно. Као да су пушиле „викенд“, „век“, „фик“, „порт“ и остало, знаш. И оне са телевизије, и оне са радија. Све су биле исте, са дуванским гласовима. Човече, како су лепо звучале у етру, диже ми се коса на глави кад се сетим, тако су лепо звучале у програму, јеботе.

(Да ли си гледао и документарце? Је л' се сећаш о чему су били?)

Били су о Југославији. Научне нисам гледао, било ми је јако досадно, али ако је било нешто о географији или зоологији, радо сам гледао.

(И све си разумео без проблема.)

Па од тада чак користим техничке термине за неке ствари. Али, понављам, то је било давно. И тада сам морао мало да се ослоним на речник. Имао сам мали речник, српскохрватско-румунски. *Лепо – лијено, млеко – млијeko*. Велике разлике, заиста (смејемо се). Македонце стварно теже разумем. А Словенце најтеже. Пошто Словенци, не знам, нисам баш најбоље укапирао, имају много немачких речи, али прилагођених њиховом језику.

А замисли да сам у реклами *Палачинке палачин* први пут чуо Еросмит са „Run DMC“-јем. „Walk this way“. То је била песма у реклами за палачинке (смејемо се).

(Је л' си био на концерту Лепе Брене?)

Да.

(А слушао си и Лепу Брену?)

Не, Лепу Брену, не. То је било, чини ми се, негде осамдесет шесте-седме. Тада још увек нисам имао јасан музички пут.

(Мислим да је било осамдесет четврте.)

То је било осамдесет четврте? Нисам остао до краја концерта, вратио сам се кући овде у центар, али се сећам да се све чуло са стадиона. Ја ни дан-данас не капирам како су је пустили да дође да пева. Чини ми се да је била једини страни забављач који је одржао концерт на стадиону „Први мај“⁵⁴. За мене је то још увек енигма.

⁵⁴ Старо име темишварског стадиона „Дан Палтинишан“.

(Да ли си тада имао личну антену?)

Не, то је била заједничка антена. Најбоља импровизација. Дугачак штап, дугачка цев и онда ставиш тамо свашта. Антена „за Србе“. Била је и „за Мађаре“. И они су имали цртани филм и тако, само што је проблем био у томе што су филмови били синхронизовани. Срби су бар натерали друге да науче да пишу и читају њихов језик. Мађари су им све сервирали на тањир. Угледали су се на Немце и на друге паметњаковиће.

(И Бугари су синхронизовали филмове.)

Бугаре си могао да хваташ од Калафата па надаље. У Крајови, извини.

(Да ли Срби у Темишвару говоре другачије него што си слушао на ТВ-у?)

Да, то је банатски српски.

(Како се споразумеваш са њима? Јеси ли и ти усвојио овај дијалекат?)

Не, не, па немам како. Вероватно кад бих свакодневно говорио више сати, усвојио бих га. Али овако, говорећи само на основу сећања, говорим језик који сам тада научио, користим тај језик.

(Ниси имао проблеме са падежима, као већина људи који уче српски?)

Падеже нагађам. То је велика предност Банаћана, пошто овде знаш помало свега. Знаш мало немачки, а ако Мађар почне да те псује, онда и ти њему кажеш две-три речи, те које знаш. Мађари имају јако сочне псовке, као и Срби.

(Је л' знаш српске псовке?)

Па то се прво научи, зар не?

(Сочније су него румунске.)

Да, и ако кажеш *јebоте* исто је као да кажеш „Хеј, друже“, тако нешто (смеје се). Па *јebига* (смеје се).

(Да ли си икада ишао у шверц у Србију?)

Шверцовао сам само музику. Постоји више категорија

шверца. Интелектуални шверц и шверц дизела, бензина, ексера, папира, столица, кинеских патика. Ишао сам једном возом и онда сам рекао да нећу тамо ићи док сам жив. Пошао сам одавде око четири ујутро.

(И стигао си око 11, претпостављам.)

То је једно. А назад, у пола шест ујутро. Ја сам у девет отварао радњу. Не, требало је да будем у радњи у осам, да бих ставио ЦД-ове у омоте, пошто се у десет до десет формира ред напољу. Људи су долазили по своју музику.

(Које године је то било?)

Па, две хиљадите, две хиљаде прве. У „Roka Roli“.⁵⁵ Кад сам стигао на границу, у Стамори, питали су ме којим поводом идем, пошто је било очигледно да нисмо имали ништа заједничко са онима који су били у возу. Нисмо имали пртљаг, нисмо били под стресом, нисмо стајали усправно. „Ми смо туристи“. Погледа цариник у мене и Емила и каже: „У овом возу не постоје туристи“. Видео је, имали смо *старе плоче*, које смо хтели да мењамо тамо, погледао је: „Па, шта је ово?“ „Винил плоче“. „Шта, да ли се још увек слуша тако нешто?“ „Па, не знам, ја ћу да пробам, пошто знам да је у Србији глад“, правио сам се луд. Желео сам да проверим, ако су неки мамили ексерима и тоалет папиром, могу ли ја да намамим купце *старим плочама*. Ексере, шрафове, матице, све се носило у Србију. Био је један деда са ранцем, можда мало већим него што је био мој, и у њега стрпа неких 30 килограма ексера (смејемо се) и пређе границу, оде у Србију и прода. И то одмах. Он је од тог ранца саградио себи кућу, вилу. Ја сам сматрао да ми је то испод части и нисам ишао. Понављам, постоји и интелектуални шверц, није обавезно да се плашиш, као кад идеш у Нову Молдаву,⁵⁶ да ћеш да експлодираш⁵⁷... Да сам не знам колико новца уложио у бензин, дизел, могао сам и да не прођем, пошто нисам имао везу на царини. А цариници су се мењали, причало се када је појачана контрола, бла-бла-бла. Али не, није вредело. Ишао сам до Српске Црње да не

55 Продавница рок музике у центру Темишвара.

56 Град у југозападној Румунији, на Дунаву.

57 Мисли се на шверц горива.

бисмо ишли до Стаморе, остављао сам кола на граници, прелазио границу, једном или двапут сам изгубио аутобус из Црње до Зрењанина, пошто се у Зрењанину преседало за Београд. Све док се нисам спријатељио са таксистом. Он нас је возио до Зрењанина за 20 марака. Добро, то је био урачунати трошак. Тако је било све док ме нису пустили да идем колима. Онда смо ишли до СКЦ-а, остављали кола тамо, нисмо више били везани ни за кога. У једном тренутку сам знао сваку кривину на путу Жимболија – Београд. Знао сам где су рупе, а рупе су биле огромне.

6. Оно што се прича о Мексиканцима, могло би се рећи и за Србе: нико није тако тужан као тужни Србин, нико није тако весео као весели Србин, нико није тако зао као зао Србин...

Казивач: Шербан (р. 1969)

Снимљено 2011.

Како је било са мном. Подстицај за учење српског је била српска телевизија која је била нешто потпуно другачије од румунске телевизије и имао сам шта да гледам. Ја нисам имао иницијативу, био сам у гимназији, значи био сам клинац, нисам имао иницијативу да започнем разговор или да почнем да учим, да се спријатељим са неким Србином и да ме он научи српски, на пример. Е, после тога сам се другачије дружио и са њима. Разменио бих две-три речи са њима, кратко, колико сам знао, и већ би ме гледали са симпатијама, хтели су да разговарају, знаш. Значи, види, он бар покушава, знаш? Нешто тог типа. И вероватно нисам ишао даље пошто, ето, није било суђено, завршила се гимназија и не знам шта већ. Дошла је Револуција, а онда више није било никакве мотивације. Убеђен сам да је било много оних који су, чим су мало почели да разумевају српски са ТВ-а, били расположени да започну разговор са Србима, тако да су некако мешано научили језик од Срба. Онда им је било лакше да гледају ТВ, програми су им деловали атрактивније, гледали су још више, учили су још више и

ето тако су се ове две ствари међусобно потенцирале, чини ми се.

(Тачно, то је била и моја премиса. Није тачно да су српски научили са ТВ-а и тачка. Било је нешто више.)

Тачно. Е, сад сам се сетио да сам после Револуције користио српски, али на истом нивоу, да га назовемо туристичком, пошто сам и ја ишао неколико пута са горивом у Србију, за време санкција. И тамо већ, ето, знали смо мало српски, довољно да се споразумемо. Већ током прве посете смо се повезали са човеком. Ми смо одлазили код њега кући, он би нама дао ракију, ми бисмо њему однели чоколаду за децу, он би нама дао храну. У том периоду смо били пет или шест пута, већ смо се спријатељили.

(Где сте ишли, до границе или?)

Не, прошли бисмо границу и ушли у неко село, не могу да се сетим ни како се звало, после Жимболије, мислим да је прво село после Жимболије.

(А, прешли сте преко Жимболије, не преко Моравице).

Не, преко Жимболије, и онда смо ишли код неког типа који нам је од почетка деловао пристojније, не као неки лопов, и са њим смо остали у контакту и спријатељили смо се. Као што сам ти рекао, разменили смо поклоне, и он нас је научио шта да радимо.

(И на српском сте комуницирали са њим?)

Није знао ништа друго. Сад, није то била нека течна комуникација, али из контекста сам могао да схватим шта су остале речи значиле. То је било довољно да се изгради веза међу нама, поред шверца. Имали смо дигитрон да му покажемо бројеве, знаш (смеје се), финансијски део се могао решити без превеликог напора, само помоћу знакова (смеје се). Пре него што сам завршио факултет, имао сам жељу да одем у Београд на специјализацију у Југославију. Пошто је у Румунији постојала та глупост, требало је да платиш да добијеш место, поред тога што си учио као кретен. И онда сам сазнао, али сам се касно сетио, распитивао сам се у Српском форуму овде у Темишвару.

(Овде иза нас је Савез Срба.⁵⁸)

58 Разговор је био вођен на тераси на тргу испред Савеза Срба у Темишвару.

Није био ту раније, био је поред породилишта Бега, и Форум и Савез, сад капирам да су била два. И причао сам са момком који је тамо радио. Момак, у смислу, тип од педесетак година, намазан свим бојама (смеје се). И он ми је објаснио. Ипак рок је био јако кратак, рок у ком је требало да одем у Београд, у неку врсту саветовалишта за странце, за стране студенте или тако нешто на разговор. Имао сам само месец дана, а за тих месец дана узео сам уџбеник од познаника који се, не знам, надао да ће моћи из љубави да га продаје, не знам. Знао је јако добро француски и научио је и српски, а направио је речник и уџбеник за учење српског језика без професора, али си морао да знаш француски (смеје се). Баш чудно за Румунију, али ето (смеје се). Ја сам знао српски, поново сам активирао знање српског језика, и тако, у убрзаном ритму, у том тренутку сам доста добро учио, али тако, користећи краткорочно памћење, као за испите, знаш. После тога, ако више не користиш то што си научио, избрише се и не сећаш се више ничега. Отишао сам, све ми је тај лик објаснио, отишао сам на разговор, причао сам са неким из Београда са факултета, и он ми је рекао да би било добро да усавршим српски или енглески, пошто тада нисам знао превише добро ни енглески. Наводно није било довољно да се слушају предавања и на крају је остало неразрешено, требало је да одем још једном, да ми некако изда потврду да знам српски довољно добро да би могао да студирам на српском. Ја сам покушавао да га фарбам, типа: „Господине, док не почне школска година ја ћу да учим и чим будем почео да живим овде, ја ћу бити изложен српском језику, јер нећу имати с ким да говорим други језик, говорићу само српски и самим тим ћу брже да учим“. Али ето, остало је неразрешено, ја више нисам инсистирао, чинило ми се да су шансе јако мале и на крају сам одустао. И онда сам 1997. још мало користио српски, колико сам могао да се сетим, пошто сам био у Црној Гори на одмору са друговима, са целом екипом. И онда сам причао са конобарима и са пандурима, пошто смо са њима имали посла (смејемо се). Тада сам користио српски последњи пут, али већ сам осећао да не знам

богзна шта. Чуо сам Ромеа како говори. Он је из Оршове,⁵⁹ не знам како је он научио, да ли исто са ТВ-а или другачије. Али вероватно исто са ТВ-а, а он је знао јако добро, боље него ја.

(А, па у Оршови је био српски бувљак, мислим да су они чак имали и дозволе за малогранични промет.)

Да, сигурно су имали, и једни и други. И Ромео је више пута био у Југославији, док је још била Југославија. Скоро сви смо гледали ТВ, али не знам колико нас је научило српски.

(Чини ми се да је ваша генерација највише гледала.)

И ми, а и ови старији. Ми смо били гимназијалци, углавном нас родитељи нису пуштали да остајемо до касно увече, али они који су били студенти или радници, старији, који су већ радили, ти нису имали такве забране, били су самосталнији, и стављали су сами антене „за Србе“. Они су можда више гледали, ти који су били мало старији, који су већ радили.

(Који сад имају око педесет година. Између четрдесет и педесет.)

Да, тако нешто. Мислим да су они чак били напреднији, да су гледали више. Знам да је Лео гледао, али знам и да га мајка није пуштала, па је морао некако да се сналази. Било је и других у истој ситуацији, родитељи су им били јако строги. Мене су пуштали али, ето, касно сам се сетио.

(Ти си имао своју антену?)

Не, не, све комшије су скупиле паре да бисмо ставили заједничку антену. Чекај, у једном тренутку сам имао и своју. У једном тренутку, мислим, у другој фази, кад сам почео стално да гледам телевизију, наместио сам антену. Да, имао сам је на тераси.

(Да ли се сећаш како се звала антена?)

Па она, није била параболична, тањир, него из делова, тако. Не знам како се звала, није била Јаги.

(Данијела ми је рекла да су се звале Јаги).

Није била Јаги, мислим да је Јаги имала неки облик, ова је

59 Град у западној Румунији, на обали Дунава.

имала много делова, сваки је био као шипка, није изгледала некако елиптично, него шипка, шипка, шипка, шипка, некако као рибље кости.

(Да, да. Које године си почео да гледаш српску телевизију? Дакле, био си у гимназији.)

Ја сам осамдесет седме завршио гимназију. Мислим осамдесет четврте, тако нешто, осамдесет четврте сам почео и гледао сам све, могу да кажем све до Револуције. У ствари, у том периоду сам годину и по дана био у војсци и тамо је могла да се хвата бугарска телевизија.

(Где? Негде на југу.)

Да, да, поред Трговишта.⁶⁰ Значи тај период од годину дана, ја сам осамдесет седме отишао у војску. Рецимо, можда од осамдесет треће до осамдесет седме. Али највише последњих година, од осамдесет пете до осамдесет седме, тада сам највише гледао. Нисам гледао много, пошто ми се музика није допадала. Била је слична нашим „манелама“, Лепа Брена и екипа.

(А, турбофолк.)

Не знам како се звало. Ја сам готивио Бијело дугме и Бајагу. И не знам више. Магазин, али Магазин нисам много слушао. Рибљу чорбу. Остале нисам превише волео. Те плачљиве песме, типа „манеле“, типа југ, исток, те не. Нисам волео те оријенталне песме, не, никако ми се нису свиђале.

(Да ли си гледао филмове?)

Да, гледао сам, пошто сам тражио сцене са сексом.

(У српским филмовима?)

Да, да, и у српским и у другим, али у српским филмовима је било много секса и био сам јако заинтересован. А заинтересован сам био и за неореалистичке филмове, тако, са потпуно апсурдним крајем, чудним, потпуно ненормалним, који су мене заинтригирали и свиђали су ми се (смеје се). Уз то и Кустуричини филмови, тако, трагикомични, не знаш да ли да плачеш или да се смејеш. Знаш, филмови у којима ништа није сигурно тужно или сигурно забавно,

60 Град у југоцентралној Румунији.

него је и једно и друго. И такве филмове сам волео.

(Мислим да су се отприлике тада појавили први Кустуричини филмови, имам такав утисак. А то су и најбољи, према мом мишљењу.)

Да, знам да сам тада гледао *Дом за вешање* и који још?

(*Дом за вешање? Отац на службеном путу?*)

Не знам, запамтио сам их под румунским називима. Кад смо разговарали међусобно: „Хоћеш вечерас да гледаш, има неки филм“.

(Превели бисте аутоматски.)

Превели бисмо на румунски. Али знам да сам тада могао да запамтим називе програма на српском језику, зато што су их чешће емитовали. Неколико дана заредом у исто време су их емитовали, и запамтио сам називе програма. Али називе филмова нисам запамтио тамо, на српском, ништа ми нису говорили, пошто смо их међусобно коментарисали на румунском, са румунским називима.

(А кад сте гледали америчке филмове, на пример, да ли су били титловани на ћирилици или латиници?)

Не сећам се да је нешто било на ћирилици. Или је било, али вероватно бих променио канал. Видела си и сама док сам попуњавао [језички тест], ја знам некако сва слова, али да бих превео оно што је било написано ћирилицом, морао бих прво да пребацим у латиницу, а никад нисам био сигуран у ж, ђ, и тек после сам почео да преводим шта значи.

(Не би могао да пратиш, пошто се титлови брзо мењају.)

Да, да, никада нисам могао брзо да препознам ћирилична слова, да могу да читам тако. Значи, знам да су се у програмима или рекламама ћирилично и латинично писмо мењали наизменично и било је и ствари написаних ћирилицом, али било ми је јако тешко да разумем о чему је реч и шта следи, то нисам никада знао. Али сам почео да повезујем речи, што се говора тиче. Нисам разумео баш све речи, али сам могао да разумем контекст из реченице или из реченица које су следиле или из неког одговора, некако сам разумео. Био сам у тој фази кад сам још увек набадао, али никад

нисам стигао до тог нивоа да мислим на српском, не, нисам могао да смислим говор на српском. Преводио сам оно што сам мислио на румунском.

(А да ли твоје презиме [Радуловић] има неке везе са Србима?)

Има, али морам да објасним. Мој отац је умро деведесет шесте. Он је почео да прави породично стабло. Ја сам га прочитао, али искрено, нисам био превише заинтересован. Сад бих желео да погледам то породично стабло поново. Запамтио сам да је он био сигуран да је пре отприлике двеста година његова фамилија дошла из Македоније, али је био сигуран да су се задржали у Војводини, у српском Банату, а после тога су отишли даље у румунски Банат, у Карансебеш, одакле потиче и његова фамилија и презиме Радуловић. Он је тврдио да су се пре сто година тамо настанили. А ни његов деда, ни његов отац, колико се он сећао, нису знали српски, нису говорили српски у породици. Само је презиме остало, сећам се да је на почетку презиме било Радула и не знам зашто и како се претворило у Радуловић.

(Мислиш да се претворило у Радуловић у Румунији?)

Не, не, мислим временом. Он је претпостављао, не знам да ли је и лингвистички тачно, да Радуловић значи Радулов наследник, тако нешто. И био сам, мада тада нисам вежбао српски, био сам на свадби, сви смо били на свадби у Војводини, негде деведесет седме-осме, овде, у српском Банату. А пошто су они били Румуни, говорио се румунски. Добро, ми смо им се смејали како су говорили румунски. Нисмо се стварно смејали, више смо се забављали, нисмо им се ругали, били су нам симпатични и добро смо се слагали, али смо се забављали јер су говорили архаични румунски, како ми то кажемо, као што причају Молдавци преко Прута, а вероватно и ови из источне Србије, и пошто су се понашали као Срби, тако, страствени, пуцали су из пиштоља на свадби и тако (смеје се). Нама су изгледали егзотично и забављали смо се. Добро смо се слагали и на свадби је било много лепо, добри људи, јако расположени и комуникативни. Али тада нисам говорио српски, јер су сви знали румунски.

(Где сте били, у ком селу?)

У Стражи, мислим. Не знам да ли си упознала Стеју. Он и Ромео су били колеге. Студирао је медицину кад и ми. Не знам да ли је био годину дана млађи или старији. И оженио је њихову колегиницу Роберту, која је не знам како дошла из Немачке. Венчали су се и звали су нас на свадбу. Свадба са четири стотине људи, лудило (смеје се).

(Да ли је он био из Страже?)

Да, Стеја је био из Страже. Не знам које му је било право име, Стеја су га звали, али претпостављам да је то надимак. Смејали смо се у цркви. Поп, поред тога што је говорио дијалекат, звао га је Стаја (смеје се). Значи не Стеја, него Стаја. А ми смо се смејали кад је поп проговорио „роб Божији Стаја“.

Нема више, језик се изгубио. Тада сам колико-толико разумео, на уличном нивоу, да тако кажем, али и тада сам се мучио да нађем речи. Морао сам да молм људе да говоре спорије, пошто нисам могао да их пратим кад говоре брзо. Значи био сам на том нивоу и никада нисам био опуштен кад сам говорио српски.

(Кад си рекао да си био на свадби у Војводини и да су сви, иако су били Румуни, попримили српско понашање или тако нешто, који је стереотип о Србима, како их видите овде?)

Па, као што сам ти рекао, страствени су, испољавају сва осећања и страсти врло очигледно, дакле, некако претерано. Знаш шта се каже за Мексиканце, исто би се могло рећи и за Србе: нико није тако тужан као тужни Србин, нико није тако весео као весели Србин, нико није тако зао као зао Србин. Знаш, некако стереотипи иду у правцу да Срби живе врло интензивно, емотивно и бурно. Исто постоји стереотип да су Срби велике пијанице и да ломе чаше и праве луде журке, да су велики националисти и да јако држе до свега шта има национални аспект везан за Србију, Југославију, све то. И да су тако, генерално, како да кажем, одлучни, мислим, иду напред ако имају идеју, немају превише дилема, не знају шта је то суздржавање. Ако су наумили нешто, иду, праве буку, дижу прашину. Можда су они нормални, можда се у томе разликују

од већине Румуна који су живели под комунистичким режимом, када ниси смео да таласаш, јер није добро ако таласаш, почињу проблеми. Причали смо овако тихо, шапутали, нисмо говорили какав је наш план, нисмо циљали директно и очигледно, него изосола, посредно, тако да избегнемо могуће проблеме. А Срби су били јако директни, тачно си видео шта су хтели, јасно су говорили шта су хтели, изгледали су јако одлучно.

(Мислиш на Србе у Банату или?)

Да, па једино сам њих упознао. Али ни у једном тренутку, ни кад сам гледао телевизију, није ми се чинило да су ти са друге стране другачији. Добро, водитељи играју улогу, то нису они него улога. Али у филмовима тако су некако били представљени. И још ово што је, према мом мишљењу, Кустурица јако добро осликао, али не знам да ли је везано само за Србе или за све Балканце. Некако, код њих се осећања преплићу, значи из радости можеш да паднеш у тугу и обрнуто. А можда баш зато што су изражајни, онда испољавају све што доживе. Ја причам из своје личне перспективе, не знам да ли је ово реалност у Југославији, у Србији или у Београду.

7. Био је то класичан цртани филм у осам сати, зар не? Па тако смо сви из Темишвара провели детињство, са цртаним филмом.

Казивач: Сорин (р. 1980)

Снимљено 2011.

Ја не могу да ти говорим на српском. Мада ја сам учио српски јер је моја баба била полу-Српкиња, или Српкиња.

(Стварно? Нисам знала...)

Довели су је из српског Баната.

(Одакле тачно?)

Не знам, али знам да је имала сестру у Кикинди. Имао сам неку рођаку у Кикинди. Урбане легенде кажу да је први Србин који је погинуо у рату био мој рођак. Не бих знао да ти кажем како, јер

нисмо много знали у том моменту, знаш.

(Баба са очеве стране?)

Да.

(И да ли си са њом разговарао на српском?)

Не. Не, али ме је научила да бројим, научила ме је дане у недељи.

(А, значи научила те је нешто на српском.)

Да, научила ме је. Научила ме је неколико речи, после сам гледао ТВ и то ми је доста помогло. Кад сам био мали и кад сам могао да разумем.

(Чекај, колико си ти имао година у време Револуције?)

Девет година.

(И колико си могао да гледаш ТВ?)

Па од осамдесет шесте, осамдесет седме.

(Значи око четири године, не више. Четири-пет, до Револуције.)

Све до деведесет прве.

(И после Револуције си гледао?)

Па, после Револуције је био је MTV, не знам шта је све било у то време. Гледао сам, рекао сам ти, гледао сам кошарку, цртани, разне квизове. Касније су се појавили и код нас, а има их и дан-данас на Западу, као ово са бројевима. Мислим да и оно са точком среће, „Wheel of fortune“ или тако нешто. Да, тако, до деведесет прве, деведесет друге, ако се добро сећам. Већ деведесет друге смо добили сателитску антену и онда су се ствари промениле.

(А до тада, какву сте антену користили?)

„За Србе“. Не знам како се звала. Класична антена „за Србе“. Једна од оних заједничких антена.

(Антена „за Србе“, страва!)

Па, биле су антене „за Србе“ и „за Мађаре“, зар не? (смеје се)

(Па, ја ове ствари чујем први пут. Ми у Хунедоари⁶¹ нисмо гледали ништа. Али ништа, ништа.)

Па, били сте између планина, иза планина.

61 Град у Трансилванији, централној Румунији.

(Па, баш због тога ми се чини да су све ове ствари јако занимљиве.)

Ко је имао среће, могао је да има заједничку антену на кући или тако нешто.

(Па, сама та ствар да си умео да направиш заједничку антену.)

Да, могли смо, да. Моји су гледали српску телевизију, филмске маратоне, једном у месец дана или једном у два месеца, не знам тачно кад су били филмски маратони. И добро, гледали су фудбал, пошто су Срби преносили сва Светска првенства. Сећам се да је осамдесет шесте било неко Светско првенство и комшије су дошле код нас да гледају фудбал.

(Да ли твој отац говори српски?)

Вероватно је разумео у неком тренутку, али не, није га баба научила. Велика глупост.

(Да ли си ти гледао филмове?)

Да, али је било мало компликованије, да тако кажем. Био сам превише мали да бих гледао филмове. Уз то, филмови су приказивани током ноћи, а ТВ није могао да се гледа после десет сати, зар не?

(А цртани?)

То да, био је то класичан *цртани филм* у осам сати, зар не? (смеје се) Тако смо провели детињство, са *цртаним филмом*. У Темишвару, у ствари. Вероватно је већина тако провела детињство, са цртаним филмом од пет до осам, или од осам до осам и пет, не знам тачно.

(Цртани филм је био синхронизован, зар не?)

Филмови су били титловани, чини ми се, а цртани је био на српском.

(И да ли си нешто разумео?)

Да, у то време сам разумео.

(И чега се сада још сећаш?)

Па, не знам, вероватно да тражим воду, да тражим пиво, да тражим вино (смеје се). Добро, разумем из контекста ако проведем више времена са Србима. Као што разумем и немачки, на крају

крајева, пошто је и са немачким била иста фора. После Револуције сам имао доста контаката са немачким језиком.

(Аха, после Револуције. Да ли умеш да читаш ћирилицу?)

То не. Све се изгубило кад сам изгубио контакт. Баба ми је умрла деведесет четврте. Кад смо били мали и играли фудбал на улици, на пример, имали смо комшију Србина. Да, отац му је био Србин или јесте Србин, а мајка Мађарица. Била је таква мешавина. Што се језика тиче.

(Ти си разговарао са њим?)

Не. У ствари, разменили бисмо две-три речи, али нисмо никада течно разговарали на српском. После деведесет друге сам доста добро научио италијански. И стварно, више бих волео да сам учио српски него мађарски.

(Зашто?)

Имао сам или имам, међу познаницима, више Срба него Мађара и не знам, некако ми је дражи српски него мађарски. Али мислим да је српски подједнако далеко од румунског као и мађарски. На српском бих могао да се захвалим и да водим јако ограничен разговор. Али ако бих провео два-три дана са Србима, сетио бих се доста ствари. Оно што сам говорио најбоље и што сам разумео било је до моје десете, дванаесте године. Прекинуо сам контакт са том средином и људима, али сам контакт обновио после шеснаесте, седамнаесте, осамнаесте године. Са пријатељима, друговима, познаницима.

(Али верујем да сви Срби из Темишвара говоре румунски.)

Да, али међусобно говоре српски. Добро, у много мањој мери него Мађари, на пример. Пошто Мађара има више и иду заједно у школу, тако да говоре мађарски кад се сретну. Срби, ако су сами, говоре српски, али ако има и других, не.

8. Овде код нас у Банату се каже да нема зеленог коња и мирног Србина, знаш?

Казивач: Алин (р. 1971)

Снимљено 2011.

(Ви сте из Темишвара, зар не?)

Да, ту сам се родио, ту сам одрастао. У ствари, рођен сам у селу поред Темишвара, у општини Чакова, село Гилад. Тамо сам живео до дванаесте године, после тога смо се преселили у Темишвар. Ту сам наставио студије.

(И колико сте отприлике имали година кад сте почели да гледате југословенску телевизију?)

После дванаесте године, кад смо се преселили овде. Негде осамдесет друге.

(Да ли сте гледали цртани филм?)

Не толико. Већ сам волео филмове и друге ствари.

(Да ли сте гледали српске филмове?)

Не обавезно. Гледао сам америчке филмове преведене на српски. Амерички филмови су били титловани, нису били синхронизовани, и то је, у ствари, била предност. Или сам ја бар тако то повезао. У то време се није писало на словенском,⁶² него нормално, на латиници, што је такође била предност. Енглеске речи, које сам боље знао, могле су се повезати са српским. Тако бар ја објашњавам себи, пошто другачије не знам како. Деведесетих година, кад сам стигао на бувљак у Београду да продајем робу, могао сам добро да се споразумем са њима, да причамо.

(Значи деведесете сте ишли у шверц у Београд.)

У шверц, да (смеје се). У Београд, Крагујевац, где би нас аутобус одвезао.

(Аха, пошто знам да се у последње време генерално иде у Панчево.)

Па, Панчево је било превише близу и бувљаци су већ били

⁶² Мисли на ћирилицу.

пуни, дакле фора је била да пробаш да нађеш нетакнуто тржиште, јер си тамо могао боље да продаш.

(Да ли сте ишли и возом?)

Не, не, било је аутобуса. Тада се путовало дању. Чекало се, једном сам чекао 18 сати на граници. Прво на румунској граници, па после на српској, и тек тада се прелазило у Србију, добро, тада је била Југославија. Шта знам, било је као излет, са табелама са именима путника или без, јако занимљива фора. А после тога су биле санкције и почело је да се шверцује гориво.

(Да ли сте прелазили преко Стаморе?)

Ја нисам превише шверцовао гориво, једном или двапут. Али сам радио тамо на пумпи.

(На тим пумпама око границе?)

Да, било их је пет. Између *царине* и Моравице.

(А сад су све затворене.)

У овом тренутку да, мислим да су све затворене. Тамо је био невероватан живот, не може да се преприча. Као у Кустуричиним филмовима. Сви Цигани из Панчева, Вршца и околине, они су представљали већину илегалних трговаца, преносилаца, њихове мафије. Причало се да су били Арканови људи и да су долазили с времена на време до границе, на српску страну, наравно, да покупе данак. Било је лепо.

(А раније, кад сте ишли у Београд, на бувљак, шта сте продавали?)

Свашта. Значи тада, почетком деведесетих година, буквално се све продавало. Имао сам сет од пет чаша (смејемо се). И пита ме неки тип: „Само пет. Па зашто?“ „Па један је умро.“ Као Чаушескуова чаша (смејемо се).

(И купио га је.)

Да. Глупан. Да. Дошла је нека Индијка, имао сам столњак од дамаста. Вероватно знате тај материјал. Почела је (пискутавим гласом): „Look, here is dirty, dirty! Here is dirty!“ „Now it's not dirty. Buy it!“ „Yes, how much, how much?“ „Two dollars.“ „One dollar.“ „Ok.“ „Thank you.“ (смеје се) Мислим да је била студенткиња или ко зна

шта. Али баш тако (пискутавим гласом): „Dirty, it's dirty!“

(На који бувљак сте ишли у Београду?)

Ко би га знао? (смеје се) Није био прави бувљак, стављали смо ствари доле, на земљу. Кад смо били у Крагујевцу, тамо смо имали клупе, био је прави бувљак (смеје се). Имао сам неисправан миксер и један Србин га је купио. Продао сам га (смејемо се). Отишао је кући са њим, али се вратио: „Покварен је.“ „Ок, дај, врати га“, вратио сам му паре. После пола сата је дошао неко други и украо ми га је (смејемо се). Каже ми неки тип: „Види, бре, тај ти је украо миксер!“ Нема везе (смеје се). Замисли изненађење кад буде видео да не ради (смеје се).

(А да ли сте ишли у Очко у то време кад су Срби долазили код нас?)

Срби нису ишли у Очко. Долазили су овде, у Јозефин, на бувљак. У Јозефин и у Решицу.⁶³ Тамо су били.

(И шта су они продавали?)

Исто тако, свашта. Доносили су „тин и тину“, то је била нека жвака, „рики“. Не, кики! Кики су се звале оне бомбоне. Мислим да су биле Крашове. *Ципирипи, еуроكرم, цедевиту*, тако нешто, оно што ниси могао да нађеш овде у то време. Сокове, шта ја знам.

(Фармерке?)

Фармерке (смеје се). А, био сам и у Дети⁶⁴ на бувљаку, тамо је исто био српски бувљак. Тамо је било много више гардеробе, џемпера, свега живог, лудило.

(А ово исто пре осамдесет девете.)

Да, да, пре осамдесет девете.

(А што се српске телевизије тиче, да ли сте гледали и документарне филмове, спортске емисије, утакмице?)

Да, нормално, све. Наравно да смо гледали утакмице, све живо, пошто код нас није имало шта да се гледа. Па сетите се да је румунска телевизија емитовала само од осам до десет, зар не? Мислим да то нико није гледао. Била је мрежа дистрибутера

⁶³ Темишварски бувљаци.

⁶⁴ Градић на западу Румуније, у близини српске границе.

програма српске телевизије. Програм прекуцан на машини. Претпостављам да сте већ чули о томе.

(Чула сам, да, да.)

Дакле, коштао је пет леја, нешто ситно, а добио си га и имао си га. Било је људи који су сваке недеље само то радили. И онда си гледао програм: Шта имамо данас на српској телевизији? Тако је било.

(Да ли сте имали антену на згради или своју?)

Имао сам своју антену на згради. Било је и зграда са заједничком антеном, али ја сам имао своју. А пријем је био добар. Добро, хватали само два програма, али било је довољно.

(Београд један и два.)

Аха. А, и *Трећи канал*. Тако, осамдесет осме-девете године се појавио *Трећи канал*. Тај је био више *уметнички*. *Забавни, уметнички*.

(А тамо су били и секси филмови, зар не?)

Има везе? (смеје се) Били су филмски маратони, почињали су, не знам, у петак у 12 сати и завршавали су се у недељу у 12. Само филмови, нон-стоп.

(А тада се ишло и суботом у школу. Доста њих ми је причало како су суботом били поспани у школи.)

Било је добро. Ја сам још увек био мали, имао сам 18 година за време Револуције, а моји ме нису превише пуштали. А смислио сам неки систем, мој брат и ја смо окачили ћебе на прозор наше собе, да се не види светло, да можемо и ми да гледамо ТВ.

(Добро што сте имали ТВ у соби.)

Да, тако је било код нас (смеје се). Да, било је забавно, било је лепо.

(Пауза)⁶⁵

Радио сам у Ваљеву два месеца. И тражио сам кики бомбоне, али они су ми дали *кикирики*, пошто сам ја рекао *кикирики*. У ствари, погрешно сам, нисам желео *кикирики*.

(Радили сте у Ваљеву?)

⁶⁵ За то време решава језички тест.

Да, градили смо фабрику тамо, ми смо били подизвођачи.
(Сад скоро?)

То је било две хиљаде треће, није тако скоро. И у Санкт Петербургу сам радио са Србима. Било је више заједница, Срби који су отишли тамо због рата. Расељени. Срби, Хрвати. Али тамо је све било ок, није било конфликта (смеје се). Добро, тада Срби нису били баш омиљени због рата. Хрвати, не знам како, били су у бољој позицији. *Кад причаш српски си Срб.*⁶⁶ *И у Русији исто је било. Добро, они на почетку су мислили... Они су знали да ми смо Румуни. И добили смо пиво бесплатно. Ја сам питао конобарица: Ко је? И онда је дошао неки лик: Како сте момци, шта ја знам. Ми смо из Србију и ми знамо да ви сте Румуни. И тако смо, били смо у један бар, дискотеку. И кад су они имали паре, нисам имао дозволу да платим, знаш. Само они су платили. И на крају су рекли: Е, сад немамо више паре, плати ти нешто.* Овде код нас у Банату се каже да нема зеленог коња и мирног Србина, знаш? (смеје се) Ова изрека је специфична за румунски Банат. Такви су они, будале и тврдоглави. Али су океј људи.

9. Читао сам овај часопис, Рок магазин, као уџбеник, читао сам га док не бих све разумео.

Казивач: Еуђен (р. 1968)

Снимљено 2012.

Као што сам ти рекао, ја сам имао дозволу за малогранични промет, за разлику од оних у Темишвару, који су само гледали ТВ. Тако да смо ми имали и непосредни контакт са Србијом. Значи ја сам из Турну Северина. Да, и могли смо да идемо дванаест пута годишње, плус за три званична празника, то је био Први мај, 23. август, и мислим и Божић, тако. Значи укупно петнаест пута. Али, како је тада било, ако си имао везе на царини и ако си већ познавао

⁶⁶ Следећих неколико реченица, које је саговорник изговорио на српском, означене су курзивом. Упркос граматичких грешака, текст је ипак разумљив, па смо одлучили да га објавимо без измена.

Стеву или овог или оног, не би ти лупили печат, па си могао да идеш чак и двадесет пута или шта знам колико би изашло на црно, знаш?

(Аха, значи постојала је дозвола за малогранични промет.)

Не, то је био пасош. Имао је исти облик као и пасош, зелене боје. Ја мислим да, не знам, кад бих га потражио у Северину, мислим да бих га нашао тамо. А тако се звала, дозвола за малогранични промет. Унутра је изгледала исто као пасош и приликом сваког излаза би ти лупили печат. Румуни су ти стављали печат понекад, док су Срби били пажљивији, да не уђеш код њих више пута него што је дозвољено. Мој отац је, на пример, био јако популаран лик и знао је људе на царини и шта ја знам. Такође, ако си имао другове Србе који су имали другове царинике Србе, помогли би ти. Рекао сам ти, везано за другове, најмоћнија прича о царини која ми сад пада на памет јесте та са свињом, кад смо прешли са прасетом у гепеку. Значи, моји баба и деда су некако сазнали да Срби имају неке свиње које праве не знам какве слојеве шунке са месом, па шунка, па месо (смеје се) и у једном тренутку смо прешли границу са живим прасетом у гепеку.

(Из Србије?)

Из Србије, да, да. А ми нисмо хтели да се сазна да имамо прасе (смејемо се). Наравно да је почело да грокће (смејемо се). Добро, и да се вратимо, прелазили смо границу двадесетак пута годишње.

(И докле сте ишли?)

Дозвољено је било само до Неготина. Значи, малогранични промет је подразумевао педесет километара са једне и педесет са друге стране границе. Мислим да је Неготин био удаљен око 70 километара. Али најчешће смо ишли у Кладово, а поред Кладова је било једно село, не знам како су се моји спријатељили са тим људима, били су прави Румуни. Тако, Купусиште се звало то село. Доста њих је било на раду у Шведској, у Немачкој. И сећам се да су на почетку и они скоро једнако често долазили код нас. После тога, полако, долазили су све ређе, јер нису имали зашто. Долазили су по ауто-делове, јер је много њих имало „дације“ и долазили су да им

мој отац поправи кола. Имали смо сервис и поправљао им је кола.

(А шта сте ви носили тамо?)

Па, ми смо носили робу за пијацу. Шта се продавало, шустикле, „као сао“.⁶⁷ Понекад би се појавила нека добра роба, чврста валута, шта ја знам, алат за кола, радилице. Добро, после Револуције је почело лудило са печуркама, са живом, са јако вредним стварима, али је било јако тешко да се набаве.

(Печурке после Револуције?)

Печурке, да. Вргањи. Сећам се да је мој отац имао пријатеља негде у Горжу.⁶⁸ Носили смо џакове вргања одавде у Србију, они су их користили у фармацеутској индустрији, ако се не варам. Значи били су за фармацеутску индустрију. Не знам тачно шта се вади из тих печурака, али биле су баш драгоцене. Код нас у то време нису имале никакву вредност. Кад су и код нас ствари почеле да се нормализују и да достижу реалне вредности, наравно да шверц више није ишао, до виђења.

(И колико сте могли да останете кад пређете границу?)

То се не сећам тачно, али знам да сам доста често и ноћио тамо. Не сећам се. Мислим 48 сати, тако нешто. Могу да се распитам. Моја мајка сигурно зна.

(Ишли сте сви, цела породица?)

Да, да, сви. И кажем ти, сећам се да смо у почетку ишли на бувљак. Али после тога, кад смо се спријатељили са људима, ствари су се одвијале тако што смо ишли код њих кући, остављали све што смо имали, мењали се, узимали смо све што је нама било потребно, а све паре бисмо потрошили. После Револуције сам сазнао да је било људи који су држали девизе, држали паре, били су невиђено храбри. Након Револуције су се пробудили са неколико десетина хиљада марака сакривених у поду. И то је направило разлику. Уосталом, сети се шта је било после Револуције – ко је имао 500 марака, тај је био змај. А ови су имали на хиљаде марака. И да ти кажем које су биле размере целог бизниса. Значи, ми бисмо после једне такве

⁶⁷ Кинеска крема са камфором, веома јаког мириса.

⁶⁸ Административна област на југу Румуније.

акције зарадили негде око 200–300 марака, еквивалент у девизама, како су они говорили. Толико бисмо зарадили кад једном одемо. Израчунај сама. Да смо сачували све паре, двадесет пута годишње, могли смо да зарадимо четири до пет хиљада марака за годину дана. Али пошто је било забрањено да се вратиш са девизама, са страном валутом у земљу, а моји су се и плашили, све паре бисмо потрошили. Потрошили смо на корисне или мање корисне ствари. (Тамо.)

Тамо, да. Почевши од „кока-коле“. Добро, од *кокте*, и шта су они имали, до *еурокрема*. Тада сам покварио зубе. Због Срба сам покварио зубе. Ми смо имали слаткиша у изобиљу, жваке и такве ствари, потпуно сам покварио зубе (смејемо се). Имали смо и тепиха, злата, знам да су моји имали у бабиној и дединој кући на селу једно место са сакривеним златом које су купили у Србији. Показали су нам га за случај да они умру. Ту су биле наше бурме за свадбу, неки златни привесци и тако, и то је било забрањено, знаш? А ко је имао пријатеље у Југославији, сакупљао је паре код њих. Ми смо имали доброг друга, интелектуалца, Стеву, од кога сам и научио граматику српског језика. Био је инжењер, али је радио у туристичкој агенцији, њихов ВТТ или ОЈТ,⁶⁹ „Ђердап“ се звала та туристичка агенција. Знам да је доста времена провео у Америци. И ми смо сакупљали паре код њега, и у тренутку кад смо скупили 700 долара, дошао је у Румунију и купио нам телевизор у фри-шопу. У фри-шопу у Румунији. И тако смо били међу првима у граду, сигурно и у земљи, који су имали телевизор са даљинским управљачем. Касније сам сазнао да је много њих имало исто то, само што нико није причао, знаш? (смејемо се) Знам да смо и ми једно време покривали телевизор кад су долазили гости. Таква су била времена.

(Отприлике које године сте купили телевизор?)

Рећи ћу ти тачно које године. Осамдесет треће. Осамдесет

69 ВТТ – Biroul pentru Turism și Tineret („Канцеларија за туризам и омладину“), ОЈТ – Organizația Județeană de Tursim („Жупанијска организација за туризам“).

друге на осамдесет трећу. Знам да смо били у старој кући, баш пре селидбе. И осамдесет четврте смо се преселили, значи негде осамдесет треће смо добили телевизор. Хоћу да ти кажем да и дан-данас ради, код мојих. Невероватно! Да не поверујеш какве су се ствари правиле тада. „Шарп“ телевизор, јапански, ради савршено и даље, а мој покојни отац, Бог да му душу прости, умро је пре неколико месеци, стално се надао да ће се покварити, да и он купи плазму (смејемо се). А ми смо му стално објашњавали: „Тата, не вреди, плазма је гора него овај телевизор, он има много бољу слику“. Ето, то је била његова фикс-идеја.

(И шта сте гледали на ТВ-у?)

Гледали смо југословенску телевизију, наравно, све програме. Већина Румуна је тако научила српски, по слуху, са ТВ-а. Знали су напамет рекламе и шта ја знам, а неки су разумели и понеки филм, разумели су реплике. Ја знам да сам почео озбиљније да учим српски због часописа *Рок магазин*. Да. Био је неки часопис, звао се *Рок магазин*, који смо куповали у Србији и ту смо могли да нађемо лудило о ком други у остатку земље нису могли ни да сањају. Музичке вести из света рока, који смо слушали тада, Квин и шта ја знам, а у средини часописа био је огроман постер, оволики. И ја, на пример, пошто сам био велики фан Фредија Меркурија, кад је изашао број са постером Фредија Меркурија, купио сам четири или пет примерака тог часописа. И све до пре годину-две мислим да сам у својој соби имао пет Фредија на зиду. Исти, наравно, са гитаром у рукама, не, са микрофоном, извињавам се, тако, са микрофоном у рукама, огроман. Не баш у природној величини, али јако велики, толики је био тај постер, мислим на четири стране. И тамо си налазио информације које су те чиниле супериорним кад си причао са неким. Знао си: Човече, умро је онај из AC/DC-а и умро је са главом на волану и оставио је поруку у којој је писало да има још много тога да ради и да живи и шта ја знам. И онда сам пожелео да разумем све што тамо пише. Више ми није било довољно да видим да је неко објавио албум. Купио сам водич за конверзацију, мислим да је био једини који је постојао. Тако се

звао, румунско-српскохрватски водич, из кога сам научио речи и после тога са овим, са Стевом, сваки пут кад бисмо се видели, он ме је учио и исправљао. И после тога, шта да кажем, читао сам овај часопис као уџбеник, читао сам га док не бих све разумео.

(Да ли је било написано латиницом или ћирилицом?)

Још увек је било латиницом. У тренутку кад се ћирилица појавила, мислим после Револуције, ако се не варам, тада је дошло и до нашег прекида контаката са српским језиком. Кажем ти, мени је скоро немогуће да признам да сам толико заборавио српски. Значи, не могу да верујем. И сад сретнем колеге на састанцима, из Хрватске, на пример, трудим се да причам српски и ништа се не дешава. Жао ми је што не могу да говорим као некад. Зашто ти то говорим? Сећам се, иако то није разлог за похвалу, немаш зашто да се хвалиш што знаш неки језик, али сећам се да сам био на бувљаку у Београду, после Револуције. Једно време сам баш ишао да продајем тамо, а једном неки нервозни Срби, не знам више шта су хтели од нас, сумњали су да смо Срби. И да се, у ствари, претварамо да смо Румуни. Разумеш? Не знам зашто. „Ви сте, бре, Срби, немојте, бре, више да се претварате да сте Румуни“. Чак смо се посвађали са њима, али хоћу да кажем да смо тако добро говорили српски да смо могли да се претварамо да смо Срби. Да ли разумеш?

(Ово пре Револуције.)

Не, одмах после Револуције. Одмах после Револуције. Прве две-три године. Тада је почело лудило са Београдом. Нисмо смели да идемо до Београда у време малограничног промета.

(Аха, и после Револуције...)

Да. После Револуције исто тако, за оне које су имали среће да се брзо снађу за пасош, била је то фантастична прилика. Пошто још увек није кренуло лудило. Био си Бог ако би стигао до Срба, до Београда, са порцеланским сервисима и са сијалицама. Продавали смо сијалице. Знам да се то куповало без проблема. Значи, како је било? Први пут кад сам отишао на бувљак, прво сам ишао до Беге.⁷⁰ Тачно се сећам. Имао сам друга који је имао кола. Био је из

70 Робна кућа у Темишвару.

Трговишта. Не друга, него колегу. Био је из Трговишта и његова једина предност је била та што је имао кола. Наш адут је било то што смо знали српски. И први пут сам дошао овде у Бегу и купио три стаклена петла или рибе, не знам тачно, купио сам две кутије шустикли, десетак сијалица, шта ми је пало на памет. А колега из Трговишта, мислим негде поред Трговишта, у Фојенију или тамо негде, има фабрика порцелана. Мајка му је дала, била је докторка, дала му је порцелански сервис. А ја сам му се смејао: „Шта ћеш са тим, долазиш празних руку, само са сервисом тањира?“ Ја сам се цео дан трудио да продам ствари које сам донео и зарадио неких 200 марака, а он је продао сервис у првих пола сата и зарадио 700 марака. Онда смо схватили да порцелан иде, набавили смо га брзо, зарадили смо лепе паре и сећам се да сам, у једном тренутку, баш имао ту егзистенцијалну дилему, да ли да прекинем школовање.

(И да радиш само то?)

Па да, замисли, ја сам од куће добијао хиљаду леја месечно. У то време, колико је то могло да буде, мислим да је једна марка била 60 леја. Рецимо сто марака. То је био сав мој џепарац. А ја сам дневно зарађивао три, четири, пет стотина. У Србији. Одлазио сам ујутро и враћао се увече. Ишли смо преко Жимболије до Београда и враћали се назад. И наравно да сам својима предложио, али нису хтели ни да чују, рекли су да ће ме убити ако напустим школу, и такве ствари. Не знам, ја и дан-данас мислим да сам погрешио (смеје се). Да, озбиљно. И онда сам се утешио идејом: Човече, чекај мало, ако идем викендом, идем суботом и недељом и зарадим 500 марака на дан, то значи хиљаду марака за један викенд, четири хиљаде месечно, океј је. То је пуно пара, могу да купим стан, могу да радим шта год. И све је било лепо, све до једног јутра, сећам се као сада, кад смо изашли из Жимболије. Тачно кад смо изашли из града, било је неколико паркираних кола са десне стране. Била је магла, као сад, касна јесен. Чудио сам се: До ђавола, шта је са овим колима у пољу? И кренуо сам поред њих и у једном тренутку појавило се неколико ликова са моткама у рукама: „Врати се у ред, врати се у ред!“ Значи био је ред на изласку из Жимболије. У

међувремену, људи су сазнали, укапирали су, извадили пасоше, ко зна шта, и онда се све завршило. Путовао сам још неко време са девојком која је студирала у Београду на Медицинском факултету, она размена што је постојала, и стално смо на граници говорили цариницима да се она удаје и да јој носимо мираз. Имали смо сервисе, такве ствари.

(Сваки пут...)

Сваки пут, да (смејемо се). Ишао сам, не знам колико пута сам ишао са њом, са овом причом о свадби. После је постало јако опасно. Тукли бисмо се са овима на граници, правили су фрку ако би покушао да прођеш преко реда. А да чекаш у реду, било би сулудо, пропустио би школу потпуно. Мислим да је морало да се чека дан и по да се пређе граница, поготову кад је почео шверц горива. И онда сам престао.

(Ниси носио гориво?)

Јесам. Гориво сам носио десетак пута, али у Северин. Ишао сам у Северин, пошто је мој отац тамо имао везе, на царини, и онда сам могао да прескочим ред. Али сваки такав прелазак је био авантура. Ружна, не лепа авантура. Са стресом да ће те они видети, премлатити, направити фрку, ко зна шта. Цариник би ме чекао негде да ме води, да ме убаци. Да не причам да сам у то време купио „рено 19“, она кола која су имали први секретари,⁷¹ ако се сећаш. Имао је велику предност у односу на „дацију“, а посебно у односу на „олтцита“,⁷² јер је резервоар био подигнут. И онда си могао да извучеш пуно горива из њега. „Олтцит“ си морао да подигнеш на неко брдашце, да би гориво имало пад кад га повучеш из резервоара, знаш?

(Ишли сте само са пуним резервоаром?)

Да. Кад се прешло на пластичне флаше и такве ствари, ја сам тада престао. Не питај ме зашто. Мислим да сам се тада оженио, добио сам дете. Вероватно сам у том контексту престао. А постало је и ружно. Сећам се да сам на путу из Кладова два или три пута

71 Први секретар Румунске комунистичке партије.

72 „Oltcit“, аутомобил произведен у Румунији у последњој деценији социјалистичког режима.

остао без горива. У Србији. Значи, толико сам био похлепан да сам извукао све из резервоара (смејемо се). Да, и замисли колико је фрустрирајуће да видиш Северин преко Дунава и тр-тр-тр, кола ти стану. И онда бих махао ликовима из Арђеша.⁷³ Били су неки ликови из Арђеша од којих сам куповао бензин. Они су продавали бензин. Ја сам продавао литар за две марке, а куповао сам од њих за три, да стигнем кући, знаш (смеје се). Ок, свакако сам профитирао, али... Ово исто спада у жешће приче везане за шверц горива.

(И после овог периода, проредило се, очигледно.)

После тога се проредило. Не, није се проредило, него је просто стало, што се мене тиче.

(Ниси сачувао контакте ни са Стевом?)

Па, ја сам био у Темишвару. Кад сам одлазио кући, отац ми је говорио: „Хајде да идемо до Стеве“, и онда смо ишли једном годишње, тако нешто. Сећам се чак да, кад је почео рат, мој отац, у налету доброте, каже: „Они су, бре, нама помагали током целог комунистичког периода“, пошто смо одатле доносили хлеб, брашно, сир, све што није могло да се нађе код нас. Па каже: „Хајде, хоћемо и ми њима да носимо?“ И мој отац је напунио гепек брашном, шећером, таквим намирницама, али није им требало. Почели су да нам се смеју. Овај матори, Живорад, отац оних из Шведске, и он је био неколико година у Шведској и добио је пензију. Знаш, то је била фора. И ми, кад смо му донели хлеб и шећер, он је тада таман био купио „голфа“ (смеје се), показао нам је кола. Али океј, било је лепо онако, као идеја, знаш? Ишли смо тако, хајде да видимо како су, да ли су у реду, али смо ишли овако, једном, два пута годишње у врх главе.

(А кад сте ишли код ових у Купусиште, тамо сте говорили румунски, зар не?)

Апсолутно, сто посто, да. Мој отац је говорио српски као већина њих, никад није знао више од *Здраво! Здраво!* и такве ствари. Није знао српски. Са друге стране, они су говорили архаични румунски, али смо се лепо споразумевали, без проблема. Ми смо

73 Арђеш, административна област на југу Румуније.

имали и ту срећу да имамо неку размену у оквиру школе, између гимназије „Трајан“ и школе из Кладова, Гимназије из Кладова. И ја сам два пута ишао са кошаркашком екипом. Значи, морао си да будеш добар у нечему да би ишао. Ја нисам ишао на такмичења из математике или слично, имао сам среће, ишао сам са кошаркашким тимом. Наравно да су нас разбијали, а ми смо мислили да смо велики кошаркаши (смеје се). Али било је лепо. Долазили су и они код нас и било је онако, ручак, прослава, дискотека увече, шта ја знам шта још. Тад се сећам, мислим да сам био трећи разред гимназије, већ сам почео са глупостима, знаш, да пушим, да бежим из школе. И знам да ме је мајка замолила, дала ми је робу да јој продам на бувљаку, дала ми је неке шустикле, оно што је имала у кући, и замолила ме да јој купим неку фигурицу од кристала. Малу вазу, такву, рекла ми је да јој је потребна кристална вазица. Ово је опет невероватно добра прича. И стигао сам тамо, отишао на бувљак, продао сам све шта сам имао, зарадио паре од којих сам могао да купим све живо, укључујући и вазицу, и наравно да смо се искомбиновали са неким Српкињама, отишли у ресторан, јели и пили све до седам сати увече, чини ми се. И потроших све паре. Ја сам био велики змај пошто сам био пун као брод. А отац ми је био рекао да ако ми случајно зафали, ако не продам робу, ако немам довољно новца, да одем код Стеве да позајмим. И онда сам отишао код Стеве. Ово је опет био тренутак кад сам укапирао колика је разлика између нас и њих, не обавезно са политичког аспекта, него што се менталитета тиче, знаш? Кад сам стигао до Стеве, звонио сам на вратима као луд, а он није одговарао. А неко преко пута је отворио врата и питао ме је шта хоћу, јер је Стева био у Америци. И онда сам се сав преклопио. И питао ме је: „У чему је проблем?“ Рекао сам му: „Ето, потребан ми је новац“. И дао ми је паре. Није знао ко сам, мислим да ме није у животу видео тамо, али ми је дао паре, не знам колико, колико је то вредело. Рекао сам да ће му Стева вратити новац. Наравно да је тако и било. Али ми је дао паре, без питања. Од тих пара сам купио диск, са „Man at work“-ом, купио сам кутију „марлбора“, али заборавио сам на мамину вазицу. И

другог дана, кад смо се опраштали од Срба, кад смо имали свечани растанак у спортској сали, добили смо сваки по кесу. У којој је била застава са грбом кошаркашког клуба, неке дипломе и кристална вазица!

(Ово је невероватно!)

Било је супер, супер! (смејемо се) Чува је мајка и дан-данас.

(Убеђена да си је ти купио.)

Да, наравно. Никад јој нисам рекао. Сад, мало је мања, значи није баш као што је она хтела, али може да прође (смејемо се). Да, има пуно прича везаних за Србију. Понекад сам ишао само са оцем. Мој отац је путовао и сам. Ишао је у провод са момцима са друге стране, са Лалетом и не знам с ким још, из села. Тај Лале је имао биртију, и онда је мој отац одлазио тамо, веселио се са Србима, ноћио тамо и шта ја знам шта је све радио. Између осталог, ишао је у биоскоп кад су приказивали секси филмове. А то сам сазнао кад ме је први пут водио са собом. Каже: „Хајде да гледамо филм“. Ја никад срећнији, идем и ја са њим, нисам ни размишљао шта ћу гледати. И били су плакати, био је плакат са рибом у брису која је зајашила неког lika, знаш? И мој отац: „Е то, ово ћемо гледати, али пази, немој случајно да кажеш мајци“. Не знам колико сам имао година, али свакако нисам био у гимназији, био сам мали. Осам, девет година, тако нешто. Наравно да је филм био нешто сасвим десето, риба је била неки борац, а на слици на плакату је млатила неког lika (смеје се), дакле, ни речи о секси или еротском филму. Мој отац је био јако разочаран (смејемо се). Кад се приказивао *маратонски филм*, на пример, сви су причали да ће бити неки секси филм. Мислим да су такви филмови били јако касно, ујутро, а ја нисам чекао толико и, у сваком случају, били су секси зато што би се у неком тренутку појавила риба са голим грудима. Или су били нормални амерички филмови, са њиховог становишта нормални, али за нас је била велика ствар то што си видео голе груди или ко зна шта. Ја се не сећам да сам гледао, иако се причало о томе, не сећам се да сам гледао неки еротски филм на српској телевизији. Иако сам желео, сигурно, и пратио сам то. Хоћу да кажем да сам

баш са нестрпљењем ишчекивао да гледам такав филм. Али не, осим ових филмова са понеком сценом било је српских филмова, и они су били много сочни. Имали су секси сцене. Сећам се, не знам да ли сам то читао у *Рок магазину*, мислим да сам добијао још један часопис, не сећам се како се звао, сећам се да је био наслов у новинама: „Ниједан филм без секси сцене“. Тако су они одлучили, мање или више формално, не знам. И онда смо одлучили да гледамо филмове са голим рибама, знаш? Сећам се *Варљивог лета*. То је била серија са дечаком који је доживео различита искустава о којима смо сви ми маштали да их доживимо, са професорком енглеског, са девојком на дрвету. То је била одлична серија, одлична. Нисмо волели да гледамо било каква срања. Гледали смо само филмове које су имали нешто, говорили нешто. Дакле, поред тога што је било голотиње, *Варљиво лето* је било о дечаку који се у неком тренутку заљуби у пекарку, добро, радила је у посластичарници. И једном она, била је велика и сисата и наравно много старија од њега, он је тамо радио као шегрт, и једном га зовне: *Марко!* А он одговори: *Шта је?* А она: *Ништа, само да ти чујем глас.* И онда јој он приђе с леђа и ухвати је за груди. Ове форе ћу се сећати целог живота. И заљуби се као луд, а после тога риба одлучи да се одсели за Београд. Не знам где се све то догађало. А он јој на растанку поклони своју морнарску мајицу. А после тога одлази за њом да је тражи. И наилази на неког огромног лица обученог у његову мајицу (смеје се). Шта да кажем, везано за ове који нису имали везе са Србима. На факултету сам имао цимера из Брашова.⁷⁴ И на почетку му нисам рекао да знам српски или било шта. И потпуно случајно, кад смо инсталирали кабловску телевизију у студентском дому, таква је тада била мода да имаш кабловску у дому, антену, не знам шта, и гледали смо српску телевизију. Била је то велика предност, не знам како су нам допустили да уведемо кабловску чак у студенстички дом. И сећам се да су се понекад титлови појављивали мало пре изговорених реплика. Дешавало се то. И онда бих рекао на енглеском то што су они говорили на српском. И тај лик ми је

74 Брашов, град у централној Румунији.

рекао: „Јеботе, како ти знаш све реплике?“ „Па ја их памтим, бре, пошто памтим све филмове“ (смејемо се). Тако сам га преварио за неколико филмова, све док није провалио да сам у ствари говорио српски, знаш?

(А да ли сте можда хватали и бугарску и српску телевизију?)

Не, бугарска телевизија је у Северину имала много лошији пријем него српска и није била никаква фора да је гледаш. Зато што је у Бугарској било скоро као код нас. Осим фудбала. Значи, Бугари су преносили фудбал, фудбалска првенства, сећам се да ми је тај лик из Брашова чак причао да су они, за време светског првенства, ишли у Појану Брашов,⁷⁵ пењали се на неко брдо и тамо помоћу неке антене хватали бугарску телевизију. Значи на бугарској телевизији је било пуно фудбала, али углавном нису имали ни издалека добре емисије као Срби. Синхронизовали су филмове и ништа није могло да се разуме. Ја сам научио и ћирилицу. Не знам тачно кад су је увели, а и сад ако ми даш новине, могу да их читам на ћирилици.

(Ниси учио руски у школи?)

Не, уопште. Значи, све сам научио у ходу. Све. Е, а кад смо ми ишли у Србију из неког пограничног места, мајка једног пријатеља нас је припремала. У смислу да нам је чак ушивала чарапе у унутрашњу страну капута. Знаш, куповала је чарапе и ушивала их је. И носили смо по тридесет пари чарапа сваки. Чарапе смо продавали, биле су за продају. А нисмо смели више од не знам колико, десет пари. И онда је још двадесет било ушивено, тако, у унутрашњој страни капута (смејем се). Часна реч! И по три пара дугачких гаћа на нама, и тако то. А сећам се исто неког лика, кад смо већ код *Варљивог лета*, који је из истог пограничног места и који је, кад смо ми ишли блиндирани гаћама и чарапама, долазио само са торбицом. На бициклу, са торбицом. Ми смо ишли колима, он бициклом. И срили бисмо се тамо на бувљаку са њим. И вади он из своје торбе два увијена црева за кобасицу. Значи, она синтетичка црева. Нисам тако нешто ни видео до тада. Значи, било је онако, као

75 Појана Брашов, познато зимовалиште поред Брашова.

увијена жица, али у ствари је било црево, дебело црево, синтетичко, за кобасице. И ми смо почели да продајемо: чарапе, гаће, не знам шта, две марке, три марке, једна марка. Дошао неки лик: „Пошто кобасица?“ „Петсто марака“. Паф, дао му је петсто. Кад смо то видели, ми да полудимо. Опет смо се намучили, нисмо стигли ни до сто марака за сваког, паф, дошао неко други и купио и друго црево. Хиљаду марака (смејемо се). Каже: „Ја ћу, бре, још мало са вама“. Било је јако хладно, сећам се да смо се смрзли једно вече тамо. Каже: „Ја ћу још мало са вама и после тога вас чекам у кафани“. И док је још био тамо, дође неки лик и каже: „Продајеш бицикл?“ (смејемо се) Овај каже: „За колико? Кол’ко платиш?“ „Па, даћу ти толико“. Продао му је бицикл за 300 марака. Већ смо почели да га мрзимо. Кажемо: „Брате, иди одавде, већ нас нервираш“. Наравно да смо се шалили све време. После неког времена, прода и ручни сат. Имао руски сат, „победа“. Продао је и сат и каже: „Добро, чекам вас у кафани, ја частим“. Кажемо: „Иди у три лепе“. Кажемо ти, мрзео сам га (смеје се). Значи тачно као у *Варљивом лету*. Кад бисмо продали све шта смо имали и кад бисмо се смрзли од хладноће, одлазили смо у кафану да једемо и пијемо, то нам је било најдраже. Кад смо стигли тамо, кунем ти се да се конобар појавио у његовој јакни, купио је његову јакну (смејемо се). Продао ју је за неких 600 марака. Значи зарадио је неких 2.000 марака тог дана (смејемо се). Остао је у џемперу. „Није ти хладно?“ „Ма, ко те пита, за 500 марака!“ Био је рођак овога, мог пријатеља. Значи, био нам је добар друг. Све што ти сада говорим, причам ти са радошћу, не, са дивљењем, значи дивио сам се човеку.

10. Ко је читао, био је другачији. Ко је гледао Србе, такође.

Казивач: Адриан Б. (р. 1969)

Снимљено 2014.

Био сам размажен, у неком смислу. Одрастао сам у селу, а имао сам родитеље који су путовали на Запад, за време велике румунске

индустријализације. Балш⁷⁶ је имао неких 10.000 становника, а преко ноћи се претворио у град са 20.000 становника. Моји су тамо радили, дошли су релативно брзо до функција зато што није имао ко да преузме неке ствари. А са једног службеног пута у Федералну Немачку мој отац се вратио са малим телевизором. Имао је дијагоналу 37 цм, радио је и на батерију од 12 волти. „Univ-ers“. Бели. Био је спектакуларан, прекрасан и имао је стандард за звук за Запад. Знаш, постојале су две врсте стандарда: западњаци су имали као и Срби, ако се не варам, CG IR, а ми смо имали IRT. То су била два међународна стандарда. Наравно да није могао да се гледа ниједан румунски или бугарски програм на овом ТВ-у, само Срби. Е, сад, колико сам тад имао година, осам, девет? Рођен сам 1969. у Бокши. Банаћанин по рођењу. Моји родитељи нису били из Баната, али тамо сам рођен. Мада сам у души Олтенац. Тамо сам научио да говорим и тако је. И одједном је тај телевизор освануо код нас у кући. Много леп. Наравно да смо имали и неки телевизор „Dacia“, велики.

(Где си гледао Румуне...)

Где сам гледао Румуне. И Бугаре сам могао да гледам тамо, никакав проблем није био. Али и Румуни су имали неке прихватљиве емисије. Мој отац је рођен 1941, тако да је 1977. још увек био у годинама кад је био заинтересован да гледа и нешто друго осим румунске и бугарске телевизије. Тако да сам приметио да је почео да прави антене, да се бави тиме, могао је то и у фабрици у којој је радио. Касније, осамдесетих година, то је било обавезно. Нисмо више имали куд, није било више ничега за гледање на ТВ-у, град је изненада постао сив, моји родитељи нису више ишли на службена путовања у Италију, Немачку, САД, него у Москву, Софију. Знаш, у комунистички блок, пошто су у то време сви уговори били потписивани са овим земљама. Да не причамо о Куби или Вијетнаму.

(Егзотика.)

Да, егзотика донекле, пошто је комунистички режим умео да

76 Појана Брашов, познато зимовалиште поред Брашова.

обоји егзотику у сиво. Моје „левиске“ ми више нису добро стајале и гледао сам на њих као на неки предмет у музеју. Почео сам да играм фудбал, а излуђивао ме је што је било јако тешко да се прати фудбал. Све се било променило. Поново смо слушали фудбал на радију, а неки коментатори су били потпуни промашај. Или кад смо имали пренос на ТВ-у, био је исти коментаратор као на радију, катастрофа. После, постепено, телевизијски програм су скратили на два сата, Бугари су били доста идеологизовани и нису имали спектакуларан програм. Наш програм је седамдесетих година био бољи него бугарски.

(Знам да су једно време Бугари гледали Румуне.)

Бугари су гледали Румуне негде до осамдесете године. После смо укапирали да живимо на четвртном спрату, то је била предност јер је требало само да се попнеш на неки капак и да подесиш антену. Како да гледамо Србе, то је била наша велика, велика опсесија. Ми смо били пионири у нашем граду, морам то признати. Мало је било оних који су успели тако нешто. Види, реч је била о две страсти. Ја сам почео да растем, волео сам фудбал, спорт, и волео сам девојке. И нисам правио никакву разлику између начина на који сам волео девојке и начина на који сам хтео да гледам нешто што ме је интересовало на српској телевизији, на пример неку утакмицу или филм. Иако нисам разумео или сам разумео само неколико речи, најважније је било да гледам. Највећа промена у нашем животу се догодила 1985, кад је мој отац потпуно полудео и купио телевизор у боји. Коштао је читаво богатство. Коштао га је око 15.000 комунистичких леја.

(Да ли га је купио у Румунији?)

Да, да, није могао другачије, због тих стандарда, морао си да купиш румунски ТВ. И купио га је. Од тог момента па следеће три године били смо робови песка и шљунка на крову. Пошто се преко битумена стављао шљунак. Мислим да смо и покварили слој шљунка, пошто је кров почео да прокишњава. И почели смо да правимо антене. Ја сам лично правио на десетине пријемника за Србе. Што софистициранији и компликованији. Пробао сам

безброј варијанти.

(А стављао си их на своју зграду.)

Стављао сам их на моју зграду, да. Имале су стабло, носаче, батерије за пријемнике, FIV за доњу траку, односно могао си да гледаш први програм, државне канале, и други српски канал. Можеш мислити какво је лудило било кад се појавио трећи канал! Причало се, чак и у Банату, да ту можеш да гледаш ноћу порниће. А у тим порнићима, причало се, пошто ми ништа нисмо знали о томе, није се симулирало. Нешто слично смо само гледали на ноћном програму, на првом државном програму. У том тренутку смо баталили све страсти, нисмо марили више ни за шта и просто смо се преселили на кров. А толико сам заволео антене да је њихово дотеривање постало нека врста естетске одговорности. Тражио сам идеалан угао или нагиб. Кад пуно волиш нешто и више си него страствен, није важно шта гледаш на ТВ-у. Важан је, на пример, облачан дан – тад је јонизација јача, трансмисија боља, мораш по сваку цену да пробаш да наместиш антену. Значи, кад дођеш до тога да си много добар у нечему, тражиш срећу. Тражиш најсрећнији тренутак. Схватиш да сам рад није више довољан и потребна ти је кап генијалности. Е, то је био мој први контакт са цивилизацијом телевизора. Факат је да сам гледао филмове, спортске емисије, порниће. Истина, пригушене, нисмо превише тога успели да видимо. Али смо укључивали машту, било је много лепо. Једне ноћи сам гледао *Последњи танго у Паризу*, постојао је *Маратонски филм*, сећам се да сам се добро припремио за ту ноћ. Гледао сам са пријатељима до јутра, тад би га пустили. Сматрали су тај филм више него еротским. Одакле то? Тек касније сам разумео шта тај филм значи или шта је значио за тадашњу генерацију. Био је са Маријом Шнајдер, чини ми се, девојком која се после изгубила, и са Марлоном Брандом. *Последњи танго у Паризу*. То смо тражили. На екрану је био распоред филмског маратона. Временом сам успео да пренесем ово лудило и неком другару. Био је старији од мене, а успео је, пошто је становао на другој локацији у граду, да хвата бољи сигнал него ми у одређеним временским интервалима.

А онда бисмо разговарали, у зависности од тога ко је имао бољи пријем. Све се преносило усменим путем, скоро као фолклор. Да ли си гледао утакмице југословенског првенства? То првенство је вероватно било једно од најјачих на свету у том тренутку. Ни сад не могу да заборавим те битке. А биле су то праве битке. Кад су играли у Приштини, на пример. У којим условима си играо у Приштини? Да ли те је неко волео у Приштини? Били су браћа Геаровски, фудбалери, много звезда је било у том тренутку. Правих звезда, који су се после истакли и на Западу, после 1990. године. А њихово првенство је практично било мултинационално првенство. Ја сам у то време разумео јако мало, а након тога сам се тргао и почео сам ригорозно да пратим све. Било је утакмица са десетак изbacивања, које би зауставили због туче на терену. Тукли су се и играчи, и публика. А у неким тренуцима, публика са играчима. Али је била велика слобода. Код нас је све било јако затворено.

(А ту твоју страст нису делили и други, је л' тако? Као што је било у Темишвару, на пример, где су сви гледали Србе.)

Не, није била масовна, из два разлога. Ја сам имао среће: имао сам телевизор који ми је омогућавао да гледам канале недоступне другима и, штавише, имао сам могућност да правим антене. Други нису.

(А како си пао са зграде?)

Лако. Увек је било потребно двоје, а нисам стално могао да нађем још некога на време. Отац се враћао кући јако касно, радио је до касно у ноћ. Тако да сам морао сам да подесим ТВ, да гледам какав је пријем и да више пута намештам антену. Постао сам акробата пењања на мердевине и даље на капак, који је био стално отворен, на четвртном спрату, наравно. Постао сам прави скакач: два скока и био сам горе. На исти начин сам се и спуштао: два скока и назад, у стан, да видим какав је пријем на ТВ-у. Све то док се нисам једног кишног дана, пун себе, оклизнуо. Оклизнуо сам се одозго, са капка. И успео сам да паднем, срећом, на леђа, са висине од неких четири метра, на мозаик доле. Знаш како су изгледале оне зграде са мозаиком. Била је тамо и четвртаста саксија за цвеће

и степенице. Пао сам тачно тамо, био сам доста мршав тад, као и сад. Онда су почели трачеви по граду, како сам пао са зграде. Али није било драматично. Није ми било Бог зна шта, али то је заинтриговало људе, почели су да долазе, да виде како сам то пао, а не фали ми ништа. Ја сам у ствари пао са крова на четврти спрат, у згради. А скоро недељу дана нисам могао да се померим. Сви су ме зглобови болели.

(Да ли си научио мало српски?)

Морао сам. Моји родитељи су знали руски, учили су га у школи. За почетак сам научио азбуку. Ћирилицу. Знао сам је јако добро, сад је не знам више, нисам учио руски у школи. Савладао сам две врсте терминологије: фудбалску и информативну. *Јутарњи програм* је био мој омиљени програм. Одувек сам сањао да гледам неки јутарњи програм, не знам зашто. Имао сам утисак да су они имали слободно јутро, а ја сам увек био ленчуга. Био сам срећан кад бих ишао у школу поподне. Мрзело ме је да се пробудим и да кренем негде. А јутарњи програм је углавном имао добар пријем јер су ујутру облаци ниже. И тако сам открио музичке видео клипове, жанр који се код нас јако касно родио, после 1990. су почели да их емитују, а ми смо их гледали на видеу. Све је било јако seksi, можеш мислити. Да не причамо о јутрима тинејџера. Да гледаш рок групе, да гледаш Сиси Кеч или шта ја знам шта је било тада у моди, Нену. Да не причамо о њиховим познатим певачицама. Била је то права мала индустрија.

(Сви су ми причали о концерту Лепе Брене у Темишвару, 1984.)

Имам овде, у ову књигу о фудбалском тиму Политехника Темишвар сам убацио кратак фрагменат о том тренутку, о коме су ми причали, о улози Дембровског, бившег играча Поли-а и фудбалског националног тима из 1970, у концерту. Он је био заслужан, он је довео Лепу Брену. Отишао је код Ескуа, првог секретара Комуниста, и рекао је: „Морамо да 'га' доведемо, да доведемо 'Лепог Брена'“, пошто је он говорио румунски као Мађари, није могао да потрефи род. А после је рекао: „Довели смо 'Лепог

Брена', да ли сте видели да смо 'га' довели?" Знам о концерту Лепе Брене само оно што сам чуо, било је то на корак од катастрофе, пошто је било превише људи на стадиону. Лепа Брена је плакала кад је певала *Југославију*, њен познати хит. Онда је било Бијело дугме или Бреговићева група. „Nasturele alb“, *бијело дугме*. Видиш да знам мало српски? Разумем. Измислио сам био и нову реч, коју сам доста користио: *невероватновабил*.

(Страва!)

Од *невероватно*, зар не? Да се вратимо на Лепу Брену, довели су је на црно, како се каже. Било је лако. Поли се поново квалификовао у групу А, пошто је Поли имао доста тужну судбину, био је тим АББА врсте. А, Б, Б, А, људи су говорили: па ви сте АББА!

(Кул!)

На крају крајева, то је фудбалски фолклор, доста гранични. А квалификовали су се у групу А. И морали су да плате неке бонусе играчима. А пошто нису имали пара, смислили су да организују концерт. А кога да доведемо на концерт? Опет Аршинела и Стелу Попеску? Знаш, цела та плејада глумаца забављача и неки певачи, типа Дан Спатару, они су били успешни. А кажу да је Дембровски имао идеју: „Да доведемо 'Лепог Брена'. Доћи ће људи да 'га' слушају“.

(А како су их пустили да доведу Лепу Брену?)

Уз саучесништво првог партијског секретара. Било је тамо неколико људи који су то хтели, платили су Лепу Брену и довели су је. Иначе, кружило је пуно трачева. Типа Нику Чаушеску⁷⁷ је хтео да она дође, што није тачно. Била је то локална ствар, искључиво ради пара. И у тадашњем фудбалу су се прале црне паре. Пуно. И ја сам мало играо и знам да су сликали тим. А те слике са почетка сезоне су продавали за 10 леја свим запосленима у фабрици. Па замисли, фабрика је имала 8.000 запослених, који су морали да купе по једну слику. Све те паре је после фудбалски клуб користио за чишћење просторија, за путовања играча, зар не? Знам да звучи одвратно, али тако се причало. Такве ствари имају традицију овде.

77 Најмлађи син Елене и Николаја Чаушескуа.

Гледати Србе значило је бити другачији. Бити потпуно другачији. Тад је био важно да читаш. Ко се докопао романа „Највољенији земљанин“, на пример, од Марина Преде, и имао га код куће у библиотеци, тешко би га позајмио некоме, пошто су књиге углавном нестајале, нико их не би враћао. Ко је читао, био је другачији. Ко је гледао Србе, такође.

(Да ли си гледао и српске серије?)

Не, никад серије. Не знам, фалила ми је истрајност за епизоде. Никад нисам успео да одгледам серију од почетка до краја. Ја волим да гледам делове, никад целину. Не могу да организујем своје време у односу на серију. Хоћу да гледам филм, гледам га. Али сад, не током времена. Ни код нас нисам гледао ниједну серију. Ни познати „Далас“ ми није био Бог зна шта. Гледао сам понеку епизоду, кад нисам имао шта да радим. Али сам гледао неколико биографских филмова који су ми се јако допали. Тако сам заволео књижевност, сликарство, музику. Гледао сам филм „Чајковски“ са Ричардом Чамберлејном.

(На српској телевизији.)

Да, Срби су га приказивали, сећам се, једно поподне. Много добар филм. Јако ми се свидео. Било је пуно музике у том филму и био је титлован, сећам се. Сви филмови су били титловани. А да ли знаш шта су синхронизовали, шта ме је болело? Ноћни програм је имао неколико филмова са форама. Имали су серије са енглеским хумором. Не обавезно „Бени Хил“, било је и других. Били су много добри, али фалио ми је фазон, пошто су их синхронизовали. Али, за разлику од Бугара и Мађара, били су као код нас, са титловима. Мада је било тешко да читаш брзо, доста тешко.

(Да, али зар ти није помогло што си слушао енглески?)

Наравно, тако сам успео да разумем неке ствари, колико-толико. Први корак је био фудбал, живи преноси. Технички језик. Знаш, они све преводе, понекад звучи грозно. Они све зову правим именом. „Handbal“ је код њих *рукомет*, значи од *руке*. Како би било да код нас кажеш „mână minge“? „Basketbaliști“ су *кошаркаши*. И ово ми је јако помогло, пошто је језик био једноставан, директан.

Полако сам почео да разумем неке ствари. Добро, нисам могао да говорим, али знам неколико речи. Такође, рекламе су ме фасцинирале.

(То су ми сви говорили.)

Зато што ми уопште нисмо имали рекламе, а њихове су биле спектакуларне. Њихов маркетиншки програм. Пре вести и у важним тренуцима су имали блок реклама. Рекламирали су углавном своје производе.

(Да ли се сећаш тачно шта?)

Мушка козметика. Имали су изванредну понуду, имали су рекламе за цигарете, за лосион после бријања. Имао сам тај лосион после бријања. Пена за бријање, цела линија мушке козметике. Чувени *бамби*, то су били неки слаткиши, зар не? Кекс, ако се добро сећам, јако укусан, еурокрем. *Што је то био-про.* Баш данас сам мислио шта је то било.

(Неки производи од соје.)

Аха, од соје. Били су направили неке био-производе. Био-про. Сећам се ове песмице. *Шта ће бити? Био-про. Шта је то? То је то.* Такође, они су имали прве ТВ звезде. Праве звезде. Наша телевизија није производила звезде. Браћа Ђуровски, фудбалери, били су звезде које су звали у ТВ програме, дебате, забавне емисије, што је било јако чудно за мене, све ми се чинило тако амерички. Дражен Петровић је био њихов велики кошаркаш, сећам се кошаркашких првенстава, била су невероватна. Југопластика Сплит са њиховим славним тимом који је освојио и Куп шампиона, Цибона Загреб. Били су најбољи тада. За нас је то било прво отварање. Понављам, сви су ме другачије гледали кад бих се појавио у школи ујутро или поподне, кад сам имао часове, и рекао: „Знаш, гледао сам нешто код Срба“. Успео бих да испричам јако мало, неки су ме волели због тога, други су ме мрзели.

(Пошто си био један од ретких који је то радио.)

Један од јако ретких који су константно гледали. А ја сам то радио из све снаге.

(Није било забрањено.)

Није било забрањено. Причало се да је полиција гледала антене кад их је било превише. Али никад нисам доживео ништа непријатно. Једини мој контакт са полицијом је био кад сам се заљубио у петарде и постао стручњак. Тад сам их упознао.

(Правио си петарде?)

Да, знао сам да правим петарде. Знам и сад. Али није било проблема. Напротив, пуно пандура је хтело да научи како се праве антене, која је шема. Шеме су циркулисале на салветама.

(Да ли си имао стварних контаката са Србима?)

Не, нисам, први контакти су били овде, у Темишвару. А, још један важан контакт је био са српским цигаретама. Пушио сам само српске цигарете. Моја мајка је помагала стажистима из Темишвара, у фабрици. А шта су они радили? Куповали цигарете у Темишвару и продавали су их у Балшу. Биле су скупе. Куповао сам од њих. Стално сам пушио „викенд“. Највише сам „викенд“ куповао.

(А „Дрину“?)

Не, „Дрину“ нисам пушио. Више сам волео „викенд“, а „ронхил“ за Нову Годину. Био је скупљи у картонској кутији, 65 леја, а обичан – 35. „Кент“ је био око 100, 110. Тако да је „ронхил“ ипак био цигарета изнад просека, за посебне прилике.

(Није постојала српска пијаца у Балшу.)

Не, никако. Балш је био релативно затворен као град. Мали град са једном индустријом. Пуно људи је живело на селу и путовали су сваки дан до фабрике. Нису постали ни бољи радници, ни бољи пољопривредници. Почели су да праве штале од ватросталних цигли које су крали из шпорета у фабрици. Крало се. Окитили би своје бицикле сијалицама са нумеричке командне табле. Размонтирали би командне табле и ставили на бицикле. Био је хорор, можеш мислити. Знам да је мој отац пуно патио због тога. Био је механичко-енергетски руководицац, после технички директор, и полудео би сваки пут кад би то видео.

(Кад си се преселио у Темишвар?)

1990. године. Те године сам дошао на факултет. Овде сам имао заједничку антену. Постојао је већ разређен систем заједничких

антена, мрежа индивидуализованих каблова на степеништу.

(Али верујем да после 1990. антене нису биле више тако значајан феномен.)

После 1990. не, не. Експлодирала је телевизија и код нас, као и свуда, кабловска, тако да постепено се то угасило. А ни телевизија није више имала исти значај као до тад. Замисли, ја сам мерио све у милиметар. У покушају да што прецизније исечем петљу антене. Или сам тражио коаксијални кабал посебног пречника, који је исто био купљен на црно из електро-радње. Зато што су били јако лоши. Пробали смо да будемо већи католици од папе у прављењу антена. Један елемент је морао да има 135 мм, на пример. И морали смо да га сечемо тачно на 135 мм. Наравно, могло је и милиметар горе-доле, али ми смо постали скоро манијаци. Добар пријем је био велико задовољство. Понављам, било је као кад читаш добру књигу, гледаш на видеу добар филм, што је било јако тешко тад. Или као кад имаш добар пар фармерки. Пар фармерки је коштао целу приправничку плату новозапосленог. А фармеке су биле лоше, није више било као пре. А све су доносили из Србије. Можеш да замислиш, на све смо другачије гледали. А ове ствари су нас промениле, пуно су нас промениле.

(Да ли си претварао гледање ТВ-а у догађај, да ли си звао комшије или другаре?)

У једном тренутку нисам могао да их се отарасим више. Кад смо набавили телевизор у боји, наша кућа је постала прави биоскоп. Нарочито током фудбалских утакмица ниси могао да зауставиш проток комшија. Ниси имао куд. Јадна моја мајка, никад није била спремна да угости све те људе. Пошто је радила пуно, као и мој отац. Ја сам био мешавина спортисте и лика окупираног блејањем по граду, много сам волео да губим време по граду. И наравно да је ту било место где бисмо се састајали увече. Било је и свађа, било је неизбежно. А онда је требало поднети и ко зна колико комшија који су дошли да одгледају финале Европског или Светског првенства које су Срби или Бугари преносили. Понекад су Бугари преносили, понекад не. Углавном јесу, а код њих је

пријем био одличан, никакав проблем. У вези са Србима, сећам се Хејзел, чувени тренутак Хејзел, кад су се британски навијачи тукли са Италијанима, на утакмици Ливерпул – Јувентус, у финалу Купа шампиона из 1985. А Бугари нису преносили, знало се да је тамо велики скандал. Утакмица није почела на време, дуго је каснила, а кад је требало да почне, ја сам већ гледао вечерње вести на српској телевизији, где су рекли да је велики скандал и одмах су укључили пренос уживо. Један од два драматична момента на српској телевизији је био Хејзел, где је погинуло 30 и кусур Италијана, енглески хулигани су их убили гвозденим полугама. Енглезима је 10 година било забрањено да учествују на европским првенствима у фудбалу. А други драматични тренутак је био Чернобил. Румуни нису ништа говорили на вестима. Зашто? Зато што смо и ми били погођени.

11. Од сваке антене се пружао, дуж зида зграде, кабал који је улазио кроз прозор у неку трпезарију.

Казивач: Адриан Т. (р. 1975)

Послато 2014.⁷⁸

Време тече јако брзо и понекад је скоро немогуће да младе генерације схвате неке ствари из прошлости. Кад кажем прошлости, не подразумевам неки велики искорак назад у историју, него 20–30 година уназад. Како да објасним мојој деци да је, кад сам био њиховог узраста, у Румунији постојала једна једина ТВ станица (TVR, Румунска државна телевизија), а цео програм је трајао два сата (касније је био проширен на три сата). Искрено, покушавам да им објасним неке ствари, али видим да они гледају на то као на нешто небитно, значи не успевам да им пренесем осећања, фрустрације тих времена. На крају крајева, мислим да је немогуће да им пренесемо та осећања, али важно је да се сетимо тих времена и да испричамо како је било. Кренућу са неколико речи о мени, да

⁷⁸ Адриан Т. тренутно живи у Букурешту, а текст је послат мејлом.

бисмо могли да закорачимо назад у прошлост. Моји родитељи су живели у Букурешту, али вероватно зато што су одлучили да ће ме баба и деда одгајати, ја сам се родио у Дробети-Турну Северину 1975. године. Одрастао сам са бабом и дедом до друге године, после тога су ме послали код родитеља у Букурешт. Одатле сам се буквално враћао у Турну Северин сваког распуста, од вртића све до факултета (и тада). Буквално сам живео између ова два града, али морам признати да је Северин много ближи мом срцу, из више разлога. Нема смисла улазити у детаље на ову тему, само хоћу да ти кажем да је један од угођаја које сам имао, кад бих проводио распуст у Турну Северину, био приступ југословенској телевизији и производима из Југославије.

Замисли град (Дробета-Турну Северин) који је тад имао бувљак који се звао Српски бувљак и који је био посебно уређен за Србе који су долазили да продају најразличитије ствари (фармерке, слаткише, патике итд.) и где је свако, такође, имао свој пријемник, горе на згради, помоћу ког је могао да гледа ТВ програме са оне стране Дунава.

Тада није постојала кабловска, него заједничка антена на згради, пријемник за ТВР сигнал (са два-три сата програма). Нико из Дробете-Турну Северина није користио заједничку антену, него је свако имао своју личну антену горе на згради. Антене су биле од алуминијума и биле су ручно направљене по разним моделима, тако да српски програми имају што бољи пријем. Ако сад одеш у Турну Северин, терасе зграда су празне, али кад сам био дете и кад бих се попео на зграду да бих подесио и боље наместио антену, могла је да се види цела „алуминијумска шума“, и од сваке антене се пружао, дуж зида зграде, кабал који је улазио кроз прозор у неку трпезарију.

Као геополитички контекст, Југославија је била, као и Румунија, комунистичка земља, али у Југославији су економска слобода и слобода кретања и изражавања биле много веће. Ако говоримо само о слободи изражавања, постојало је више телевизија и свака је имала целодневни програм.

Моје најстарије успомене о српској телевизији датирају из 1982. (имао сам седам година). Гледао сам са дедом и комшијама Светско првенство у фудбалу у Шпанији 1982. Било нас је доста у трпезарији, тако да сам ја легао доле на под, на стомак, са главом на рукама, и скакао сам сваки пут кад би неко дао гол. Сећам се да је тим Хондураса жестоко изгубио једно вече, а реплика мог деде је била: „Нису дали ни почасни гол“. После утакмице са Хондурасом, одлучио сам да купим од Срба, са српског бувљака, налепнице (имали су кесице са по три или пет играча) и да направим тим Хондураса. Куповао сам те кесице, али на сликама су били играчи свих тимова који су учествовали у првенству и често сам добијао дупликате. Тако да могу да ти причам о другом феномену који се одвијао на српском бувљаку: одрасли, заједно са децом, проводили су дане у мењажу тих сличица. После неког времена кад сам успео да попуним тим Хондураса, мислим да сам имао прво откриће мог детињства: настојао сам да завршим ствар о којој сам толико маштао и сад, кад је било готово, чинило ми се бескорисним. Разумео сам да је радост, у ствари, била тамо на бувљаку, где гомила људи са истом страшћу мења сличице играча. Вратио сам се и покушао сам да се мењам опет, да дам своје играче Хондураса, али нико их није хтео, пошто је то био слаб тим. Ово је била друга лекција: немој радити ствари само зато што ти је жао.

Тадашњи летњи распуст 1982. се завршио, а ја сам се вратио у Букурешт, где сам се похвалио родитељима да сам научио две речи на српском – Две речи!: Нула – нула.

Као што сам ти рекао, враћао сам се у Турну Северин сваког распуста и не можеш да замислиш са којим задовољством се сећам ствари о којима сад говорим.

Не знам да ли је то био први филм који сам гледао на југословенској телевизији, али Моби Дика се јако добро сећам, пошто је био први филм који је оставио јак утисак на мене. Можда сам имао седам-осам година, био сам у посети мом брату у Турну Северину, и остали смо до касно да гледамо овај филм. Имали смо мали ТВ, спортски, црно-бели (у боји нису ни постојали),

али антена на крову зграде је била квалитетна и слика је била јако добра. Моја тетка је знала српски доста добро (научила је са ТВ-а и преко шверца) и преводила нам је цео филм. После овог филма гледао сам и друге, али занимљивија од наслова филмова је била атмосфера у граду. Тих вечери, кад би био најављен занимљив филм на југословенској телевизији, цео град је зујао и сви су били „залепљени“ на ту информацију. Сећам се тренутка кад је био емитован хорор филм са Дракулом, чија се акција одвијала негде у Трансилванији: цео град је само о томе причао.

Биле су то посебне ствари за оно време и као да смо гледали други свет: за нас Румуне био је то Запад у малом, а ТВ (југословенска телевизија) је био прозор, херметички затворен, кроз који смо гледали тај Запад. Сад ми је смешно, али тад сам гледао са неописивом срећом ТВ рекламе за њихове производе.

Сећам се филмских maratona где си могао да гледаш филмове, један за другим, два-три дана. Такође, сећам се дочеке Нове године, кад бих радо гледао румунски програм, који је био пун пикантних шала, али на крају бих ипак пребацио на југословенску телевизију, која би окончала дочек неким првокласним филмом: једне године је то био „Супермен“.

Не могу да прескочим овде *Душка-Додушка* (sic!) и Бип-Бипа. *Душка-Додушка* сам пуно волео, а ној из Бип-Бипа је био толико досадан да сам се молио да га бар једном ухвати јадни којот који га је стално јурио. Мислим да су уредници за цртане филмове на југословенској телевизији навијали за ова два цртаћа, пошто се других не сећам.

Скоро да сам заборавио српску музику, која је имала (има) нешто посебно због благо оријенталног утицаја. Био сам већ старији, мислим да сам имао око 16 година, кад сам први пут слушао Бајагу са *Плави мој сафиру* и терао сам друга који је добро говорио српски да ми пева ову песму. О Лепој Брени шта да кажем, била је својеврсни српски бренд.

ЈЕЗИЧКИ ТЕСТ¹**I. Încercuiți varianta corectă:**

1. Летос сам ишао на море. Путовао сам

- а) са воз
- б) возом
- ц) са возом
- д) воз
- е) на возу

2. Данас је сунчано и деца се играју

- а) напољу
- б) напоље
- ц) у напољу
- д) у напоље
- е) напољи

3. сам, не могу сад да причам!

- а) На посао
- б) У посао
- ц) У послу
- д) У послѣ
- е) На послу

4. Дарко је у колима. Кажи да дође да прича са нама.

- а) га
- б) јој
- ц) му
- д) ми
- е) вам

¹ Језички тест је био написан латиницом, односно дат испитаницима на латиници (видети факсимил теста – решење бр.5), али због захтева издавача српски део теста, као и коментари, преводи и напомене саговорника су накнадно конвертовани у ћирилицу.

5. Ја сам докторка. А ти, се ти бавиш?

- а) коме
- б) чиме
- ц) са ким
- д) чему
- е) на чему

6. Моја другарица жели да идемо заједно у град, али ја немам

.....

- а) време
- б) времена
- ц) временом
- д) времену
- е) на време

7. Кад смо били млади излазили смо често, а сада излазимо

.....

- а) велико
- б) дуго
- ц) ретко
- д) мало
- е) брзо

8. Аустрија је мала земља, а Малта је још

- а) мања
- б) већа
- ц) мала
- д) малка
- е) мале

9. Студенти имају два распуста током године: зимски распуст у јануару, а у јулу и августу.

- а) пролећни

- б) летњи
- ц) лето
- д) у лето
- е) на лети

10. – Данас ми је рођендан.

– ти рођендан!

- а) Здрави
- б) Велики
- ц) Срећно
- д) Наздрави
- е) Срећан

II. Traduceți din limba română în sârbă:

- desen –
- carte –
- noapte –
- alune –
- pâine –
- mâine –
- deseară –
- a merge –
- a cânta –
- gol –
- descult –
- frumos –
- pe –
- în –
- lui –
- roșu –
- albastru –
- galben –
- verde –
- negru –

www.dbsr.ro

maro –
portocaliu –
luni –
marţi –
miercuri –
joi –
vineri –
sâmbătă –
duminică –
mănânc, mănânci, (el) mănâncă, mîncăm, mîncăţi,
(ei) mănâncă –
copil –
copii –
copiii –
aceşti copii –

III. Traduceţi din limba sârbă în română:

одлично –
здроаво –
трчим –
гурати –
сутрадан –
неодољиво –
заједно –
сви –
нама –
лако –
олакшање –
таван –
под –
вечера –
вече –
вечерас –
увече –

www.dbcsr.ro

IV. Traduceți din limba sârbă în română:

Нада је код куће, чека Николу. Требало је да дође око пола седам из града. Сада је већ осам сати.

Никола: Стигао сам.

Нада: Где си био тако дуго, бринула сам се.

Никола: Знаш какав је саобраћај у Београду. Пре бих дошао пешке него аутом. Радо бих отишао на неко пусто острво. Потребни су ми мир и тишина, чист ваздух.

V. Traduceți din limba română în sârbă:

Ieri am fost foarte obosit, așa că aseară m-am culcat devreme. Am dormit foarte bine, pentru că a fost cald în cameră. De dimineață m-am trezit la șapte și jumătate, am făcut un duș, mi-am băut cafeaua și am plecat la serviciu, cu autobuzul. Azi e vineri și noi în fiecare vineri mergem la bere. O bere bună e bine venită la sfârșit de săptămână. Aș vrea ca weekendul să țină toată săptămâna! Luni voi merge fericit la lucru. Am de lucru, dar nu mai am probleme.

VI. Citiți următorul text:

Познато је да су животиње верни човекови пријатељи. Међутим, људи понекад изгубе кућног љубимца или га оставе. Има много прича о животињама које су прешле дуг пут да поново нађу свог газду.

РЕШЕЊА САГОВОРНИКА

РЕШЕЊЕ БР. 1

(Тест је решен непосредно после разговора, на папиру.)

I. Încercuiți varianta corectă:

1. Летос сам ишао на море. Путовао сам са возом.
2. Данас је сунчано и деца се играју напоље.
3. У послу сам, не могу сад да причам!
4. Дарко је у колима. Кажу му да дође да прича са нама.
5. Ја сам докторка. А ти, са ким се ти бавиш?
6. Моја другарица жели да идемо за – једно у град, али ја немам времена.
7. Кад смо били млади излазили смо често, а сада излазимо ретко.
8. Аустрија је мала земља, а Малта је још мала.
9. Студенти имају два распуста током године: зимски распуст у јануару, а летњи у јулу и августу.
10. – Данас ми је рођендан.
– Срећан ти рођендан!

II. Traduceți din limba română în sârbă:

desen – цртаћ

carte – карта

noapte – ноћ

alune –

pâine – хлеб/крух

mâine –

deseară –

a merge – да хода

a cânta – да пјева

gol –

descult – без чарапи
frumos – лепо
pe – на
în – у
lui – њего
roșu – црвено
albastru – плаво
galben – жуто
verde – зелено
negru – црно
maro –
portocaliu –
luni – понедељак
marți –
miercuri – среда
joi –
vineri – петак
sâmbătă – субота
duminică – недеља
mănânc, mănânci, (el) mănâncă, mîncăm, mîncăți,
(ei) mănâncă – једемо, једете
copil – дете
copii – деца
copiii –
acești copii – ова деца

III. Traduceți din limba sârbă în română:

одлично – excellent
здраво – sănătos
трчим – fugim
гурати –
сутрадан – măine zi
неодољиво –
заједно – cu toții

сви – toți
нама – noi
лако – ușor
олакшање –
таван – tavan
под – pod
вечера – seară
вече –
вечерас –
увече –

IV. Traduceți din limba sârbă în română:

Nada e acasă, îl așteaptă pe Nicola. Trebuie să vină la șapte jumate din oraș. Acum e deja opt.

Nicola: Am ajuns.

Nada: Unde ai fost așa de mult, mi-am făcut griji.

Nicola: Știi cum e traficul în Belgrad. ... аș veni pe jos decât cu autobuzul. Аș merge pe o insulă pustie. Îmi trebuie pace și liniște, aer curat.

V. Traduceți din limba română în sârbă:

Јуче сам било врло уморан, тако са увече сам спавао рано. Спавао сам много добро, затошто је било топло у камери. За ујутро сам пробудио у седам и по, урадио сам туш, попио сам каву и ишао на посао са аутобузом. Данас је петак и сваки петак идем на пиво. Добро пиво је добро за крај недеља. Хоћу да уикенд држи целу смену! Понедељак идем сречно на посао. Имам посао, али не имам проблеме.

РЕШЕЊЕ БР. 2

(Тест је решен дан после разговора и послат мејлом.)

I. Încercuiți varianta corectă:

1. Летос сам ишао на море. Путовао сам са воз.

2. Данас је сунчано и деца се играју напоље.
3. У посл сам, не могу сад да причам!
4. Дарко је у колима. Кажи ми да дође да прича са нама.
5. Ја сам докторка. А ти, на чему се ти бавиш?
6. Моја другарица жели да идемо заједно у град, али ја немам времена.
7. Кад смо били млади излазили смо често, а сада излазимо дуго.
8. Аустрија је мала земља, а Малта је још малка.
9. Студенти имају два распуста током године: зимски распуст у јануару, а летњи у јулу и августу.
10. – Данас ми је рођендан.
– Наздрави ти рођендан!

II. Traduceți din limba română în sârbă:

- desen –
- carte –
- noapte – ноч
- alune –
- pâine – хлеб
- mâine – јутро
- deseară – вечерас
- a merge –
- a cânta –
- gol –
- descult –
- frumos – лепо
- pe – од
- în –
- lui –
- roșu –
- albastru –
- galben – бјело
- verde –

negru – црно
maro –
portocaliu –
luni –
marți –
miercuri –
joi –
vineri –
sâmbătă –
duminică –
mănânc, mănânci, (el) mănâncă, mâncăm, mâncați,
(ei) mănâncă –
copil – децко
copii –
copiii – деца
acești copii –

III. Traduceți din limba sârbă în română:

одлично – grozav, super
здроаво – salut
трчим –
гурати – cantat?
сутрадан – ziua de ieri
неодољиво –
заједно – împreună
сви – youa
нама – noua
лако –
олакшање –
таван –
под –
вечера – deseara
вече – seara
вечерас – deseara

увече – dimineata

IV. Traduceți din limba sârbă în română:

Nada e deja acasa, sa o caute pe Nikola. Trebuia sa fi fost in oras pana la ora 7. Acum e ora 8 seara.

Nikola: Sunt ... (*gata?*).

Nada: Unde ai fost atata timp? Am fost ... (*ingrijorata?*).

Nikola: Sti ceva/vreo ... in Beograd? deloc
niciun ... insula. Am nevoie de liniste si odihna, aer curat.

V. Traduceți din limba română în sârbă:

Сутрадан се много послѣ, јер сутравеце ... да се спава
... . У јутро ... на осам, и исао на ... , за Данас је ...
и ми исамо у пиву сваки Једна ... пива ... је

Напомена:

У пропратном мејлу овог саговорника је наведено: „Требало ми је сат и по да завршим тест. Иако сам неколико пута био у искушењу, нисам гледао у уџбеник за српски и нисам укључио неки српски ТВ програм. Писао сам само из главе. Али сам видео да нема више скоро ништа... у глави! Мислио сам да знам више. Доста одговора сам написао „по слуху“, не знам да ли су тачни или нетачни. Неких речи сам се сетио током решавања теста, смисао других ми је постала јасна касније. Такође, мало сам и „спекулисао“ упитник: исправио и комплетирао сам неке ствари које нисам знао или сам се погрешно сетио, а које сам касније нашао у упитнику. Има речи и израза за које сам сигуран да сам раније знао, а којих нисам могао никако да се сетим (на пример, добрих 15 минута нисам могао да се сетим како се каже *пиво*). Кад сам попунио упитник, схватио сам да би тачан опис мог знања српског био следећи: Не знам (више) српски. Оно што знам је на нивоу туристе који жели да посети Србију и неколико дана пре поласка прочита на брзину неколико реченица и речи у водичу да би се тамо снашао. Разлика, у мом случају, јесте да бих након неколико дана

„потапања“ вероватно разумео, а можда чак и говорио више него што би говорио туриста (зато што сам српски некада знао и могу брзо да активирам неке речи и фразе)“.

РЕШЕЊЕ БР. 3

(Тест је био решен дан после разговора и послат мејлом.)

I. Încercuiți varianta corectă:

1. Летос сам ишао на море. Путовао сам са возом.
2. Данас је сунчано и деца се играју напоље.
3. На посао сам, не могу сад да причам!
4. Дарко је у колима. Кажи му да дође да прича са нама.
5. Ја сам докторка. А ти, на чему се ти бавиш?
6. Моја другарица жели да идемо заједно у град, али ја немам времена.
7. Кад смо били млади излазили смо често, а сада излазимо ретко.
8. Аустрија је мала земља, а Малта је још мања.
9. Студенти имају два распуста током године: зимски распуст у јануару, а летњи у јулу и августу.
10. – Данас ми је рођендан.
– Срећан ти рођендан!

II. Traduceți din limba română în sârbă:

desen – цртов

carte – књига

noapte – ноц

alune – кикирики

pâine – хлеб

mâine – сутра

deseară – вечерас

a merge – иду

a cânta – певају

gol – празан
descult – без ципеле
frumos – леп
pe – на
în – у
lui – ниегу
roșu – црвено
albastru – плаво
galben – бјело
verde – зелено
negru – црно
maro –
portocaliu –
luni – понедељак
marți – уторак
miercuri – четвртак
joi –
vineri – петак
sâmbătă – субота
duminică – недеља
mănânc, mănânci, (el) mănâncă, mîncăm, mâncați,
(ei) mănâncă –
copil – децко
copii –
copiii – деца
acești copii –

III. Traduceți din limba sârbă în română:

одлично – minunat, excelent
здраво – salut, buna
трчим – alerg
гурати –
сутрадан – maine
неодољиво – nesatul (?)

заједно – împreună

сви – toti

нама – al nostru

лако – usor

олакшање – cu usurelu (?)

таван –

под –

вечера – seara

вече –

вечерас –

увече –

IV. Traduceți din limba sârbă în română:

Nada e acasa, asteptandu-l pe Nikola. Trebuia sa vina pe la sapte jumătate din oras. Acum e deja ora opt.

Nikola: Am ajuns.

Nada: Unde ai stat atat, am intrat la griji?

Nikola: Stii ce aglomerat e Beograd-ul. Mai bine veneam pe jos decat cu masina. Mai bine as fi plecat pe o insula pustie. Am nevoie de pace si liniste, de aer curat.

V. Traduceți din limba română în sârbă:

Ууце сам био врло уморан, зато на вецерасу спавао сам ...брзо. Спавао сам врло добро зато на собу је били вруце. На уутрос пробудио сам на седам и по, дусирао сам, пио сам једну кафу и отислао сам на послу. Данас је петак и ми идему на пуву свака петака. Хоцео би да викенду остају цела смена!

VI. Citiți următorul text:

Познато је да су животиње **верни** човекови пријатељи. Међутим, људи понекад изгубе **кућног** љубимца или га оставе. Има много прича о животињама које су **прешле** дуг пут да поново нађу свог газду.

Напомена:

У пропратном мејлу саговорника је наведено: „Решио сам тест за 27 минута. Невероватно колико је тешко након 15 година, а толико дуго нисам уопште говорио српски. Можда бих тада добио 9, данас не знам ни да ли бих положио. На ћириличном тесту сам болдовао речи које нисам могао одмах да прочитам. У принципу могу да прочитам речи које знам шта значе, док друге – теже. Писање ми иде јако лоше.“

РЕШЕЊЕ БР. 4

(Тест је био решен усмено, истраживач је обележио одговоре.)

I. Încercuiți varianta corectă:

1. Летос сам ишао на море. Путовао сам са воз.
2. Данас је сунчано и деца се играју у напоље.
3. На посао сам, не могу сад да причам!
4. Дарко је у колима. Кажу вам да дође да прича са нама.
5. Ја сам докторка. А ти, на чему се ти бавиш?
6. Моја другарица жели да идемо заједно у град, али ја немам времена.
7. Кад смо били млади излазили смо често, а сада излазимо ретко.
8. Аустрија је мала земља, а Малта је још малка.
9. Студенти имају два распуста током године: зимски распуст у јануару, а летњи у јулу и августу.
10. – Данас ми је рођендан.
– Срећан ти рођендан!

II. Traduceți din limba română în sârbă:

desen – цртање

carte – књига

noapte – ноћ

alune –

pâine – хлеб

mâine – сутра
 deseară – увеце
 a merge – ходај
 a cânta – певај
 gol – голо
 desculț –
 frumos – леп
 pe – на
 în – у
 lui –
 roșu – црвено
 albastru – плави
 galben –
 verde –
 negru – црно
 maro –
 portocaliu –
 luni – понедељак
 marți –
 miercuri –
 joi –
 vineri – петак
 sâmbătă – субота
 duminică – недеља
 mănânc, mănânci, (el) mănâncă, mîncăm, mîncăți,
 (ei) mănâncă –
 copil – децак
 copii – децки
 copiii – деца
 acești copii –

III. Traduceți din limba sârbă în română:

одлично – foarte bine
 здраво – salutare

трчим – alerg
гурати –
сутрадан – mâine
неодољиво – nedestul
заједно – împreună
сви – toți
нама – a noastră
лако – ușor
олакшање –
таван – tavan
под –
вечера – seara
вече –
вечерас –
увече –

IV. Traduceți din limba sârbă în română:

Nada e în casă, îl așteaptă pe Nikola. Trebuia să vină la șapte jumate. Acum e opt deja.

Nikola: Am ajuns.

Nada: Unde ai fost atât de mult, m-am ...

Nikola: Știi cum e ... în Beograd. Înainte veneam pe picioare, nu cu automobilul. Fericit merg pe ... Îmi trebuie pace și liniște, văzduh curat.

V. Traduceți din limba română în sârbă:

Јуче сам био уморан, отишло сам да спавам. Спавао сам врло добро, пошто је у собу била топлота. Јутро сам се будио у пола седам, душирао се, пио кафу и ишао на послу са аутобусом. Данас јесте петак и ми сваки петак идем да пијем пиво. Једна добра пива је добра за крај недеља. Желим да ујкенд буде цела недеља! Понедељак идем ... на посао. Имам за радим, али немам проблем.

РЕШЕЊЕ БР 5.

(Тест је послат мејлом. Факсимил.)

I. Încercuiți varianta corectă:

1. Letos sam išao na more. Putovao sam

- a) sa voz
- b) vozom
- c) sa vozom
- d) voz
- e) na voz

2. Danas je sunčano i deca se igraju

- a) napolju
- b) napolje
- c) u napolju
- d) u napolje
- e) napolji

copiii se joacă afară

3. sam, ne mogu sad da pričam!

- a) Na posao
- b) U posao
- c) U poslu
- d) U posli
- e) Na poslu

4. Darko je u kolima. Kaži da dode da priča sa nama.

- a) ga
- b) joj
- c) mu
- d) mi
- e) vam

5. Ja sam doktorka. A ti, se ti baviš?

Eu sunt doctor. Tu ce te ocupa

- a) kome
- b) čime
- c) sa kim
- d) čemu
- e) na čemu

*(b. sună cel mai bine)**PP: 2. popular*

6. *Pratiua mea mea să mergem împreună în oraș, dar eu nu am timp.*
 Moja drugarica želi da idemo zajedno u grad, ali ja nemam
 (?)

- a) vreme
- b) vremena
- c) vremenom
- d) vremenu
- e) na vreme

7. Kad smo bili mladi izlazili smo često, a sada izlazimo

- a) veliko - *mare* ?
- b) dugo
- c) retko
- d) malo
- e) brzo - *brzede*

8. *Austrija je mala zemlja, a Malta je još*
je o toj mla ier Malta e și voi mica
 a) manja

b) veća *mare* ?

- c) mala
- d) malka
- e) male

9. *Studenti imaju dva raspusta tokom godine: zimski raspust u januaru, a u julu*
Studenti merg în vacanță ... i iarna merg în vacanță în ianuarie iar
 i avgustu. *vara - în iulie și august.*

- a) prolećni
- b) letnji
- c) leto
- d) u leto
- e) na leti

Nova godine - an nou
Zimski - iarna
leto - vara

10. - Danas mi je rodendan.

- ti rodendan!

- a) Zdravi
- b) Veliki
- c) Srećno

d) Nazdravi

e) Srećan

II. Tradučeți din limba română în sârbă:

desen – *crtani*

carte –

noapte –

alune –

pâine –

mâine – *sutra(?)*deseară – *veče = večera*a merge – *idemo (shend cã tãie infinitivul)*

a cânta –

gol –

descuț –

frumos – *lepo / lepa*

pe –

în –

lui –

roșu – *crvena bozda (?)* (Steaua Roșie)albastru – *plavi safiru*

galben –

verde – *zeleni (?)*

negru –

maro –

portocaliu –

luni –

marți –

miercuri –

joi – *... ak (?)*vineri – *petak*sâmbătă – *subota*
(subotica)?

} septamã cãndva

duminică – *nedelja (ja?)*

mănânc, mănânci, (el) mănâncă, mîncăm, mîncăți, (ei) mîncă –

copil –

copii – } *deco ... (nu cred cō știu formule)*

copiii – } *deco(?)*

acești copii –

III. Traduceți din limba sârbă în română:

odlično –

zdravo – *Ceau! / formule de salut familiar*

trčim –

gurati –

sutradan –

neodoljivo –

zajedno – *împreună (?)*

svi –

nama –

lako –

olakšanje –

tavan – *tavan (?) ea în Rom.*

pod –

večera –

veče – *seara / dobro veče – bună seara*

večeras – } legat de "seara"

uveče – }

IV. Traduceți din limba sârbă în română:

Nada je kod kuće, čeka Nikolu. Trebalo je da dode oko pola sedam iz grada. Sada je već osam sati.

Nikola: Stigao sam.

Nada: Gde si bio tako dugo, brinula sam se.

Nikola: Znaš kakav je saobraćaj u Beogradu. Pre bih došao peške nego autom. Rado bih otišao na neko pusto ostrvo. Potrebni su mi mir i tišina, čist vazduh.

V. Traduceți din limba română în sârbă:

Ieri am fost foarte obosit, așa că aseară m-am culcat devreme. Am dormit foarte bine, pentru că a fost cald în cameră. De dimineață m-am trezit la șapte și jumătate, am făcut un duș, mi-am băut cafeaua și am plecat la serviciu, cu autobuzul. Azi e vineri și noi în fiecare vineri mergem la bere. O bere bună e bine venită la sfârșit de săptămână. Aș vrea ca weekendul să țină toată săptămâna! Luni voi merge fericit la lucru. Am de lucru, dar nu mai am probleme.

VI. Citiți următorul text:

Poznato je da su ^{Da su} животиње верни човјекови пријатељи. Међутим, [?] људи понекад изгубе кућног љубимца или га оставе. Има много ^{има} прича ^е о животињама које су прешле дуг пут да поново [?] нађу ^{газду} свог газду.

~~poznato~~

П = р

О = о

Г = г

З = з

У = и

Р = н

Ј = и

Ш = ш (?)

И = и

Н = н

У = љ

- Apoi stiu ca citesc textul A. Sunt unele sempre
pe care nu mi le amintesc

www.dbsr.ro

Annemarie Sorescu-Marinković

On the other side of the border. Yugoslav TV and memories of everyday life of Romanians in the Banat

Abstract

In the last ten years of the socialist regime, Romanians lived in a state of general crisis. Everyday life was marked by fear, poverty and cutting all ties with the free world. The energy rationalizing program, initiated by Nicolae Ceaușescu in the 1980s, and the need of Romanian Communist Party to control everything aired on TV led to cutting the program of the Romanian television to two hours daily. The legitimate reaction of the people was to develop strategies of satisfying their need for information, entertainment and culture, outside the system. Thus, half of Romania was watching video tapes smuggled from Western Europe, while the other half, close to state borders, was watching television programs of neighbouring countries. Romanians born before 1980 know this from personal experience. Romanians born after 1980 have listened, watched or read about it. For Serbs and former Yugoslavs, these are unknown facts. This collection of interviews is meant mainly for readers from the former Yugoslav republics, so that they can find out what a huge role Yugoslav television played in raising awareness of the free world for the Romanians from Banat, and not only, in the 1980s.

As the Banat was the closest to Yugoslavia, people “on this side of the border” were watching mesmerized Yugoslav TV, when the Romanian state television was offering only two hours of propaganda daily. The TV screen became a window into a more beautiful, freer world. The television of the neighbours helped them pierce the Iron Curtain between secluded Romania and the rest of Europe. Thus, Yugoslavia has long stood for the idyllic image of the promised land, the West in a nutshell.

Today, after almost 30 years, this image is still alive. All my interlocutors have enthusiastically talked about their growing up with Yugoslavia and Yugoslav TV, while offering a sharp critique on the Romanian

society of the 1980s. This book is dedicated to my wonderful interlocutors.

The volume consists of three parts. The first part provides a brief historical overview of the Romanian socialist regime, with a special emphasis on the last years of Ceaușescu's rule, when the country was marked by an acute crisis of economy and society. In the 1980s, Romanian state television became one of the most absurd mass-media institutions in Europe, losing all its roles, except for propaganda. Next, I talk about the phenomenon of watching foreign TV programs in the border areas of Europe, in the second half of the last century, to focus on watching Yugoslav TV in Western Romania. I also show how watching Yugoslav TV helped people learn Serbian and shaped their view on life, presenting my 2011 linguistic research, during which most interviews of the book were recorded.

The second, and largest, part contains the transcription of 11 interviews, translated from Romanian into Serbian. The interviews were recorded in Timișoara between 2011 and 2014 (with two exceptions, which were sent by e-mail in the same period), with the original goal of studying the circumstances in which the subjects learned the Serbian language. Besides their importance in clarifying the context of learning Serbian, the narratives of my interlocutors contain fragments of oral history with illustrative depictions of everyday life on the western frontier of socialist Romania.

The third part is an annex which contains the language test the interlocutors solved during the 2011 linguistic research, and their answers. The answers show a high comprehensive and communicative competence, in spite of more than two decades which have passed since their exposure to Serbian.

When my respondents talk about learning Serbian by watching Yugoslav TV during their childhood and adolescence, their critical attitude towards the Romanian communist regime is coupled with an admiration for socialist Yugoslavia and its system of values, which has lately been labelled Yugonostalgia. Yugonostalgia most strongly manifests itself among inhabitants of former Yugoslavia, many of whom have left

the Federation after its breakup, at the beginning of the 1990s. Paradoxically, many Banat Romanians are also Yugonostalgic, more precisely, they are nostalgically and emotionally tied to the image of a liberal and lenient Yugoslav regime, idealized for economic security, multiculturalism and a better standard of living. By making the interlocutors plunge into and examine their own past, the interviews had a therapeutic effect on them, helping them come to terms with the collective past, marked by a great historical shift.

Annemarie Sorescu-Marinković

**De cealaltă parte a graniței.
Televiziunea iugoslavă și alte fragmente de viață cotidiană
la românii din Banat**

Rezumat

În ultimii zece ani ai regimului comunist, viața românilor s-a scurs sub semnul crizei generalizate, fiind marcată de teamă, penurie și de întreruperea oricăror legături cu lumea liberă. Raționalizarea consumului de energie electrică și termică, inițiată de Nicolae Ceaușescu în anii optzeci, precum și dorința PCR de a controla absolut tot ce se difuza prin mijloacele de informare în masă au dus la reducerea programului TVR la doar două ore pe zi. Reacția legitimă la aceste îngrădiri a fost dezvoltarea unor strategii prin care nevoia de informație, divertisment și cultură să poată fi satisfăcută, în afara sistemului. Astfel, în perioada respectivă, majoritatea românilor se uitau la video la casete aduse pe sub mână din Occident, iar cei aflați în apropierea granițelor urmăreau programele televiziunilor din țările vecine. Românii născuți înainte de 1980 știu aceste lucruri din proprie experiență, pe când cei născuți după 1980 au auzit, au văzut sau au citit despre perioada în cauză. Pentru majoritatea sârbilor și a foștilor iugoslavi însă, toate aceste lucruri sunt necunoscute. Această colecție de interviuri se adresează în primul rând cititorilor din fostele republici iugoslave, care probabil nu știu ce rol

uriaș a jucat televiziunea iugoslavă în viața românilor înainte de căderea regimului comunist.

Datorită proximității Iugoslaviei, românii din Banat prindeau programele televiziunii vecine și le urmăreau hipnotizați, într-o perioadă în care TVR nu mai emitea decât programe propagandistice. Micul ecran devenise astfel o fereastră către o lume mai frumoasă și mai liberă, fiindcă televiziunea țării vecine îi ajuta să perforeze cortina de fier care se lăsase între România și restul Europei. O bună perioadă de timp, Iugoslavia a reprezentat pentru mulți români Occidentul.

După aproape 30 de ani, această imagine este încă vie în amintirea lor. Toți interlocutorii au relatat cu mult entuziasm despre perioada în cauză și despre maturizarea lor în apropierea Iugoslaviei și în fața micului ecran unde urmăreau doar „sârbi”, oferind, în același timp, o radiografie dură a societății românești din anii optzeci. Această carte le este dedicată minunaților mei interlocutori.

Volumul de față are trei părți. Prima parte oferă o scurtă trecere în revistă a regimului comunist din România, cu un accent special pe ultimii ani ai guvernării lui Ceaușescu, perioadă în care țara a fost marcată de o criză acută a economiei și a societății în general. În anii optzeci, televiziunea română devine una din cele mai absurde instituții mass-media din Europa, pierzându-și aproape toate funcțiile cu excepția celei propagandistice. În continuare, iau în discuție fenomenul larg răspândit în Europa de vizionare a programelor de televiziune din țările învecinate, în a doua jumătate a secolului trecut, axându-mă în special pe urmărirea televiziunii iugoslave în partea vestică a României. De asemenea, discut modul în care urmărirea programelor televiziunii iugoslave i-a ajutat pe românii din Banat să învețe limba sârbă și le-a modelat percepția asupra vieții, prezentând cercetarea lingvistică desfășurată în 2011, în cadrul căreia au fost înregistrate majoritatea interviurilor.

A doua și cea mai extinsă parte a cărții conține transcrierea completă a 11 interviuri înregistrate în limba română și traduse în sârbă. Interviurile au fost făcute în Timișoara între 2011 și 2014 (cu două excepții, care au fost trimise prin e-mail, în aceeași perioadă), cu scopul inițial de a elucida circumstanțele în care interlocutorii au învățat

limba sârbă. Pe lângă importanța lor în clarificarea contextului învățării limbii sârbe, narațiunile interlocutorilor mei conțin fragmente de istorie orală cu descrieri ilustrative ale vieții cotidiene la frontiera de vest a României socialiste.

A treia parte a volumului este o anexă ce cuprinde testul de limbă pe care l-au rezolvat interlocutorii în cadrul anchetei lingvistice din 2011, împreună cu răspunsurile lor. Acestea demonstrează un grad ridicat de competență comunicatională, în ciuda celor peste două decenii scurse între momentul învățării limbii sârbe și reproducerea cunoștințelor.

Vorbind despre modul în care au învățat sârbă „de la televizor”, în copilărie și adolescență, atitudinea critică a interlocutorilor mei față de regimul comunist din România este cuplată cu o admirație fără margini pentru Iugoslavia socialistă și sistemul ei de valori, la care în ultimul timp se face referire sub denumirea de iugonostalgie. Iugonostalgia se manifestă cel mai puternic în rândul locuitorilor fostei Iugoslavii, dintre care mulți au părăsit federația după destrămarea acesteia, la începutul anilor nouăzeci. Paradoxal, mulți dintre românii din Banat sunt și ei iugonostalgici, mai exact sunt legați emoțional de mult mai liberalul și mai permisivul regim iugoslav, idealizat pentru aspectele dezirabile ale vieții din fosta Iugoslavie, printre care siguranța economică, multiculturalism și un standard ridicat de trai. Făcându-i pe interlocutori să se reîntoarcă în propriul trecut și să și-l reexamineze, interviurile au avut un efect terapeutic asupra acestora și i-au făcut să înțeleagă mai bine trecutul colectiv, aflat sub semnul unei mari cotituri istorice.